

Ardıl Çeviri, Erek Odaklı, Bağdasıklık, Çeviribilim Sadakat, Kaynak Odaklı, Şiir Çevirisi, Yerelleştirme Ekleme, Yazılı Çeviri, Metin Türleri, Skopos Kuramı Teknik Çeviri, Medya Çevirmenliği, Sözlü Çeviri Eşdeğerlik, Çoğuldizge Kuramı, Çeviri Bellekleri Çeviri Stratejileri, Serbest Çeviri, Eşzamanlı Çeviri

Çevirinin

ABC'si

Sehnaz TAHİR GÜRÇAĞLAR

araştırma
masa
kenarına
çevirmen
kılavuz

say

ÇEVİRİNİN ABC'Sİ

Şehnaz Tahir Gürçağlar

SAY

Say Yayınları
ABC Dizisi

Çevirinin ABC'si / Şehnaz Tahir Gürçağlar

Yayın hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0008-9

Sertifika no: 10962

Baskı: Dörtel Matbaacılık
Zafer mah. 147. Sk. 9-13A
Esenyurt/İstanbul
Tel.: (0212) 565 11 66
Matbaa sertifika no: 40970

1. baskı: Say Yayınları, 2011

6. baskı: Say Yayınları, 2022

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayinlari

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
UYGULAMALI BİR ALAN OLARAK ÇEVİRİ	25
Çeviri Türleri ve Çeviri Sürecinin Boyutları.....	28
Yazılı Çeviri	32
Edebiyat Çevirisi	33
Edebiyat Çevirmenleri Nasıl Çalışır?.....	35
“Çeviri Stratejisi” Kavramı	38
Edebiyat Çevirisinde Türler ve Stratejiler	41
Edebiyat Dışı Metinlerin Çevirisi	49
Görsel-İşitsel Metinlerin Çevirisi.....	57
Çeviri ve Teknoloji.....	61
Sözlü Çeviri.....	65
Yazılı ile Sözlü Çeviri Arasındaki Farklar.....	66
Sözlü Çeviri Yöntemleri.....	69
Sözlü Çevirinin Gerçekleştiği Ortamlar	72
Sözlü Çeviri ve Toplumsal Bağlam	75
Çeviride Kalite.....	76
Avrupa Birliği ve Çeviri.....	80
Çevirmenlerin Yasal Konumu ve Çevirmen Örgütlenmeleri	85
Çeviri Eğitimi.....	89

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİBİLİM: KURAMSAL BİR ALAN OLARAK ÇEVİRİ..... 99

20. Yüzyıl Öncesinde Çeviri Kuramları.....	105
Çeviriye Çağdaş Yaklaşımların Gelişimi.....	111
Çeviriye Dilbilimsel Yaklaşımlar.....	113
İşlevci Yaklaşımlar.....	120
Erek Odaklılık / Kaynak Odaklılık.....	127
Betimleyici Çeviri Araştırmaları.....	128
Çoğuldizge Kuramı.....	129
“Varsayılan Çeviri” Kavramı, Toury’ye Göre Eşdeğerlik ve Normlar.....	133
BÇA ve Eleştirel Yaklaşımlar.....	139
Çeviri Süreçlerine Yönelik Araştırmalar.....	142
Eleştirel Çeviribilim.....	144
Çeviri Sosyolojisi.....	148
Sözlü Çeviri Kuramları.....	150
Çeviri Tarihi.....	153
Çeviri Tarihinde Başlıca Araştırma Alanları ve Araştırma Soruları.....	156
Türkiye’de Tarihsel Çeviri Araştırmaları.....	158
EK.....	161
Türkiye’de Yayımlanmış Çeviri ve Çeviribilim Kitapları.....	163
KAYNAKÇA.....	169
ÖZEL İSİMLER DİZİNİ.....	185
KAVRAMLAR DİZİNİ.....	189

ÖNSÖZ

Bu çalışma bir meslek ve uygulama alanı olan çeviriye ve kuramsal açıdan çeviribilime giriş niteliğindedir. Bu nedenle kapsamlı bilgi sunan ayrıntılı bir çalışma olarak değil, çeviri ve çeviribilime dair bir "fikir" veren bir özet kitap olarak düşünülmelidir. Kitabın hazırlığı sırasında Kaynakça bölümünde ayrıntıları verilen birçok makale ve kitaptan yararlanılmış, çeviri ve çeviribilimin bugünkü durumuna ilişkin kapsamlı bir literatür araştırması yapılmıştır. İncelenen çalışmalar arasında bu kitabın genel yapısının ve içeriğinin oluşturulmasında özellikle etkili olan üç kitap bulunmaktadır. Bunlar Mona Baker'in yönetiminde 1998 yılında yayımlanan ve 2009 yılında genişletilerek ikinci baskısı yapılan çeviribilim ansiklopedisi *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Jeremy Munday'in çeviribilime genel bir giriş niteliğinde olan *Introducing Translation Studies* (2001) kitabı ve özellikle Türkçe çeviribilim terimlerinin doğru ve tutarlı kullanımını sağlamak bakımından çok yararlandığım, değerli meslektaşım Doç. Dr. Özlem Berk Albachten'in hazırladığı *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*'dir (2005a).

Her kitap, içerdiği bilgilerin yanı sıra ne denli tarafsız olmaya gayret etse de yazarının kişisel bakış açısını ve bağlamını da yansıtır. Bu nedenle özellikle çeviribilimin kökenlerini, gelişimini ve bugünkü durumunu ele aldığım İkinci Bölüm benim kuramsal ilgi alanlarım ve bilgilerimle sınırlıdır. Bu bölümü geniş ölçüde İngilizcede yayımlanmış çeviribilim kaynaklarından yola çıkarak hazırladım, bu nedenle ne yazık ki Fransızca ve Almanca

kaynakların çeviribilim alanına getirdiği katkıların tümünü ele almaktan uzaktır.

Bu kitabı yazmamı öneren Say Yayınları'na, destekleri için Dr. Mehmet Rifat Güzelşen'e, bana kitapta yer alan birçok düşünceyi paylaşarak tartışma olanağını sağlayan Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü'ndeki meslektaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca çeviri konusunda okuma, düşünme ve yazma isteğimi her zaman canlı tutan, gelecekte Türkiye'de çeviribilimin gelişmesinde önemli bir rol üstleneceklerine inandığım yüksek lisans ve doktora öğrencilerime sonsuz teşekkürler.

Şehnaz Tahir Gürçağlar

Ocak 2011, İstanbul

GİRİŞ

Elinizdeki kitabın başlığı olan “Çevirinin ABC’si”, büyük olasılıkla tüm yönleriyle çeviriye dair temel bilgileri bu kitapta bulabileceğiniz izlenimini veriyor. Oysa çeviri olgusu bugüne dek binlerce kitabın ve akademik çalışmanın konusu olmuş, çeviriye gösterilen ilgi yıllar içinde, özellikle de 1970’lerden bu yana katlanarak artmıştır. Bunun nedeni, çevirinin “abc”sinin sınırlı sayıda sayfada aktarılamayacak denli karmaşık bir terim, kavram ve uğraş olmasıdır. Çevirinin bu karmaşık doğası son yıllarda yapılan çalışmalarla daha da net bir şekilde ortaya konulmaya başlamış, çevirinin kültürel, toplumsal ve siyasi boyutları bu süreçte yeni bir ışıktaki ele alınır olmuştur.

Bütün bunların yanı sıra birçok dilde ayrı iki terimle (*İng.* translation/interpreting, *Fr.* traduction/interprétation, *Alm.* Übersetzung/Dolmetschen vb.) karşılanan yazılı ve sözlü çevirinin günümüz Türkçesinde tek bir başlık altında ele alınması, çeviri olgusunun çokyönlülüğünü ve çokanlamlılığını yeni bir boyuta taşımaktadır. Günlük dilde “çeviri” olarak andığımız metin ya da etkinliklerin doğasını görmemizi bir ölçüde güçleştiren ama aynı zamanda bizi çeviri kavramının derinliklerine davet eden bir kullanımdır bu. Bu kitapta “çeviri” sözcüğü başlıca üç anlamda ele alınmaktadır: bir edim olarak çeviri, çeviri ediminin sonucu olan çeviri metin ve çeviriye ilişkin kuramsal yaklaşımları, eleştirel bağlamsallaştırmayı ve saptamaları içeren çeviri kavramı. Bu anlamların ilk ikisi Birinci Bölüm’de ele alınacak, kavramsal boyutlarıyla çeviri de Çeviribilim alanına bir giriş niteliğinde olan İkinci Bölüm’ün konusu olacaktır.

TDK Büyük Türkçe Sözlük, “çeviri” sözcüğünü iki biçimde tanımlıyor: 1) Bir dilden başka bir dile aktarma, çevirme, tercü-

me 2) Bir dilden başka bir dile çevrilmiş yazı veya kitap, tercüme. Bu iki kısa tanım bugün Türkçede çeviri sözcüğünün çağrıştırdığı başlıca unsurları gözler önüne seriyor. Öncelikle çevirinin hem bir işlem (çeviri sürecinde gerçekleşen çeviri edimi) hem de metinsel bir ürün (çeviri metin) olarak düşünüldüğünü gösteriyor. Bunun dışında (diliçi çeviriler ve sözlü çeviri tanım dışı bırakılarak) çevirinin dillerarası ve yazılı bir aktarım olduğu belirtiliyor. Sözlüklerde yer alan tanımlar, sözcüklerle bağdaştırılan genel anlamları aktardıkları, bir ölçüde genel kanıyı yansıttıkları için önemsenmelidir. Büyük Türkçe Sözlük de getirdiği tanımlarla bugün Türkçede çeviri olgusunun oldukça dar bir anlamda algılandığını ve çevirinin temelinde yatan kültürel ve düşünsel alanın yok sayıldığını ortaya koymaktadır. Oysa ilerideki sayfalarda da örneklerle ortaya konulacağı gibi, Türkiye’de kültür, bilim ve düşün alanları çeviriden yoğun biçimde beslenmektedir. Bu yüzden çeviri olgusunu derinlemesine anlamak, uygulama alanındaki çeşitlilik ve gelişmelerle ilgili bilgi edinmek ve çevirinin kültürel yönlerini, kültürlerarası aktarımda üstlendiği rolü eleştirel bir ışıktaki görebilmek, Türkiye’de kültür alanının yapısını ve izlediği yönü anlamanın bir önkoşuludur. Bu nedenle bu kitap, çeviriyi geniş bir çerçeve içinde ele alacak, uygulamalı ve mesleki bir alan olarak çevirinin günümüzdeki konumunu inceleyecek, bunun yanı sıra sosyal bilimlerin ve insan bilimlerinin disiplinlerarası bir kolu olarak çeviribilime özet niteliğinde bir giriş sunacaktır.

Çevirinin uygulamalı bir alan olarak ele alındığı birinci bölümde yazılı ve sözlü çeviri türleri, bu alanlardaki güncel ve teknolojik eğilimler ele alınacak, ayrıca çevirmenlerin bugün Türkiye’de sahip oldukları yasal konum ve örgütlenme yolunda attıkları adımlara kısaca değinilecektir. Bu bölümde dünyada ve Türkiye’de çeviri eğitimi ve sorunlarına bir bakış da yeracaktır. İkinci bölümde bir bilim dalı olarak çeviri ve 1970’lerden bu yana gittikçe gelişen ve kapsamı genişleyen bir alan olarak çeviribilim incelenecek, çeviri kuramında 20. yüzyılın ortaların-

dan bu yana "sadakat" ve "eşdeğerlik" kavramlarına yöneltilen bakışta gerçekleşen dönüşüm ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca çeviribilimin bir altalanı olarak çeviri tarihyazımındaki başlıca eğilim ve yöntemlere de kısaca değinilecektir.

Türkiye’de çeviri, özellikle son iki yüz yıldır farklı kültürlerden gelen öncü düşünce ve türlerin kültür alanına girerek burada bir dizi dönüşüm gerçekleştirmesine aracı olmuştur. Bu, hem edebiyat, hem sosyal bilimler, hem de doğabilimleri için geçerlidir. Tanzimat döneminde roman türünün ve Batı tarzı tiyatroyunun çeviriler aracılığıyla Türkiye’ye girdiğini ve kısa süre sonra Türk yazarlarının da bu türlerde yapıtlar vermeye başladıklarını biliyoruz (Paker, 2009). Ayrıca 19. yüzyıldan başlayarak polisiye roman (Üyepazarıcı, 2008), daha yakın dönemlerde bilimkurgu ve fantastik edebiyat türleri de benzer bir yolla Türkiye kültür dizgesine girmiş ve yerli ürünlerle birlikte bu dizgenin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. Sosyoloji, felsefe, psikoloji gibi sosyal bilim dallarının gelişimi büyük ölçüde çeviriler aracılığıyla gerçekleşmiş, mühendislik, tıp gibi alanlar ise önce Arapçadan, daha sonra Batı dillerinden yapılan çevirilerin bilim ve eğitim alanlarında kullanılmasıyla gelişmiştir (Paker, 2009; İhsanoğlu, 2004). Ayrıca Türkiye’deki modernleşme hareketi içinde önemli bir yer tutan Tercüme Bürosu etkinliklerinin (1940-1966) edebiyat ve düşün alanında gerçekleşen kapsamlı bir dönüşüme aracılık ettiği bilinmektedir. Ağırlıklı olarak Batı dünyasının edebiyat ve felsefe yapıtları arasından seçilen bini aşkın kitabın çevrilmesi ve yayımlanmasına ön ayak olan Tercüme Bürosu, kültür yaşamımızda önce ya da sonra eşi görülmeyen bir dinamizm yaratmış ve Türk edebiyatında yeni bir "kanon"un oluşumunda önemli rol oynamıştır (Tahir Gürçağlar, 2006, 2008).

Batı’dan yapılan çevirilerin Türkiye kültürü üzerinde en fazla etkiye 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında sahip olduğu ve gerçek bir kültürel dönüşüme bu dönemde yol açtığı düşünülebilir. Oysa çevirinin kültürel üretim içindeki ağırlığı ve dönüştürücü etkisi günümüzde de devam etmek-

tedir. Son yıllarda telif yapıtların çeviri yapıtlara oranında ciddi bir artış gerçekleşse de Anglosakson ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de çeviri hâlâ yayıncılık sektörü içinde hatırı sayılır bir konuma sahiptir. Bu konuda bugüne dek izlenimsel bazı saptamalar yapılsa da ülkemizde basılan kitaplar içinde çevirinin tam olarak ne kadar yer tuttuğuna ilişkin kesin istatistikler yoktur. Bir örnek olarak, 2009 yılının son iki ayında piyasaya yeni çıkan kitapların ayrıntılı bir incelemesi yapıldığında çeviri-telif oranının %25 civarında olduğu anlaşılmıştır. Kasım-Aralık 2009 aylarında Türkiye'de 652 yeni kitap yayımlanmıştır.¹ Bu kitapların bir kısmı çoktan seçmeli sınavlara yönelik ilk ve ortaöğretim ders kitabıdır, bir kısmı sözlüktür, bir kısmı da Türkçe dışı dillerde yayımlanmıştır. Bu kitapların sayısı toplamdan çıkarıldığında bu iki ay içinde edebiyat ve edebiyat dışı alanlarda telif ve çeviri olmak üzere 545 adet kitap yayımlandığı görülmektedir. Bu kitapların 15'inin kapak ya da içerik incelemesinden çeviri ya da telif olup olmadıkları anlaşılmamaktadır. Bu kitaplar toplamdan çıkarıldıktan sonra yapılan hesaplama bize Kasım-Aralık 2009 aylarında piyasaya yeni çıkan kitapların %24,4'ünün çeviri olduğunu göstermektedir.

Avrupa ülkelerine baktığımızda Türkiye'de yayıncılık sektöründe çeviri oranının görece yüksek olduğu söylenebilir. Söz konusu oran, ülkelerin dillerinin dünyadaki bilinirlik düzeyine göre değişebilmektedir. 2003 yılında yayımlanan bir araştırmaya göre Romanya'da yayın piyasasının %90'ı, İsveç'te %60'ı çevirilerden oluşurken, aynı oran İspanya'da %26, İtalya'da %25, Hollanda'da %24, Fransa'da %17, Almanya'da %14 ve İngiltere'de %3.3 olmuştur (Study on Cultural Cooperation in Europe – Interarts and EFAH, 2003: 246). Elbette Türkiye'de 2009 yılındaki bu iki ayın sonuçları yayıncılık sektöründeki genel eğilimi değerlendirmek için yeterli değildir, nitekim bu konuda yayıncılık sektöründeki aktörlerin verdiği çeviri oranları daha

1 <http://www.turdav.com.tr/> (20.08.2010)

yüksek olabilmekte, %30-40 arasında bir orandan söz edilmektedir (Üstün, 2009). Her koşulda çevirinin kitap yayıncılığındaki rolü yadsınamaz. Yine Kasım-Aralık 2009 aylarına bakıldığında edebiyat çevirisinde kaynak olarak en fazla Amerikan ve Avrupa ülkeleri edebiyatlarının tercih edildiği, ancak tek bir kaynak kültürün belirgin olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. Edebiyat dışı alanda, özgeçişim, psikoloji, çocuk bakımı gibi konularda yapılan çevirilerde ise kaynak dil ağırlıklı olarak İngilizcedir. Öte yandan sayısı hiç de az olmayan İslam ve tasavvuf konulu çevirilerde kaynak dil genellikle Arapça, kimi zaman Farsça olarak gözükmektedir.

Yukarıdaki bulgular yayın piyasasında çevirinin önemli bir yer tutmaya devam ettiğini ortaya koyuyor. Çeviri bir kültürel üretim biçimi olarak günlük hayatımızın içine fark ettiğimizden çok daha fazla girmiş durumda. Örneğin gazete ve televizyon kanallarının dış haberler birimlerinde derleme biçiminde hazırlanan haberlerin birçoğunun çeviri yöntemiyle kotarıldığını söylemek yanlış olmaz. Gazete ve süreli yayınlarda bu tür haberlerin kimilerinde kaynak (haber ajansı ya da yabancı bir yayın organı) belirtiliyor, kimilerinde ise yalnızca “derleyen” ya da “çeviren” kişinin adı verilip kaynaktan söz edilmiyor. Bazı durumlarda ise haberin dış kaynaklarına hiçbir gönderme yapılmayabiliyor. Habercilik dünyasında gitgide yaygınlaşan eşzamanlı sözlü çeviri uygulamaları da olayları, yapılan röportajları ve basın toplantılarını sığağı sığağına aktarma, küreselleşen haber ortamında geride kalmama kaygısıyla atılan adımlar sonucunda yaygınlık kazanmıştır. Medyada haberciliğin yanı sıra eğlence programcılığı da çeviriden büyük ölçüde yararlanmaktadır. Özellikle altyazıyla yayın yapan televizyon kanalları film çevirmenliğine ciddi bir hareketlilik getirmiştir. Ulusal televizyon kanallarının çoğu ise programlarında yerli yapımlara ağırlık vermekle birlikte dublajlı yabancı film yayınlamaya devam etmektedir.

Türkiye, işitsel-görsel çeviri alanında en yoğun çalışılan ülkelerden biridir, ancak bununla birlikte bu çeviri türüne ne izleyicile-

rin ne de medya sektörünün yeterli bilinçle yaklaştığını söylemek zor. Sinema alanına baktığımızda çevirinin filmlerin pazarlanması, dağıtımı ve izlenmesinde önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. 2009 yılında Türkiye'de vizyona giren 70 yerli film oldu, buna karşılık vizyona giren yabancı film sayısı 192 idi.² Yabancı filmlerin büyük bir çoğunluğu altyazılı olarak gösterime girerken çocuk filmleri ve çizgi filmler ağırlıklı olarak dublajlı gösterildi. Bu arada 2009'un en fazla hasılat yapan ilk on filminin beşi yabancıydı.³ Bu beş filmin tümü İngilizceydi, yani İngilizce bilmeyen izleyiciler bu filmleri altyazılara bağımlı olarak izlediler.

Çevirinin günlük yaşamımızdaki bu ağırlıklı rolüne karşın çevirmenlik hâlâ bir meslek olarak yeterli tanınırlık ve saygınlığa sahip değil Türkiye'de. Alanın önde gelen uzmanlarından Christina Schäffner bir çalışmasında Almanya'da çevirmenlik mesleğine ilişkin genel bir duyarsızlık olduğuna değiniyor ve ünlü çevirmenlerden birinin çevirmen olduğu için değil, televizyonda bir pembe dizide oynadığı için tanındığını söylüyor (Schäffner, 2004:1). Türkiye'de ünlü sinema ve tiyatro oyuncusu Serra Yılmaz da aynı kaderi paylaşanlardan. İzleyicileri önce onu oyuncu olarak tanıyıp sevdiler, sonra onun büyük bir özenle birçok röportajında vurguladığı çevirmen kimliğini fark ettiler.

Okurlar ve izleyiciler çevirmenlik mesleğini yeni yeni tanımaya başlıyor; henüz çeviri sürecinin farklı aşamalarını, çevirinin kültürel ve hatta kimi zaman ideolojik olabilen arkaplanını, çevirmenlerin yetişme ve çalışma koşullarını bildiklerini söyleyemeyiz. Çevirmenler arasında son yıllarda ağırlık kazanan örgütlenme ve gündem oluşturma çabaları çeviriyi ve çevirmenlik mesleğini bir derece "görünür" kılmış olsa da çeviri ve çevirmenlik konusunda toplumda tam bir bilinç oluşturma yolunda aşılması gereken uzun bir mesafe olduğu çok açık. Bu kitap o yolda bir adım olarak değerlendirilmelidir.

2 http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye'de_2009_yılında_gösterime_giren_filmlerin_hasılat_listesi (05.09.2010)

3 <http://www.boxofficeturkiye.com/> (05.09.2010)

Çeviri ve çevirmenlik konusunda yukarıda sözü edilen türde bir bilinci oluşturmak için öncelikle çeviri uğraşını tarihsel bir bağlama oturtmak gerekir.⁴ Yaşadığımız topraklarda çevirinin sahip olduğu tarihsel konumu ve işlevleri henüz kapsamlı olarak bilmiyoruz, yine de genel kanunun aksine çeviri etkinliğinin, 19. yüzyılda Batı edebiyatından yapılan çevirilerden çok daha önce başladığı ve hem sözlü hem de yazılı çevirinin Osmanlı siyaset, din, toplum ve kültür yaşamında önemli yer tuttuğu bilinmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde hem sözlü hem de yazılı çeviriden sorumlu *tercüman* olarak anılan üst düzey bir görevli olduğu tarihçiler tarafından bildirilmektedir. Tercümanlar dış devletlerle yazışmaları yürütüyor, görüşmelere aracılık ediyordu. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu'nda da devam etti. Osmanlı kaynaklarında anılan ilk tercüman Osmanlı devleti adına 1479 yılında Venedik'e gönderilen Lütü Bey idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda saray tercümanlığı görevinin Fatih Sultan Mehmet döneminde oluşturulduğu düşünülmektedir; bu görevin ağırlık ve önemi 16. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan diplomatik ilişkilerle birlikte artmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların etkinlik gösterdiği başlıca dört alan vardı: Divan-ı Hümayun, mahkemelerde ve devletle halk arasındaki her türlü iletişimde gerekli olan eyalet tercümanlığı, ordu ve eğitim kurumları ile yabancı elçilik ve konsolosluklar. 16. ve 17. yüzyıllarda müslüman Osmanlı vatandaşları tarafından yerine getirilen saray tercümanlığı görevi 18. yüzyıldan itibaren Fenerli Rum aileler tarafından üstlenilmiştir. Öte yandan 17. yüzyıldan itibaren Batılı ülkeler, elçiliklerde çalışmak ve diplomatik heyetlere eşlik etmek üzere kendi tebaalarını ya da hristiyan Osmanlı vatandaşlarını tercüman olarak eğitmek için çeşitli okullar kurdular. Bu okullardan mezun olan tercüman

4 Bu bölümde verilen bilgiler aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir: Orhonlu 1974, Uzunçarşılı 1984, Paker 1991, Enfants du Langue 1995, Kayaoglu 1998, Tahir Gürçağlar 2002a, Berk 2004, Tahir Gürçağlar 2008, Paker 2009.

gençlere "dil oğlanları" (giovanni di lingua) adı verildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların toplumsal konumu yüksekti ve farklı siyasi görevlere getirilmeleri olağan karşılanmaktaydı. Ancak madalyonun bir de arka yüzü vardı ve Uzunçarşılı'nın da dile getirdiği gibi (1984: 2) özellikle gayrimüslim tercümanlara tam olarak güvenilmez, saray tercümanlarına yabancı devletlerle işbirliği yaptıkları ve casus oldukları gibi kimi zaman haklı çıkan kuşkularla bakılırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk yazılı çeviriler Arapça ve Farsçadan yapıldı. Özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda bu çeviriler Osmanlıca'nın gelişmesinde önemi bir rol oynadı. Kuran ve dini metinlerde, ayrıca tıp ve fen alanındaki çevirilerde ana kaynak dil Arapça oldu. Edebiyat çevirisinde ise başlıca kaynak dil Farsçaydı. Gülşehri (*Mantiku't Tayr*), Ahmed-i Dai (*Çengname, Camasb-name*), Kul Mesud (*Kelile ve Dimne*), Mercimek Ahmed (*Kâbus-name*) gibi isimler bugün çeviriden çok "yeniden yazım" olarak adlandırılabilir bazı ilginç stratejilere başvurarak 15. yüzyıl boyunca birçok önemli metni Türkçeye aktardılar. 16. yüzyıla gelindiğinde Farsça ve Arapça birçok kaynak bugünkü çeviri anlayışımızdan çok daha fazla çeşitlilik arz eden esnek bazı yöntemlerle Türkçeye aktarılmış ve Osmanlı kültürlerarası alanının bir parçası haline gelmişti (Paker, 2002).

Fatih Sultan Mehmet döneminde az sayıda metin Batı dillerinden çevrildi, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı kaynaklarından düzenli olarak çeviri yapılmaya 18. yüzyılda başlandı. İlk çevrilen yapıtlar coğrafya, tıp ve eczacılık alanını kapsarken 19. yüzyıldaki çeviriler askeri konuları ve matematik gibi akademik alanları da içermekteydi. Batı edebiyatından çeviriler 19. yüzyılda Tanzimat döneminde başladı ve 1859 yılında Avrupa edebiyatından yapılan ilk üç çeviri (Yusuf Kamil Paşa'nın çevirdiği Abbé Fénelon'un *Les Aventures de Télémaque*, İbrahim Şinasi'nin La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Racine'in şiirlerinden yaptığı derleme çeviri *Tercüme-i Manzume*, Münif Paşa'nın Voltaire, Fénelon ve Fontenelle'den

derlediği felsefi diyaloglardan oluşan *Muhaverat-i Hikemiye*) okurların karşısına çıktı.

Batı dillerinden, özellikle Fransızcadan yapılan çeviriler Osmanlı edebiyat dizgesine yeni biçim, tür ve konular aktararak edebiyatta yenileyici bir işlev üstlendiler. Batı tarzı tiyatro, şiir ve roman 19. yüzyılda çeviriler aracılığıyla Osmanlı dizgesine taşınarak yerli yapıtların yazımını tetikledi. Tanzimat döneminde gazetelerde tefrika edilen birçok çeviri roman oldu, Fransız edebiyatından çevrilen bu romanlardan bir bölümü daha sonra kitap olarak yayımlandı. 19. yüzyılda çeviri etkinliğine damgasını vurmuş olan birçok yazar ve edebiyatçı sayılabilir. Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami ve Ahmed Midhat Efendi bunlardan yalnızca üçüdür. Bu çevirmenlerin tercih ettikleri çeviri stratejileri birbirlerinden farklıydı; Ahmed Vefik Paşa yalın, kolay okunur, ancak kaynak metni doğru yansıtan bir çeviri stratejisini yeğlerken, Şemseddin Sami fazla "sözcüğü sözcüğüne" çeviri yaptığı için eleştiriliyordu. Ahmed Midhat Efendi'nin uyguladığı "serbest" çeviri stratejisi ise 19. yüzyıl sonunda popüler edebiyatın gelişimi ve edebiyatın kitleler için eğlenceli bir eğitim aracı haline gelmesi açısından bir model oluşturdu.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda çeviri etkinliği kurumsallaştırıldı ve çevirinin önemli rol oynadığı bazı kültür kurumları oluşturuldu. Bunlar arasında Encümen-i Danış, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Telif ve Tercüme Heyeti ile Telif ve Tercüme Dairesi sayılabilir. Bu geleneğin Cumhuriyet döneminde de sürdürüldüğünü söyleyebiliriz. 1921'de, henüz Cumhuriyetin ilanından önce Maarif Vekilliği bünyesinde "Telif ve Tercüme Encümeni" adlı kurul oluşturuldu ve daha çok tarih, toplumbilim ve eğitim alanında çeviriler yapan bu kurul çalışmalarına 1926'ya kadar devam etti. 1927 yılında Maarif Vekilliği tarafından yayımlanmaya başlanan "Cihan Edebiyatından Nümuneler" dizisi öğrenciler için Batı klasiklerinin çevirisini daha çok özet olarak yayımlamakla yetindi.

Cumhuriyet döneminde çeviri konusunun kapsamlı biçimde ele alınması 1939 yılındaki Birinci Türk Neşriyat Kongresi ile

başladı. Kongrede devlet himayesinde bir Tercüme Bürosu kurulmasına karar verildi ve bu büro 1940 yılında faaliyete geçti. Tercüme Bürosu "Dünya Edebiyatından Tercüme" başlığıyla tanınan ve daha çok Batı kültürlerinden yapılan klasik yapıtların çevirilerinden oluşan bir bütüncüye dilimize kazandırdı. Bu başlık kapsamında tümü Maarif Vekilliği tarafından yayımlanan "Okul Klasikleri" ve "Devlet Konservatuvarı Yayınları" gibi genel diziler ve ülke edebiyatlarına yönelik "Rus Edebiyatı", "İngiliz Edebiyatı" gibi diziler bulunmaktaydı. Tercüme Bürosu 1940-1946 döneminde Yunan ve Latin klasiklerine öncelik vermişti. Büro 1940'ta 10, 1941'de 13 eser çevirdi. Bundan sonraki dört yıl boyunca büronun etkinlikleri katlanarak arttı: 1942'de 27 kitap, 1943'te 68 kitap, 1944'te 97 kitap, 1945'te 110 kitap, 1946'da da 143 kitap çıktı. 1940-1946 arasında çevrilen 467 yapıttan ancak 23'ü Doğu klasiklerinden oluşuyordu; bunlar da ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça eserlerin çevirileriydi. Yayımlanan kitapların sayısı 1946'dan sonra azalmaya başladı ve çokpartili sisteme geçişle birlikte büronun genel politikasında da bir dönüşüm gerçekleşti. Bu dönüşümün en önemli göstergesi Eski Yunan ve Latin klasiklerine gösterilen ilginin azalması, 1940'ların başında Tercüme Bürosu'na atfedilen "hümanist" yapıtların Türkçeye aktarılması misyonunun ortadan kalkmasıdır. 1966'da kapanan Büro, ardında ikinci ve daha sonraki baskılar da dahil toplam 1.247 çeviri bıraktı. Bu çevirilerin birçoğu Milli Eğitim Bakanlığı ya da İş Bankası Kültür Yayınları gibi yayıncılar tarafından daha sonraki yıllarda basılmaya devam edildi. Bugün bu klasik çevirilerinin kendilerinin de "klasikleşmiş" olduğunu söylemek olasıdır. Remzi Yayınevi (k. 1927) ve Varlık Yayınları da (k. 1946) özel yayınevleri olmalarına karşın Türkiye'de edebiyat çevirilerinin çeşitlenmesine ve çeviri stratejilerinin gelişmesine neredeyse Tercüme Bürosu kadar katkıda bulunmuştur.

Türkiye'de klasik çevirilerinin yanı sıra, belki onlardan daha çok, popüler edebiyat çevirileri yapılmış ve okunmuştur. 19. yüzyıldan başlayarak önce Fransız, daha sonra İngiliz ve Ameri-

kan edebiyatından polisiye, macera, aşk, bilimkurgu gibi türlerde yapılan çeviriler önemli bir piyasa oluşturmuş ve hatırı sayılır okur kitleleri yaratmıştır. Popüler edebiyat açısından özellikle 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın ilk yılları, 1950'ler ve 1970'ler, belki de siyasi açıdan baskıcı dönemler oldukları için, popüler edebiyat çevirilerinin en fazla yapıldığı ve yaygınlaştığı dönemler olmuştur.

1960'lar edebiyat çevirisi açısından fazla verimli olmamıştır. Bu yıllarda özellikle sol siyasi düşünceye yönelik kitaplar çevrilmiş, ayrıca Batı'dan eleştirel düşünce akımları güncel bir biçimde *Yeni Dergi*, *Varlık Cep Dergisi* gibi dergiler aracılığıyla aktarılmıştır. 1970'lerin zorlu ve şiddet dolu siyaset ortamı içinde popüler edebiyat ağırlıkta olsa da edebiyat çevirisi artmaya devam etmiştir. Ne var ki kitap çevirilerinde asıl patlama 1980 sonrasında görülmüştür. Bu dönemde edebiyatın yanı sıra sosyal bilimler, felsefe, çocuk edebiyatı, feminist çalışmalar gibi alanlarda yapılan çeviriler artmıştır. Hem edebiyat, hem de edebiyat dışı alanlarda kaynak dil ve kaynak kültürlerde de ciddi bir çeşitlenme göze çarpmaktadır. Bugün ise Türkiye yayın piyasasının dünya ile bütünleşmiş olduğunu, daha önce de sözü edilen yüksek çeviri oranıyla küresel yayıncılık piyasalarını yakından izlediğini söyleyebiliriz.

Tercüme Bürosu örneğinde de görüldüğü gibi geçmişte çeviri yayınlar alanında faaliyet gösteren devlet, son dönemde yayıncılık etkinliğini bırakmış ve genel yaklaşımını değiştirmiştir. Bugün devletin çeviri alanına verdiği en önemli destek, Türk edebiyatının dünya dillerine çevirisini teşvik etmek amacıyla başlattığı TEDA Projesidir (Türk Kültür, Sanat ve Edebiyatı ile İlgili Eserlerin Türkçe Dışındaki Dillerde Yayımlanmasına Destek Projesi). 2005 yılında başlatılan proje kapsamında yurtdışında Türkçe yapıtları çevirerek yayımlayacak yayıncılara ve çevirmenlere maddi destek sağlanmaktadır. 2005-2010 arasında Türk edebiyatından yapılan toplam 711 çeviriye destek verilmiştir.

Çeviri alanında yayımlanan kitaplar 1990'lı yıllarda artış göstermeye başlamıştır. 1990 öncesinde Türkiye'de çeviri konulu üç kitap yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1933 yılında yayımlanan Ali Kemalî'nin *Tercüme Hakkındaki Düşünceler* başlıklı, uygulamaya yönelik önerilerde bulunan yapıtı, ikincisi de 1935 yılında yayımlanan ve ülkemizde ilk kez çeviriyi kültürel bir bağlam içinde ele alan Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* başlıklı önemli çalışmasıdır. Bunları izleyen üçüncü çalışma 1986 yılında yayımlanan ve alanın en önemli kitaplarından biri kabul edilen Akşit Göktürk'ün *Çeviri: Dillerin Dili*'dir. 1980'li yıllarda mütercim-tercümanlık bölümlerinin kurulmaya başlamasının ve çeviribilim disiplininin ortaya çıkışının bir etkisi olarak 1990'lı ve 2000'li yıllarda yayımlanan çeviri ve çeviribilim konulu kitapların sayısında büyük bir artış olmuştur. Kitabın sonundaki ekte bu kitapların bir listesini bulabilirsiniz.

Türkiye'de çeviri konulu dergilerin sayısı azdır, ancak bu dergiler çeviri üzerine akademik ve eleştirel bir söylemin oluşmasına büyük katkıda bulunmuşlardır. Çeviri dergileri arasında en uzun ömürlü olan ve ardında en fazla iz bırakanlar Tercüme Bürosu'nun yayını olan *Tercüme* (1940-1966), *Yazko Çeviri* (1981-1984) ve *Metis Çeviri* (1987-1992) olmuştur. Yayını halen devam eden Ç. N. (2007-) 15 yıl aradan sonra çeviri dergi yayıncılığına yeni bir soluk getirmiştir. Öte yandan Hacettepe Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü tarafından 1991 yılında başlatılan ülkemizin ilk akademik çeviribilim dergisi *Çeviribilim ve Uygulamaları* yayımlanmaya devam etmektedir. 2010 yılında matbu olarak yayımlanmaya başlayan *Çeviribilim*, yayın hayatına 2005 yılında internette çeviribilim.com adresinde başladı. Türkiye'de çeviriyle ilgili güncel konuların nabzını tutan, özellikle çevirmen hakları, çeviri etiği ve intihal konuları üzerine uzun soluklu ve tutarlı bir yayın çizgisi benimseyen *Çeviribilim*, önceleri gazete formatında çıktı. Kapakta güncel bir konu ya da haberlerle ilgili yorumlara, iç sayfalarda da köşe yazılarına ve makalelere yer verildi. Sabri Gürses'in yönetiminde iki ayda bir çıkan dergi, 7.

sayıda format değişikliğiyle kitap boyutuna geçti ve 2013 yılından itibaren yayıncılık faaliyetine de başladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeviri tarihinin çok önemli bir ayağını oluşturan sözlü çeviri etkinliği Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, ancak çağın gerekleri ve teknik koşullar nedeniyle mesleğin profilinde değişiklikler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tercümanların devamı sayılabilecek mahkeme, tıp, kamu daireleri, diplomasi vb. alanlardaki çevirmenlik etkinlikleri hâlâ kurumsallaşmış değildir. Bu konuda gerçekleştirilmiş herhangi bir tarihsel çalışma yoktur. 20. yüzyılın ikinci yarısında dünyada ortaya çıkan konferans çevirmenliği mesleğinin Türkiye'deki ilk uygulamalar 1950'li yıllarda görülmüş, ilk eğitim faaliyeti ise bir dizi özel kuruluşça desteklenen Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından 1961 yılında başlatılmıştır. Burada eğitim alan çevirmenler daha sonra dernekleşmiş ve konferans çevirmenliğini sözlü çevirinin diğer dallarına göre çok daha görünür bir hale getirmişlerdir. 1980'li yıllarla birlikte konferans çevirmenliği eğitimi üniversitelerde mütercim-tercümanlık ya da çeviribilim bölümlerinde verilmeye başlanmıştır. Bugün Türkiye'de 150 kadar eşzamanlı konferans çevirmeni olduğu tahmin edilmektedir. Bu çevirmenlerin büyük bölümü Türkiye Konferans Tercümanları Derneği çatısı altında örgütlenmiştir.

Türkiye'de çevirinin tarihsel ve güncel bağlamına değinen bu giriş bölümünden sonra Birinci Bölüm, çeviriyi bir uygulama alanı olarak ele almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALI BİR ALAN OLARAK ÇEVİRİ

Çeviriyi bir edim ve aynı zamanda pratik ve etik yönleriyle bir meslek olarak ele alabilmek için "uygulama" kavramının çeviri açısından neleri kapsadığına değinerek söze başlamak gerekir. "Uygulama", çevirinin daha çok da bir dilden diğer bir dile yapılan çevirinin bir edim olarak gerçekleştiği, bu edime ilişkin bir dizi ilke ve kısıt tarafından şekillendirilen ve yönetilen bir alandır. Bu alana, ayrıca çeviri edimi öncesi bu edime yön veren metin seçimi, görevlendirme, müzakere, hazırlık gibi etkinlikler dahil sayılabilir. Çeviri edimiyle yakından ilişkili iki konu daha uygulama alanının içinde ele alınmalıdır. Bunlardan birincisi çevirmenleri ve çeviri edimlerini belli biçimlerde koşullandıran çeviri eğitimi, ikincisi ise çeviri edimi sonucu ortaya çıkan çeviri metnin niteliksel değerlendirilmesi, diğer bir deyişle çevirinin kalite değerlendirilmesi ve buna yönelik bir dizi ölçütün geliştirilmesidir. Bu bölümde bu konuların tümüne kısaca değinilecek, çevirinin kavramsal ve kuramsal boyutları ele alınmayacaktır. Diğer bir deyişle bu bölümde çeviri, edim, meslek ve metin olarak ele alınacak, Giriş bölümünde sözü edilen çeviri edimi ve çeviri metinlere ilişkin kuramsal saptamalar İkinci Bölüm'de incelenecektir.

Çevirinin farklı türlerine ve çeviri sürecinin ayrıntılarına geçmeden önce kitapta sık kullanılan iki terimin açıklanması gerekiyor: "Kaynak" ve "erek". Kaynak metin, kaynak kültür, kaynak yazar, kaynak okur vb. kullanımlarda "kaynak", çeviri metne kaynaklık eden anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda kaynak metin terimi çevirinin çıkış noktası olan "özgün" metin anlamında kullanılır. "Erek" ise, yine erek metin, erek kültür vb. olarak kullanıldığında çevirinin yapıldığı kültür, dil vb. anlamına gelir. Örneğin İngilizceden Türkçeye yapılan bir roman

çevirisinde kaynak dil ve metin İngilizce, erek dil ve metin ise Türkçedir.

Çeviri Türleri ve Çeviri Sürecinin Boyutları

Çeviri edimi tam olarak nasıl bir süreçtir ve neleri kapsar? Bu sorunun yanıtı en kapsamlı ve özlü haliyle dilbilimci Roman Jakobson'un çeviriye ilişkin geliştirdiği sınıflandırmada bulunabilir (Jakobson, 2000: 114). Jakobson, çeviriye üç ana başlık altında incelemektedir:

- 1) Diliçi çeviri – sözel bir iletiyi aynı dilde yine sözel olarak farklı biçimde aktarmak.
- 2) Diller arası çeviri – sözel bir iletiyi farklı bir dilde sözel olarak ifade etmek.
- 3) Göstergeler arası çeviri – sözel bir iletiyi farklı bir gösterge sistemi aracılığıyla ifade etmek.

Günlük dilde genellikle çeviri denildiğinde bu üç çeviri türünden ikincisi anlaşılır. Bu çeviri türü en basit anlamıyla Türkçe bir metnin İngilizce gibi yabancı bir dile çevrilmesidir. Diliçi çeviri belki en fazla yaşadığımız ama en az kavramsallaştırdığımız çeviri türüdür. Diliçi çeviri çok farklı ortam ve biçimlerde gerçekleşebilir. Örneğin bir öğretmenin, anlattığı dersi, anlamayan bir öğrenciye daha yavaş ve basitleştirerek anlatması bir diliçi çeviri uygulamasıdır. Diğer taraftan diliçi çeviri yazılı metinlerde de sık sık karşılaşılan bir olgudur; halk hikâyeleri ya da anonim masallar hemen her basımlarında farklılaşır, uzunluk, sözcük çeşitliliği ve olay örgüsü açısından değişebilirler. Bu durumda karşı karşıya kalınan şey bir diliçi çeviridir. Türkiye'de diliçi çeviriye gösterilebilecek bir diğer örnek de Osmanlıca metinlerin Latin alfabesi ile yayımlanması, yani çevrimyazı işlemidir. Çevrimyazı süreci sırasında ya da sonrasında Osmanlıca metinler kimi za-

man günümüz Türkçesine de aktarılmakta, Osmanlıca sözcükleri bugün kullanımda olan eşanlamlılarıyla değiştirilmektedir. Bu diliçi çeviri örneğini ele alan bir çalışma, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah* romanının farklı basımlarını inceleyen Özlem Berk tarafından gerçekleştirilmiştir (2005).

Göstergeler arası çeviriye bir diğer örnek de işaret dili olabilir. İşaret dilinde sözel olarak verilen bir ileti sözel olmayan, beden hareketlerine dayalı bir sistemin göstergelerine taşınarak karşı tarafa aktarılır. Türkiye'de 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Özürlüler Kanunu ile Türk İşaret Dili resmi dil haline gelmiştir. Bunu izleyen süreçte uygulama ve eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Geçmişte bölgesel, kentsel, hatta aile bazında farklılık gösteren işaret dillerinin yerine kapsayıcı tek bir dil önerilmiş ve bu konuda yasal ve idari bazı adımlar atılmıştır. Türk İşaret Dili Sözlüğü, Türk Dil Kurumu'nun resmi web sitesinde görülebilir (<http://www.tdk.gov.tr>).

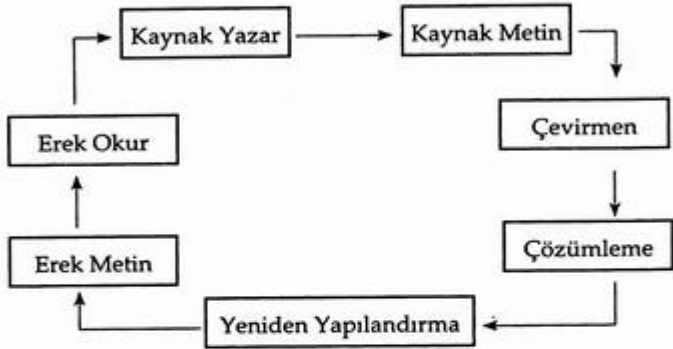
Çeviri ister dillerarası, ister diliçi olsun, sınıflandırmada kullanılan bir diğer ölçüt de yazılı/sözlü çeviri ayrımıdır. Yazılı ve sözlü çeviri birçok benzerlik içermekle birlikte daha sonra ele alınacak bazı noktalarda birbirlerinden ayrılırlar, bu nedenle hem uygulama, hem de kavramsallaştırma açısından ikisini ayrı ayrı ele almak daha yararlı olacaktır. Yazılı ile sözlü çeviri arasındaki ayrımlara geçmeden önce her ikisinde de ortak olarak görebileceğimiz sürece bir göz atalım. Çeviri genellikle dilsel bir aktarım olarak düşünülür ve aşağıdaki biçimde görselleştirilebilecek bir süreç içinde gerçekleştiği varsayılır:

KAYNAK METİN → ÇÖZÜMLEME → YENİDEN YAPILANDIRMA → EREK METİN

Çeviri Süreci 1

Yukarıdaki süreç modelinde "kaynak metin" olarak adlandırılan, çevrilmek üzere seçilen metindir. "Erek metin" ise çeviri süreci sonunda ortaya çıkan çeviri metindir. Çeviri süreci yukarıdaki biçimde kurgulandığında ortaya oldukça indirgemeci

bir yaklaşım çıkar ve çevirmen iki metin arasında aktarım yapan mekanik bir kodlama cihazına benzetilir. Oysa her metnin bir yaratıcısı, bir de alıcısı vardır. Üstelik çeviri sürecinde bunların sayısı en az ikidir, çünkü çevirmen de kaynak metnin alıcısı ve erek metnin yaratıcısıdır. Öyleyse çok daha karmaşık bir çeviri süreci öngörülmesi gerekir:

Çeviri Süreci 2

İkinci süreç modeli çeviri sürecini biraz daha kapsamlı olarak ele almakta, en azından çeviri sürecini mekanik değil, insan eliyle başlatılan ve yürütülen bir edim olarak tanımlamaktadır. Yine de bu modelin de çeviri sürecinin çokboyutluluğunu tam olarak gösterdiğini söylemek zordur. Çeviri sürecini tanımlamak için doğrusal şemalar yetersiz kalır, çünkü çeviri ediminin başladığı ve bittiği tek bir an ya da noktadan söz etmek olası değildir. Çeviri, çevirmen kaynak metni eline aldığı ya da çevirmenliğini yapacağı kişi konuşmak üzere ağzını açtığı anda mı başlar? Bu soruya evet yanıtı vermek, çevirinin doğasını ve onu şekillendiren unsurların büyük bir bölümünü görmezden gelmek demek olacaktır.

Çeviri edimi, çevirmen çevireceği metni seçtiği ya da henüz seçmeden çeviri amacıyla incelediği zaman başlayabilir. Bazen

çevirmen çeviri talebini çalıştığı kurum ya da çeviri bürosundan gelen telefon, faks ya da e-posta mesajıyla alır. Metni çevirmeyi kabul etmeden önce metni inceler, profesyonel bir çevirmenden söz ediliyorsa ücret konusunda metnin uzunluğu, türü, zorluğu ya da çevirmenin yetkinlik ve deneyim düzeyine göre bir pazarlık süreci yaşanabilir. Öte yandan çeviri sürecinin nerede bittiği konusu da tartışmalıdır. Çevirmen çevirisine son noktayı koyduğunda çeviri süreci biter mi? Söz konusu olan teknik bir çeviriye erek metnin bir editör ya da uzman tarafından gözden geçirilmesi çeviri sürecine dahil edilmelidir. Aynı şey yayınevleri için de geçerlidir; kitap çevirileri çevirmenin elinden çıktıktan sonra en az bir kişi tarafından okunur, düzeltme ve tashih yapılır. Bu süreçte çeviri çevirmenle yayınevi arasında birkaç kez gidip gelebilir. Kitap kapağının tasarımı, tanıtım yazılarının yazılması, hatta kimi zaman kitabın başlığının seçilmesi genellikle çevirmenin denetiminin dışında olmakla birlikte çeviri sürecinin bir devamıdır. Üstelik çeviri, okura ulaştığında bitmiş sayılır mı? Okurların yetersiz buldukları çevirilere yaptıkları eleştiriler üzerine daha sonraki baskılarda çeviride değişikliklerin yapılması, hatta yapıtın tümüyle yeni bir çevirmene çevirilmesi ender olsa da yaşanan durumlardır. Aynı şey sözlü çeviri için de geçerlidir. Bir konferans ortamında sözlü çeviri yapan bir çevirmenin aktardığı iletiler hem konuşmacıyı, hem de dinleyenleri etkiler. Çoğu zaman çevirmenin anında iletişim sağlaması, dinleyicilerin sorduğu soru ya da yaptıkları yorumların konuşmacının yaptığı konuşmayı değiştirmesine, genişletmesine ya da daraltmasına neden olabilir. İşte bu nedenle çeviri yoluyla sağlanan iletişim, ister yazılı ister sözlü olsun, doğrusal olmaktan çok döngüsel olarak düşünülmelidir. Çeviri süreci doğrusal bir şemayla ifade edilemeyecek denli çokyönlü ve çokaktörlüdür.

Yukarıda verilen şemalarda çeviri ediminin çözümleme ve yeniden yapılandırma olarak özetlenen aşamaları, yani çevirmenin kaynak metni okuması, yorumlaması ve bu yorumdan yola

çıkarak erek metni oluşturması sürecini incelerken dikkate alınması gereken çok önemli bir unsur vardır: çevirinin belli bir bağlamda yapıldığı gerçeği. Kaynak metin nasıl kendi bağlamının bir ürünüyse, nasıl yazarın yaşadığı toplumun, kültürün, dönemin beklentilerini yansıtıyor ya da bu beklentileri kırmak üzere yola çıkıldığını bize sezdiriyorsa, çevirmenin bu metne yaklaşımı da kendi bağlamının bir ürünü olacaktır. Çevirmen, kaynak metni kendi zihinsel çerçevesinden yola çıkarak okuyacak ve yorumlayacak, erek metni yapılandırırken de yine erek kitlenin ve erek dilin gereksinim ve beklentilerini, erek kültürün koşullarını göz önünde bulundurarak ilerleyecektir. Bu nedenle çeviriyi kültürden ayırmak olası değildir. Çeviriler bir boşlukta üretilmez, onları üreten insanlar ve bu insanların içinde yaşadıkları bir toplum, kültür ve zaman vardır. Bütün bunlar bize çevirinin kültüre ve döneme bağlı bir olgu olduğunu gösterir. Çeviri stratejileri, çeviriyi ele alış biçimleri, hatta "çeviri" ile ne kastedildiği evrensel ve zamanın dışında unsurlar değildir, bunlar, içinde bulunulan kültürün ve dönemin belirlediği olgulardır.

Yazılı Çeviri

Yazılı çeviri, tıpkı sözlü çeviri gibi, kültürlerarası iletişimde önemli rol oynayan bir uğraştır. Bu bölümde yazılı çevirinin başlıca türleri, her türün kendine ait özellikleri ve sorunları üzerinde durulacaktır.

Yazılı çeviri denildiğinde çoğumuzun aklına ilk gelen edebiyat çevirisidir. Oysa yazılı çeviri, edebiyat alanıyla sınırlı değildir, hatta edebiyat dışı alanlarda yapılan çevirilerin oranının çok daha yüksek olduğunu ve çeviri metinlerin günlük yaşamımızın her alanına girmiş olduklarını söyleyebiliriz. Edebiyat ile edebiyat dışı alanlardaki çeviriye benimsediğimiz yaklaşımda bir bilinç düzeyi farkı vardır. Okurlar edebiyat ya da sosyal bilimler, felsefe vb. konulu kitapları okurken genellikle bir çeviri oku-

duklarının farkındadırlar. Bunun nedeni bir ölçüde okudukları yapının kaynağıyla, yazarı ve yazıldığı kültürle ilgilenmeleridir. Oysa saçımızı yıkadığımız şampuanın üzerindeki ürün bilgilerini, satın aldığımız donmuş gıdanın üzerindeki pişirme talimatlarını ya da uluslararası bir şirketin Türkçe web sitesini bir çeviri metin olarak algılamayız. Temelde bütün bu alanlarda yapılan çeviriler edebiyat ve basılı kitaplar alanında yapılan çevirilerle birçok ortak noktaya sahiptir, ancak onları edebiyat alanından ayıran bir dizi özellikleri de vardır. Bugüne kadar çeviri üzerine yapılan çalışmalar daha çok edebiyat üzerinde durmuştur. 2004 yılı itibariyle Alicante Üniversitesi'nin hazırladığı, çeviri üzerine yapılan araştırmaları kapsayan elektronik veritabanı BITRA'da listelenen çalışmaların %9.3'ü teknik çeviri ile ilgili iken, teknik çeviriye göre çok daha sınırlı bir uygulama alanı olan edebiyat çevirisine ilişkin çalışmaların sayısı bunun iki katından fazladır ve %21'i bulmaktadır (Byrne, 2006: 1).

Edebiyat çevirisine yöneltilen bu ilginin nedeni edebiyat metinlerinin kalıcılığı ya da diğer metinlerle karşılaştırıldığında okur gözünde görece saygınlığı olabilir. Nedeni ne olursa olsun, bugüne dek edebiyat çevirisi üzerine yoğun olarak yürütülen çalışmalar edebiyat çevirisinin özellikleri ve sorunları üzerine oldukça kapsamlı bilgiler ortaya koymuştur. Aşağıda bu bilgilerden bir kısmını bulabilirsiniz.

Edebiyat Çevirisi

Edebiyat çevirisi terimi bir şemsiye terim olarak düşünülmelidir, çünkü "edebiyat" kolay kolay tanımlanamayacak ve içinde birçok tür barındıran bir "üst" türdür. Edebiyat çevirisi kapsamında ele alınan türlerin başlıcaları düzyazı/kurmaca çevirisi (buna genellikle roman ve öykü türleri dahil edilir), şiir ve tiyatrodur. Bu türlere, sinema ve televizyon alanlarındaki gelişmelere koşut olarak ortaya çıkan görsel-işitsel çeviri eklenebilir. Bu türlerin tümü çeviri açısından farklı stratejiler gerektirir ve çevirmenleri farklı biçimlerde zorlar (Çeviri stratejisi kavramı ilerideki sayfa-

larda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır). Yine de "edebiyat" olarak tanımlanabilecek türü, edebiyat dışı türlerden ayırabilecek ve çeviri açısından da birleştirici olan bir dizi ortak özellikten söz edebiliriz (Jones, 2009: 152; Meyer, 1997: 4).

- Edebiyat metinleri, bilgilendirme değerinden çok estetik ve duygusal bir işleve sahiptir, amaçları okuru harekete geçirmek ya da bilgilendirmek değil duygulandırmak ya da eğlendirmektir.
- Gerçekle ilişkileri sorgulanamaz, diğer bir deyişle, edebiyat yapıtları konularını gerçek olaylardan almış olsalar bile gerçeği yakın bir şekilde yansıtma sorumluluğuna sahip değildir.
- Edebiyat metinlerinde şiirsel/edebi bir dil kullanımı vardır. Muğlak ya da çokanlamlı sözcük ve deyişlere sık sık rastlanır ve anlatılan konudan çok kullanılan dilin öne çıkarıldığı yapıtlar çoğunluktadır. İçerik ve bu içeriğin aktarıldığı biçim birbirinden ayrı tutulamayacak bir bütünlüğe sahiptir.
- Edebiyat metinlerinde yazarların sahip olduğu bir biçim vardır. Bu biçimi oluşturan unsurlar arasında metnin nasıl kurgulandığı, ele alınan tema, benzetme, eğretileme, uyak gibi araçların kullanımı gibi noktalar yer alır.
- Edebiyat metinleri ve yazarları toplum gözünde önemli bir saygınlığa sahiptir. Popüler edebiyat geleneksel olarak bunun dışında tutulsa da 20. yüzyılın sonunda popüler yapıtlara yöneltilen akademik ilgi sayesinde bu alanın prestijinin de önemli ölçüde yükseldiği söylenebilir.

Edebiyat metinlerinin yukarıda belirtilen özelliklerinden dolayı çevirmenler bu metinlere yönelik bir dizi strateji geliştirmiştir. Bu stratejiler kuşkusuz içinde bulunulan toplumun ve dönemin beklentilerine, diğer bir deyişle "normlarına" (Toury, 1995) göre değişecektir, yine de zaman içinde düzenli olarak kar-

şılaşılan bazı “sorunlar” ve bunlara karşı geliştirilen farklı “çözümler” olagelmıştır. Bunlardan bazılarında edebiyat çevirisinin gerçekleştirildiği farklı türlerden söz ederken değinilecektir. Öte yandan bugün edebiyat çevirmenlerinin geliştirdiği stratejilerden bazıları özellikle dilsel araçların öne çıktığı ve yaratıcılık gerektiren edebiyat dışı alanlarda da kullanılmaktadır. Bu alanlara örnek olarak reklam metni yazarlığı ve çevirmenliği verilebilir.

Edebiyat çevirisinin yaratıcı yönü çevirmenleri bu alana çeken en önemli şeydir. Profesyonel bir edebiyat çevirmeninin sözleriyle “Ancak edebiyat çevirisinde çevirmen edebiyat alanında çalışmanın, çeviri olmadan okurların asla ulaşamayacağı bir yapıtı yeni bir dilde yeniden yaratmanın estetik zevkini tadar” (Landers, 2001: 5). Elbette edebiyat sevgisinin ve yaratıcılığını kullanma isteğinin ötesinde başka nedenleri de olabilir edebiyat çevirmenlerinin: teknik çevirinin tersine, edebiyat çevirisi çevirmenin adını duyurabileceği, en azından adını basılı görebileceği bir alandır. Bu nedenle yazılı çevirinin en prestijli alanı olduğu iddia edilebilir. Bazıları için çeviri edebiyat dünyasına bir ilk adımdır ve kendi yapıtlarını bastırabilmek için gereksinim duyduğu ilişkileri oluşturabilmesi için bir anahtardır. Her koşulda, edebiyat çevirisinin maddi kazançtan çok “edebiyat aşkına” sürdürülen bir uğraş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Edebiyat Çevirmenleri Nasıl Çalışır?

Çevirmenler çevirecekleri edebiyat metinleriyle iki biçimde buluşurlar. Aynı zamanda yayınevi editörü ya da yöneticisi olan çevirmenler çevirecekleri metinleri kendileri seçebilirler. Aynı şey alanında uzman kabul edilen, düşün ve edebiyat alanında bir isim sahibi olan çevirmenler için de geçerlidir. Onlar da beğendikleri bir metni yayınevlerine tavsiye ederek kendi seçtikleri metinleri çevirebilirler. Öte yandan günümüzde Türkiye’de ve dünyada yerleşik uygulama, çevrilecek metinlerin (bir danışma süreci sonunda) yayınevleri tarafından belirlenmesi ve uygun çevirmenlere çevrilmek üzere teslim edilmesidir. Yukarıda

bahsedilen süreç kitap halinde basılan diğer metin türleri için de geçerlidir. İşin başlangıç aşamasında çevirmen ile yayınevi arasında bir sözleşme imzalanır. Bu sözleşmede çevirinin teslim edileceği tarih, ödenecek ücret ve ödeme koşulları, yayınevinin çeviri metin üzerindeki düzeltim ve değiştirme hakları, ortaya çıkabilecek ihtilafların nasıl çözümleneceği gibi bilgiler yer alır. Türkiye'de çevirmen ve yayınevlerinin kullandığı değişik formatta sözleşmeler vardır. Bunların standartlaştırılması amacıyla Çevirmenler Meslek Birliği bir tip sözleşme hazırlamıştır. Bu tip sözleşme (<http://www.cevbir.org>) adresinde görülebilir.

Edebiyat metninin çevirisi, metinle ve yazarıyla farklı bir ilişkiye girmeyi gerektirir. Edebiyat metinlerinin dilsel ve biçimsel özellikleri nedeniyle çevirmen metne tüm anlam katmanlarını, olası tüm yorumlarını fark edecek biçimde yaklaşmak zorundadır. Edebiyat çevirmeni çevireceği metni eline aldığı anda karşısında kâğıt üzerine yazılı sözcüklerden çok daha fazlası vardır çünkü edebiyat yapıtları yaratıldıkları toplum ve kültürün hem aynası hem de ayrılmaz parçalarıdır aynı zamanda. Kimi zaman çevrilecek yapıtın yazarı çoktan ölmüştür, kimi zaman ise ulaşamayacak bir uzaklıktadır. Bu durumda çevirmen yapıtla ilgili yorumunu neye göre geliştirecektir? Edebiyat yapıtı kaynak kültürde bir bağlama aittir, o kültüre, o dile ait olan insanların yorumlarıyla var olur. Bu yapıtı başka bir dile çevirmek, o yapıtı bir ağaç gibi köklerinden sökerek yeni bir toprağa dikmek, yeni bir bağlam içinde, onu farklı bir altyapıyla alımlayacak okurlardan oluşan yeni bir yorumlayıcı topluluğun karşısına çıkarmak demektir. Kaynak dildeki okurlar farklı yorumlar getirirler de metni okumalarında ortak bazı noktalar olacaktır. Çevirmen kendi okuması, yaptığı araştırmalar ve ortaya koyduğu yaratıcılıkla farklı bir dilde metni yeniden kurgular. Çeviri kaçınılmaz olarak tek bir okumayla, çevirmenin okumasıyla şekillenir. Kaynak dildeki olası sayısız okuma arasından çevirmenin seçerek oluşturduğu bu okuma erek dilde sonsuz sayıda okuma ve yoruma kaynaklık etmiş olur (Bush, 1998: 129).

Çevirinin hazırlık aşaması kaynak metni dikkatle, defalarca okumakla başlar. Çevirmen aynı zamanda kaynak yazar, kültür ve dönem ile ilgili araştırma yapmak isteyebilir. Çevrilecek yapıtın yazarına ait diğer kitaplar okunabilir, kaynak kültürde benzer bir yere sahip diğer metinler araştırılabilir, söz konusu yapıt geçmiş bir döneme aitse dönemle ilgili tarihsel araştırma yapılabilir. Güncel yapıtların çevirisinde araştırmanın boyutları yazarla işbirliğine kadar uzanabilir. Orhan Pamuk ve Elif Şafak gibi bazı Türk yazarlar da romanlarının İngilizce çevirmenleriyle yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. Yapılan ayrıntılı araştırma, yapıtın yazarının biçimini ortaya koyacak, çevirmen bu biçimi karşılamak üzere bir dizi strateji geliştirecektir. Ne var ki çeviri stratejileri her zaman biçem odaklı olmayabilir. Stratejilerin amacı ve yaratacakları etki kaynak metnin özelliklerine göre değişeceği gibi erek kültürün beklentilerine göre de farklılık gösterebilir. Bir çevirmen karmaşık ve örtük bir kaynak metnin okuru yadırgatan dilsel araçlarını ve örtüklüğünü erek dile aktararak erek okur üzerinde benzer bir etki yaratmayı deneyebilir. Öte yandan bu tür metinler erek kültürde kabul görmüyorsa çevirmen erek kültürün beklentilerine göre davranarak muğlaklığı azalmış, dil kullanımı yalınlaşmış bir erek metin yaratabilir. O halde "edebiyat çevirisi son derece toplumsal ve kültüre bağlı bir süreçtir ve çevirmen karmaşık bir dizi etkileşimin gerçekleşmesinde kilit role sahiptir" (Bush, 1998: 129).

Edebiyat çevirisinde bir çeviri tamamlanmış halde yayınevine teslim edildiğinde çeviri sürecinin sonuna gelindiğinden söz edemeyiz. Bu aşama yayınevi editörlerinin devreye girdiği noktadır. Taslak diyebileceğimiz çeviri metin bu aşamadan sonra bir gözden geçirme sürecine girer ve hem dil kullanımı açısından, hem de yayınevinin uyguladığı yazım ve basım kuralları açısından bir dizi değişikliğe tabi olabilir. Çevirmenin teslim ettiği taslak çeviri ile yayımlanan nihai çeviri arasında önemli farklar olması alışıldık bir durumdur.

Daha önce de belirtildiği gibi edebiyat çevirisi, diğer çeviri türlerinde olduğu gibi, yalıtılmış bir etkinlik değildir. Edebiyat çevirisi, çevirmenle kaynak metin arasında bir buluşma olmasının ötesinde, çevirmenle onu çevreleyen sosyal ve kültürel ortamın etkileşiminden de doğar. Bu da edebiyat çevirisini biçimlendiren aktörlerin yalnızca çevirmenler olmadıklarını göstermektedir. Edebiyat çevirisi sürecine katkıda bulunan yayın yönetmenleri, editörler, görsel tasarımcılar, pazarlama uzmanları, edebiyat ajansları, kaynak metinlerin yazarları ve kimi zaman da okurlar bu etkileşim ağının birer parçasıdır.

Edebiyat çevirisi doğası gereği diğer yazılı çeviri türlerinden farklı bazı özellikler içerir. Örtük ve zengin dil kullanımı, yazarın biçimini yansıtmaya gereksinimi, edebiyatın kültür ve toplumla iç içeliği ve estetik işlevleri bu metinlere farklı yaklaşılmasını gerektirir. Öte yandan edebiyat çevirisinde çevrilecek metnin türü de belirleyici bir öneme sahiptir ve çevirmenlerin metne yaklaşımlarını ve geliştirecekleri çeviri stratejilerini çok yakından etkiler. Çeviri stratejisi, üzerinde ayrıntılı olarak durulması gereken bir kavramdır ve çeviribilimin ve çevirinin kuramsal altyapısının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

“Çeviri Stratejisi” Kavramı

Çevirmenlerin bir metni seçerken ve çevirirken o metne yaklaşımları ve aktarım sırasında benimsedikleri birtakım yöntemler çeviri stratejilerini oluşturur. Diğer bir deyişle, çevirmenle ortaya çıkardığı çeviri metin arasındaki ilişkinin niteliği strateji kavramıyla açıklanabilir. Kuramsal açıdan bu ilişkiyi ele alırken üzerinde en fazla durulan “eşdeğerlik” kavramı bir sonraki bölümün konusu olacak, bu bölümde çeviri stratejileri uygulamada karşımıza çıktıkları ölçüde, metni çevirirken çevirmenlerin uyguladıkları pratik birtakım yöntemler olarak ele alınacaktır.

Çeviri stratejileri “genel” ve “yerel” stratejiler olarak iki başlık altında ele alınabilir. Yerel çeviri stratejileri, belli dil grupları

arasında uygulanan çeviri yöntemleridir ve söz konusu dillerin yapı, dizilim ve sözcük dağılımına ilişkin özelliklerden ister istemez etkilenirler. Örneğin tümce dizimi Özne-Nesne-Fiil olan Türkçeden Özne-Fiil-Nesne dizilimli İngilizce gibi bir dile çeviri yapılırken çeviri stratejisi zorunlu olarak sözdiziminin değiştirilmesini içerecektir. Öte yandan “genel” çeviri stratejileri dil gruplarının ötesinde, bütün çevirmenlerin her tür metinle karşı karşıya geldiklerinde başvurdukları stratejilerdir. Bu stratejiler kaynak metne ait bazı unsurların geri plana itilmesi, bazı unsurların ise özellikle öne çıkarılması biçiminde ortaya çıkar (Kearns, 2009: 283). Erek kültürün beklenti ve normlarının çeviri metin üzerindeki etkisi de yine bu genel stratejiler aracılığıyla ortaya konulabilir.

Genel stratejileri yalnızca metinsel aktarım bağlamında düşünmemek gerekir. Son yıllarda çeviri alanında toplumsal cinsiyet, feminizm ve sömürgecilik sonrası düşüncenin ağırlık kazanmaya başlamasıyla çeviri stratejileri çok daha geniş bir bağlamda kavramsallaştırılan olgular haline gelmiştir. Örneğin feminist yaklaşımı benimseyen bazı çevirmenler erkek yazarların metinlerini çevirmeyi reddedebilmektedir. İdeolojik açıdan aktivist sayılabilecek kimi diğer çevirmenler ise çeviri aracılığıyla özellikle ezilmiş ve baskı altındaki topluluklara bir ses kazandırmaya çalışmakta ve uyguladıkları çeviri stratejilerinde özellikle kaynak kültüre özgü öğeleri koruyarak erek okurların beklentilerini sarsmaktadırlar (Kearns, 2009: 284).

Metinsel aktarım boyutunda genel çeviri stratejileri tarihsel olarak iki kutup biçiminde sunulmuştur: “anlamına göre” ve “sözcüğü sözcüğüne” çeviri olarak nitelendirilebilecek bu iki uç strateji, çevirmenlerin kaynak metni nasıl ele aldıklarını ve erek kültüre nasıl taşıdıklarını betimlemekte kullanılır. Bu ikili ayrım hem uygulamada çevirmenlerin, hem de kuramsal olarak çeviribilimcilerin çeviriyi tartışırken üzerinde çok durdukları, farklı biçimlerde tanımlamaya çalıştıkları bir ayrımdır. Çeviribilimciler bu ayrımı çok farklı biçimlerde (belgesel/araçsal, yerlileşti-

rici/yabancılaştırıcı, örtük/açık vb.) adlandırmışlar ve bu kavramların altını farklı bakış açılarıyla doldurmuşlardır (Kearns, 2009: 284). Ne var ki iki temel görüş bu stratejileri belirlemeye devam edegelmiştir: Bunlardan birincisi, anlam aktarımına yönelik yapılan çevirinin erek kültüre, sözcüğü sözcüğüne çevirinin ise kaynak metin ve kültüre daha yakın çeviriler üreteceği düşüncesidir. İkincisi ise bu iki stratejinin kesin ve parçalanmaz kategoriler olduğu, bir çevirinin *hem* sözcüğü sözcüğüne, *hem* anlamına göre yapılamayacağı ve mutlaka *ya* anlamına göre *ya* sözcüğü sözcüğüne olması gerektiği düşüncesidir. Bu görüşlerden birincisi büyük ölçüde doğrudur, ancak ikinci görüş özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde ciddi olarak eleştirilmiş ve hatalı olduğu ortaya konulmuştur. Bugün çağdaş çeviribilimde bu ikili ayrım verimli bulunmamakta ve özde çok daha karmaşık bir süreç olan çeviriyi indirgemeci ve kategorik bir yaklaşımla sınırladığı öne sürülmektedir.

Türkiye'de de 20. yüzyıl boyunca çeviri üzerine düşünce ve söylemler ikili bir eksende süregelmiştir, ancak Türkiyeli okurun daha yakından tanıdığı terimler "sadık" ve "serbest" çeviridir. Bu ayrım da yukarıda anılan ve Batı toplumlarında ve çeviribilimde sıkça rastlanan ayrımdan çok farklı değildir ve aynı sakıncaları doğurur. Bu alanda Türkiye'de fazla dönüşüm yaşandığını söyleyemeyiz. Hâlâ özellikle çeviri alanının dışında yer alan birçok okur ve eleştirmen çeviriye serbest ve sadık ayrımından yola çıkarak bakmaya devam ediyor. Ne var ki bu iki terimle tam olarak ne kastedildiği, bir çeviriyi neyin serbest ya da sadık kıldığı konuları üzerinde hemen hemen hiç durulmuyor. Yeterince sorunsallaştırılmadıkları için okurların çeviri üzerine düşünceleri hâlâ bu iki terimin çizdiği sınırların içinde sıkışıp kalıyor. Gerçekten de bir strajiler bütünü olarak serbest ve sadık çevirinin kavramsal açıdan tam olarak neyi içerdiğini anlamak olanaksız. Çeviride sadakat kimi zaman kaynak metnin bütünlüğüne sadık olmak ve metni eksiksiz çevirmek olarak tanımlanırken, kimi zaman yazarın biçimine, kaynak metnin içeriğine ya da biçimsel

özelliklerine bağlı kalmak olarak tanımlanabiliyor (Tahir Gürçağlar, 2008). Bütün bunların yanı sıra sadakati kaynak metnin okurlarında uyandırdığı etkiye sadık kalmak ya da Türkçenin kurallarına sadık kalarak çeviri yapmak olarak değerlendirenler de var (Tahir Gürçağlar, 2009). Bu kitapta bu ikili yaklaşıma mümkün olduğunca mesafeli bir duruş benimsenecektir, çünkü çeviri uygulaması sırasında kaynak metinde ya da kültürde çevirmenleri çözüm arayışına yönelten bazı unsurlar için geliştirilen çeviri stratejileri iki kutuplu değil, çokboyutlu bir düzlemde ele alınırlarsa kapsamlı olarak anlaşılabilirler.

Edebiyat Çevirisinde Türler ve Stratejiler

Edebiyat çevirisi başlıca üç tür kapsamında incelenebilir: düzyazı (roman ve öykü), şiir ve tiyatro oyunları. Metinlerin türlere ayrılması kendi içinde sorunludur, çünkü türler ister işlevleri, ister biçimlerine göre gruplandırılınsınlar, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmazlar. Bu nedenle yukarıdaki üç ana tür de sık sık örtüşme halinde olabilir ve aynı metnin içinde bu türlerin üçüne de rastlanabilir. Öte yandan anı, biyografi, deneme gibi kurmaca sayılmayan metinler de kurmaca özellikleri taşıyabilir ve biçimsel yapıları, dil kullanımları ve gerçeklikle ilişkileri açısından bu metinlerden bazılarını roman ya da öyküden ayırmanın olanaksızlığı ortaya çıkar. Bu nedenle bu bölümde sunulan tür sınıflandırması da evrensel değildir ve her metnin özgül bağlamına ve özelliklerine göre gözden geçirilmelidir.

Düzyazı, şiir ve tiyatro metnlerinin çeviri açısından gerektirdiği farklı stratejiler vardır. Edebiyat çevirisinde rastlanan genel bazı özellikler (dil kullanımının örtüklüğü, yazarın biçem özellikleri vb.) bu üç türün çevirisinde ortak bazı yöntemler oluşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan bu üç türün içerik, işlevsel, biçimsel ve biçimsel farklılıkları çevirmenlerin her birine yönelik bir dizi strateji geliştirmesini gerekli kılmıştır. Bu bölümde en sık karşılaşılan stratejilerden bazılarını kısaca değinilecektir.

Düzyazı Çevirisi: Düzyazı çevirisinde üzerinde özellikle durulması gereken başlıca noktalar arasında aşağıdakiler yer almaktadır:

- Metnin hangi amaçla ve hangi erek kitle için çevrileceğinin bilinmesi. Kaynak metin ile erek metin arasında bir işlev ya da okur kitlesi farkı olacaksa (örneğin klasik bir romanın çocuk edebiyatına uyarlanması) çeviri stratejilerinin buna göre biçimlendirilmesi.
- Metnin bütünlüğünün anlaşılması ve metni oluşturan unsurların birbiriyle ilişkisinin çözümlenerek ortaya konulması (Bassnett-McGuire, 1980: 110).
- Metinlerin biçimsel özelliklerinin gözden kaçırılmaması. Çoğu düzyazı örneğinde içerik ya da konunun öne çıkması nedeniyle daha geri planda kalan biçimin de aktarılmasına önem verilmesi. Sözcük oyunlarının aktarımı.
- Kurmaca yapıtlardaki çoğulluğa ve çöksesliliğe dikkat edilmesi; farklı bakış açılarının ve farklı karakterlerin söylemlerinin yarattığı heterojenliğin, "heteroglossia"nın korunması. Bununla bağlantılı olarak diyalekt ve sosyolektlerin çevirisi.
- Roman ya da öykü çok eski bir dönemde ya da erek kültüre tanıdık olmayan bir kültürde yazıldıysa erek okura yabancı görünecek tarihsel ya da kültürel unsurların aktarımında benimsenecek yöntemler.

Çevirmenler yukarıda ele alınan noktalara yönelik farklı stratejiler belirlerler. Aslında bu stratejileri belirleyen çevirmenlerin kişisel ve keyfi seçimleri değildir. Kullanılacak stratejiler erek kültürün beklentileri doğrultusunda, bu kültürün yaygın normlarına uygun olarak ortaya çıkar ve kimi zaman bu stratejiler çevirmenlerin bilinçli tercihi değil, dış koşulların şekillendirmesi (sayfa sayısı kısıtlamaları, çeviri süreci için verilen sürenin yeterli olmaması, yayınevinin dil kullanımına ve sözcük seçimine ilişkin getirdiği öneri ve uyarılar vb.) sonucunda ortaya çıkar.

Yaygın olarak kullanılan bir strateji "sözcüğü sözcüğüne" çeviridir. "Çevirmenin kaynak metnin biçimsel özelliklerine bağlı kalarak ve genellikle erek dilin dilbilgisine uygun olarak çeviri metni ürettiği" (Berk, 2005: 151) bir strateji olarak tanımlanan sözcüğü sözcüğüne çeviri, özellikle saygın ve klasik edebiyat metinlerinin çevirisi için uygun görülür. Bu çeviri stratejisinde erek dil kullanımına dikkat edilmesi koşuluyla kaynak metnin bütünlüğünün bozulmamasına özen gösterilir ve herhangi bir eksiltme ya da ekleme yapılmaz. Öte yandan sözcüğü sözcüğüne çevirinin roman ve öykü metinlerinde rastlanan sözcük oyunlarını ya da karakterlerin diyaloglarında rastlanan çeşitlilik ve zenginliği yansıtmakta yeterli olmadığı ve bir dizi başka stratejinin tamamlayıcılığında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu stratejiler neler olabilir? (Bkz. kısmen Bastin, 2009)

Ödünç Alma: Kaynak metinde bulunan, ancak erek kültür ve dilde karşılıkları bulunmayan sözcük ve deyişlerin çevrilmeden kaynak dilde aktarılması.

Çıkarma: Metnin çevirmen ya da yayınevi tarafından sorunlu ya da gereksiz görülen kısımlarının çeviriye dahil edilmemesi (buna siyasi ve kültürel/dinsel nedenlerle yapılan sansür/otosansür de dahildir).

Ekleme/Açıklama: Kaynak metinde örtük bırakılan kısımların çevirmen tarafından açıklanması ya da netleştirilmesi. Erek kültüre yabancı olduğu düşünülen tarihsel ya da kültürel unsurların metnin içine ya da dipnot olarak eklenmesi.

İkame: Kaynak metnin biçimsel özelliklerini oluşturan diyalekt, argo, atasözü gibi kullanımların erek dilde benzer anlama sahip ya da benzer etki uyandıracığı düşünülen karşılıklarla ikame edilmeleri. Örneğin Kuzey İngiltere lehçesinin Türkçeye aktarılırken Karadeniz lehçesine dönüştürülmesi.

Tarihselleştirme: Eski dönemlerde yazılmış olan ya da eski dönemlere özgü dil kullanımına yer veren metinlerin erek dilin geçmiş dönemlerde yaygın olarak kullanılan yapı ve sözcük-

lerle çevirisi. Örneğin 19. yüzyılda yazılmış bir İngiliz romanının Türkçeye çevirisinde Osmanlıca sözcüklerin yoğun olarak kullanılması.

Standartlaştırma: Kaynak metinde kaynak dildeki genel standartların dışında yer alan argo, diyalekt, sosyolekt gibi kullanımların erek dilde standart bir dille çevrilmeleri.

Güncelleştirme: Kaynak metinde eski dönemlere özgü dil kullanımının güncel bir dile çevirisi.

Yerlileştirme/uyarlama: Kaynak metni, konusu, karakterleri ve olayın geçtiği yerlerle birlikte erek kültüre taşımak. Olay örgüsünü korurken karakter isimlerini, yemek adlarını, âdetleri, mekânları vb. yerlileştirmek.

Yukarıda anılan stratejiler çevirmenlerin başvurduğu stratejilerden yalnızca birkaçıdır ve görüldüğü gibi "serbest" ve "sadık" çeviri kutuplarının ötesinde bir zenginlik teşkil etmektedir. Bu stratejiler çevirinin işlevi, hedef kitlesi ve bağlamına göre şekillenirler. Çıkartma, standartlaştırma ya da uyarlama gibi sık sık eleştirilen stratejiler de bir "hata" olarak değerlendirilmez ve gerekçeleri ve uygulanma koşullarıyla ele alınırlarsa çeviriyle kültür arasındaki etkileşimle ilgili önemli ipuçları oldukları görülecektir. Ayrıca bu stratejilerin büyük bir bölümü şiir ve tiyatro metinlerinin çevirisi için de geçerlidir.

Şiir Çevirisi: Şiir çevirisi diğer edebiyat metinlerinin çevirisine göre üzerinde özenle durulmasını gerektiren karmaşık yönler içerir. Bunların en önemlisi şiirde anlamın içerik olduğu kadar biçimle de yaratılması ve biçimin en az içerik kadar, kimi zaman ondan daha önemli olmasıdır. Biçim ile içerik arasındaki bu özel ilişki nedeniyle şiirin çevrilemez olduğu iddiasıyla sık sık karşılaşılır. Oysa dünya edebiyatının önemli şairleri birçok dile çevrilmiş ve o dillerde de seslerini duyurmuş, sevilen edebiyatçılar haline gelmiştir – demek ki sorunlu yönlerine rağmen şiirin çevirisi mümkündür (Boase-Beier, 2009: 194). Şiiri diğer edebi-

yat türlerinden farklı kılan ve bu nedenle çeviri açısından özgül stratejiler geliştirilmesini gerektiren yönleri kısaca şöyle özetlenebilir (Connolly, 1998: 171):

- Biçim ve içeriğin birbirinden ayrılamaz oluşu.
- Şiirin son derece yoğun ve "öz" dil kullanımı, yani az sözcükle çok şey aktarma çabası.
- Kullanılan dilin düzanamlara değil, çağrışımsal anlamlara dayalı olması. Bu nedenle sayısız yoruma olanak sağlaması.
- Şiirin kendine özgü bir ritmi olması. Bu ritim klasik şiirde ölçü ve uyak ile yaratılırken çağdaş şiirde her metne özgün bir müzikal sesin yakalanması ile mümkün olabilmektedir.

Kaynak metinde şiir olarak yazılan bir metni erek dile de şiir olarak aktarabilmek için şiiri şiir yapan bütün bu özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekir. Şiir çevirisinin nihai amacı erek dilde şiir olarak alımlanabilecek bir çeviri üretmektir. Bu nedenle şiir çevirisi sık sık diğer çeviri türlerine göre çok daha yaratıcı, hatta özel şairlik yeteneği gerektiren bir uğraş olarak düşünülür. Şiiri ancak şairlerin çevirebileceği, yani şiir çevirisini ancak şairlerin yapması gerektiği ya da şiir çevirisini hakkıyla yapan bir çevirmenin aslında şair olduğu Türkiye'de de edebiyat çevrelerinde hâkim bir görüştür.

Şiir çevirisinin yaratıcı yönü, beraberinde şiir çevirmeninin görece bir bağımsızlıkla hareket etmesini getirmiştir. Şiirin yuvarıda anılan özellikleri nedeniyle şiir çevirisinin birebir ya da sözcüğü sözcüğüne yapılamayacak bir aktarım olduğu ilk bakışta ortaya çıkar. Çevirmenlerin biçim/içerik dengesini tutturma ya da çağrışımsal dilin yorumsal olanaklarını daraltmadan aktarma yolunda harcadıkları çabalar çeviri sürecinin çevirmenlerin yaptıkları seçimler ve verdikleri kararlar aracılığıyla ilerlediğini gözler önüne serer. Aslında her tür çeviri süreci az ya da çok

seçim yapılmasını içerir, ancak şiirin dilsel ve biçimsel özellikleri bu süreci çok daha vurucu bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şiir çevirisinin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin pek çok kuramsal ya da uygulamaya dayalı çalışma yapılmıştır. Tüm bu çalışmalar arasında en kapsayıcı yaklaşım, şiir çevirisinde benimsenen yedi genel stratejiyi özetleyen ünlü çeviribilimci André Lefevere'nin oluşturduğu yaklaşımdır. Lefevere bu stratejilerden bazılarını onaylarken bazılarını eleştirmektedir, ancak şiir çevirmenlerinin bu stratejilerin hepsinden farklı ölçülerde yararlandığını söylemek mümkündür (Lefevere, 1975).

- 1) *Sessel Çeviri*: Kaynak şiirdeki sessel özelliklerin erek metne aktarımına öncelik verilir. Anlam ise yaklaşık olarak ya da açıklanarak aktarılır.
- 2) *Sözcüğü Sözcüğüne Çeviri*
- 3) *Ölçülü Çeviri*: Başlıca kaygı kaynak metindeki ölçünün erek metne aktarımıdır.
- 4) *Şiirin Düzyazı Olarak Çevirisi*: Biçimsel özellikler bir kenara bırakılır, anlamın aktarımına öncelik verilir.
- 5) *Uyaklı Çeviri*: Çevirmen çeviride ölçü ve uyağın aktarımına öncelik verir.
- 6) *Serbest Koşuk Çevirisi*: İçeriğin biçimin önüne, anlamın ölçü ve uyağın önüne geçtiği çeviri stratejisi.
- 7) *Yorum*: Anlamın korunduğu, ancak biçimin erek dilde yeni bir şiirsel biçime dönüştürüldüğü yeniden yazım ya da kaynak metnin yalnızca bir esin kaynağı olduğu nazire tarzı öykünmeci şiirler.

Bu stratejilerin yanı sıra, şiir çevirisi yapılırken şiirde okuma zevkinin, şiirin "oyuncu" taraflarının da erek metinde yaratılmasının önemi de vurgulanmaktadır (Bassnett, 1998: 65).

Çevirmen hangi stratejileri tercih edeceğine çevireceği şiiri yorumlama aşamasında karar verir. Ancak yalnızca çevirmenin yorumu ve benimsediği yaratıcılık düzeyi değil, çevrilen şiirin

yayımlanacağı bağlam ve hedef okurların kimler olacağı da stratejilerin belirlenmesinde rol oynayacaktır.

Tiyatro Oyunlarının Çevirisi: Tiyatro oyunları yalnızca okunmak üzere basılsalardı çeviri açısından öykü ya da romandan farklı ele alınmaları gerekemeyebilirdi. Oysa oyunların çoğunun belirli bir amacı ve işlevi vardır: sahnelenme. Bir tiyatro metniyle karşı karşıya gelen bir çevirmenin her şeyden önce yapacağı çevirinin işlevini öğrenmesi ya da bu işleve karar vermesi gerekir çünkü çeviri stratejisini belirleyecek en önemli unsur işlevdir. Yalnızca okunmak üzere yayına hazırlanan çeviriler de olabilir, bunlar arasında tragedyalar ya da klasikleşmiş sayılabilecek yazarların oyunları yer alır. Bu tür metinlerde kaynak metinle erek metin arasındaki ilişki özel bir önem taşır ve çevirmenlerin, tıpkı ödüllü ya da klasik bir yazarın romanları gibi, bu metinleri mümkün olduğunca "aslına yakın" çevirmeleri beklenir. Yine de yayımlanmış bir oyun gelecekte sahnelenme olasılığına da sahiptir, bu nedenle çevirisinde sahnelenme işlevi ve bunun getirdiği bazı gereklerin gözetilmesi gerekir. Sahnelenen bir oyunda oyuncuların ağzından çıkan metin, oyunun yalnızca bir parçasını oluşturur. Bu metni tamamlayan ve sözel olmayan hareket, ışık, set, müzik ve kostüm gibi birçok unsur vardır (Anderman, 2009: 95). Bütün bunlardan başka, oyun metinlerinde diyalogların ya da monologların yanı sıra sahne- de sözel olarak duyulmayan, ancak oyunun sahnelenmesinde belirleyici olan sahne yönergeleri de yer alır. Kısacası, tiyatro metinlerinin çevirisi öykü, roman ya da şiirden farklı biçimde yaklaşılmasını gerektirecek bir dizi karmaşık özellik içerir. Çevirmenin çeviri sürecinde karşılaşacağı ve çeşitli çözümler üretmesini gerektirecek, oyun çevirisine özgü başlıca konular şöyle özetlenebilir:

- Sahnelenen oyunlar yalnızca yazılı metinden oluşmayıp birçok unsurun etkileşiminden doğar.

- Sahnelenişi sırasında yönetmene yol gösterecek yönerge-lerin anlaşılır ve uygulanabilir şekilde çevrilmesi oyunun başarısı açısından önemlidir.
- Oyun karakterleri arasında gerçekleşen diyalogların çevirisinde sahnelenebilir ve doğal bir dil yaratılması gerekir.
- Söz konusu dilin özellikleri arasında sayılabilecek lehçe, argo vb. kullanımların aktarımı ile ilgili daha önce de değinilen bazı seçenekler arasında bir seçim yapılması gerekir.
- Tiyatroda oyun izleme deneyimi, kitap okuyan bir okurun deneyiminden farklıdır. Tiyatroda izleyici, gösterinin bir parçasıdır ve gösterinin akışına dahil olur.
- Kaynak metindeki kültürel öğeler veya dönemselsel ya da kültürel göndermeler erek metne tiyatro izleyicileri oyunu izledikleri sırada anlaşılabilir biçimde taşınmazsa izleyicilerin oyunla bütünleşmesi olanaksız hale gelir.

Eline aldığı metni istediği yerde, istediği hızda okuma şansına sahip okurun tersine, tiyatro izleyicisi çeviri metni çok daha kontrollü bir ortamda alımlar. Oyunun sahnelenmesi sırasında yazılı metni bütünleyen tüm unsurlar yönetmen ve oyuncular tarafından belirlenir, bu nedenle izleyicilerin getirebileceği yorumlar çok daha katı bir çerçeveye belirlenmiş olur (Aaltonen, 2003: 146). Üstelik sahnelenen tiyatro metni deşikendir: bir oyunun her sahnelenişinde yönetmen ya da oyuncuların yaptıkları en küçük deşiklik metni yeni bir metin haline getirir. Bu nedenle çevirmen, erek metnin tiyatro gösterisi sırasında ne tür deşikliklerden geçeceğini, çevirdiği yazılı metnin oyunu tamamlayan diğer sözel olmayan unsurlar ya da izleyicilerle gireceği etkileşim sonucunda nasıl bir metin haline geleceğini önceden kestiremez. Diğer bir deyişle tiyatro metinlerinin çevirisi yalnızca okunmak üzere çevrilen diğer edebiyat metinlerinin tersine, tiyatro söylemini oluşturan unsurlardan yalnızca biridir (Bassnett-Mcguire,

1980: 132). Oyun çevirisi metnin sahnelenme işlevi ve metinle birlikte tiyatro oyununu oluşturacak olan tüm bileşenler göz önüne alındığında başarılı olabilir.

Edebiyat Dışı Metinlerin Çevirisi

Edebiyat dışı metin türleri farklı biçimlerde sınıflandırılır ve bu türler çeviri açısından da farklı özelliklere sahiptir. Bu bölümde bu metin türlerinin başlıcalarına değinilecek, çeviri stratejileri açısından nasıl ele alındıkları kısaca özetlenecektir.

Edebiyat dışı metinlerin çevirisinden söz ederken sıklıkla kullanılan terim "teknik" çeviridir. Bu terim kimi araştırmacılar tarafından yalnızca teknolojik ve bilimsel metinlerin çevirisinde kullanılmakta (Byrne, 2006: 3), ekonomi, hukuk, ticari metinler, sosyal bilimlere ilişkin akademik makaleler gibi metinlerin çevirisine "özel alan çevirisi" adı verilmektedir (Newmark, 1988; Yazıcı, 2007: 95). Kullanılan terim ne olursa olsun, bugün karşı karşıya kaldığımız gerçek, edebiyat dışı metinlerin, özellikle de teknik ve bilimsel metinlerin çevirisinin dünyadaki çeviri üretiminin %90'ını oluşturuyor olmasıdır (Kingscott, 2002: 247). Bu oranın bu kadar yüksek olmasına şaşırılmamalıdır. Artan küreselleşme ve uluslararası temasların yoğunlaşmasıyla birlikte bir dilde yazılan metinlerin aynı anda ya da kısa aralıkla birçok dilde yayımlanması gereksinimi ortaya çıkmıştır. Birçok üye devletten oluşan uluslararası kurumlar, özellikle de Avrupa Birliği, oluşturdukları antlaşma, yasa, yönerge ya da tüzüklerin çevirilerini üye devletlerin dillerinin hepsinde ya da Birleşmiş Milletler gibi bir kurum örneğinde, başlıca birkaç dilde yayımlamaktadır. Bu da son derece yoğun ve masraflı bir çeviri etkinliği gerektirmektedir. Bu konu daha sonra Avrupa Birliği bağlamında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Uluslararası kurumların yanı sıra küreselleşen dünya pazarında ürünlerin hızlı dolaşımı ve tüketici kitlelerine hızla ulaşabilmeleri için ürün bilgilerinin, ticari belgelerin, yazışmaların vb. çevirisi de

edebiyat dışı alanda yapılan çevirilerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bilim ve akademi çevrelerinde artan işbirliği, gerçekleşen uluslararası proje ve konferanslar da (her ne kadar bu alanda ortak dil olan İngilizce ağırlığını gitgide hissettirse de) bilimsel ve akademik metinlerin çevirisinde bir artışa neden olmaktadır.

Teknik ya da özel alan çevirisinin edebiyat çevirisine göre daha az kültürel özellik içerdiği ve kısmen evrensel dil ve kavramlara sahip olduğu iddia edilmiştir (Newmark, 1988: 151). Bilimsel kavramların toplumsal ve kültürel kavramlara göre daha genel bir kapsamı olduğu doğru olsa da kültürler arasında giderek açılan bir bilgi uçurumunun bulunduğu günümüzde teknik ve özel alan çevirisinin teknoloji, eğitim, ticaret gibi alanlarda daha gelişmiş sayılan bazı kültürlerden onları görece geriden takip eden kültürlere doğru aktığını görmek zor değil. Bu nedenle edebiyat dışı özel alanlarda ve teknoloji alanında gelişen yeni kavram ve terimler bir bakıma belirli kültürlerle sınırlıdır ve bunların bütüncül bir şekilde, bağlamlarından koparılmadan farklı erek kültürlere çevrilmesinin getirdiği zorluklar ortadır. Bütün bunlar özel alan çevirmenlerinin bir dizi farklı strateji geliştirmelerini gerekli kılar. Bu stratejiler edebiyat çevirisinde olduğu gibi metin türüne ve erek metnin üstleneceği işleve bağlı olarak oluşturulur. Bu bölümde özel alan çevirisi kapsamında incelenebilecek dört ana metin türüne göz atılacaktır. Bunlar bilimsel ve teknik çeviri, sosyal bilimler çevirisi, ticari metinlerin çevirisi ve bilgilendirici metinlerin çevirisidir. Elbette edebiyat dışı metinler bu türlerle sınırlı değildir, ancak bunların çevirisi oldukça yaygın gerçekleştirilen metin türleri olduğu söylenebilir.

Bilimsel ve Teknik Çeviri: Çeviri, bilimsel ve teknolojik bilginin yayılmasında ve dolaşımında en önemli araçlardan biri olagelmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında matematik, tıp, astronomi gibi alanlarda 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye yapılan çeviri

rilerin bugün Batı'da bilimin temelini oluşturduğu söylenebilir. Çeviri stratejileri açısından bakıldığında bilim ve teknoloji metinlerinin öncelikli olarak ele alınması gereken başlıca iki yönü vardır: terminoloji ve çeviri metinlerin kullanılabilecek bir nitelikte olmaları. Bilim ve teknoloji alanları genellikle terminolojinin yoğun olduğu alanlar olarak karşımıza çıkar ve bu alanlarda üretilen metinlerin çevirisinde de terminoloji açısından doğru karşılıklar bulunması ya da yoksa oluşturulması öncelikli stratejilerden biri olmaktadır. Peter Newmark konuyla ilgili çalışmasında teknik bir metinle karşı karşıya gelen çevirmenin öncelikle metnin tümünü okumasını, metnin amacını, işlevini, ele aldığı konuya benimsediği yaklaşımı anlamasını önerir. Bir sonraki aşama metindeki terimlerin taranması, araştırılması gereken sözcüklerin işaretlenmesi ve karşılıklarının sözlük, ansiklopedi ve bilimsel kaynaklarda araştırılmasıdır. Newmark'a göre çevirmenler sıklıkla bildiklerini sandıkları terimleri yanlış kullanırlar, bu yüzden karşılıklarından emin oldukları terimleri bile iyice araştırmaları gerekir. Newmark için özellikle sorunlu olan terimler metinde bir kez geçen, anlamı bağlamdan çıkarılamayan terimlerdir (Newmark, 1988: 152-156). Öte yandan, kimi araştırmacılar teknik ve bilimsel metinlerde terminolojiden daha önemli noktalar olduğunu öne sürmekte ve teknik çevirinin her şeyden önce teknik bir metin yazmak olduğunu, yalnızca kaynak dilden erek dile terim transferi olmadığını vurgulamaktadır (Byrne, 2006). Bu bakış açısına göre teknik çeviri bir teknik iletişim biçimidir ve yalnızca okuru teknolojik konularda bilgilendirmekten ibaret değildir. Bilimsel makaleler bu amacı gütsen de teknoloji alanında kullanım kılavuzu, teknik ürün bilgileri, ilaç prospektüsü gibi belgeler kullanımlık metinlerdir ve bu tür metinlerin çevirisinde önemli olan erek okurların, aldıkları bilgileri "kolay, uygun ve etkin bir biçimde" kullanıp kullanamayacaklarıdır (Byrne, 2006: 11). Bu nedenle okura sunulan çevirinin okurun erişebileceği bir anlaşılabilirlik, netlik ve hızla sunulması gerekir. Diğer bir deyişle teknik çeviri anlaşılabilirlik açısından erek dilde yazılmış

metinlerden farklı olmamalı ve mümkün olduğunca erek dilde söz konusu teknik alanda gelenekselleşmiş kullanımlara uygun olmalıdır. Bu koşulları yerine getiren çeviriler yapabilmeleri için teknik çevirmenlerin ilgili alanda yeterli bilgi sahibi olmaları, erek dilde gerekli yazı yazma becerilerine sahip olmaları, araştırma yapmayı bilmeleri ve teknik alanda karşılıklarına çıkabilecek farklı metin türlerine hakim olmaları beklenir (Byrne, 2006: 6).

Sosyal Bilimler ve İnsan Bilimleri Çevirileri: Akademik işbirliği olanaklarının gittikçe geliştiği, her alanda bilgi akışının hızla arttığı günümüzde sosyal bilimler alanı da bilim ve teknoloji alanları gibi çeviri aracılığıyla yeni bilgi ve kavramlara kaynaklık etmekte ve oluşturulan yeni kavram ve düşünceler çeviri aracılığıyla dolaşıma girmektedir. Sosyal bilimler ve insan bilimleri çevirileri kitap olarak basılmış büyük hacimli yapıtları içerebilir. Bugün Türkiye’de birçok yayınevi ağırlıklı olarak sosyal bilimler ve insan bilimleri alanında yayın yapmakta, bastıkları kitapların büyük bir oranı da çevirilerden oluşmaktadır. Ancak sosyal bilimler alanında yapılan çevirilerin tümü kitap olarak basılmaz, makale ya da özet biçiminde süreli yayınlarda ya da internet sitelerinde yer alan çalışmalar, bunların yanı sıra Türkçe olarak kaleme alınan akademik makale ya da kitaplarda çeviri yoluyla doğrudan alıntılanan ya da özetlenerek aktarılan kaynaklar da vardır (Bu konuda Sloven felsefeci Slavoj Žižek’in yapıtlarının Türkçeye çevirisi bağlamında yürütülen bir çalışma için bkz. Eker-Roditakis, yayım aşamasında).

Sosyal bilimler çevirileri yukarıda ele alınan teknik çevirilerden farklı özelliklere sahiptir. Belli oranda terminoloji içerseler de bu metinler için önemli olan okurların onları “kullanabilmelerine” olanak tanıyacak bir anlaşılabilirlik düzeyinde olmaları değildir. Sosyal bilimler alanında yazılan ve çevrilen metinlerin, yeni düşünce ve kavramların tanıtılması ya da düşünsel tartışmaların başlatılması gibi amaçları vardır.

Daha önce de söz edildiği gibi bilimsel ve teknik metinlerin sorgulanabilir bir “evrensellik” kaygısı vardır. Oysa antropoloji,

sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi alanları kapsayan sosyal bilimlerde kültürel ve toplumsal bağlamlar öne çıkar ve sosyal bilimlerde özellikle bu bağlamlar üzerinde durarak onları araştırma nesnesi haline getirir. Sosyal bilimlerde gelişen terimler de kültürel bağlamları içinde anlamlandırılabilirler ve bunların çevirisi yalnızca sözlük ya da ansiklopedi araştırmasıyla mümkün olmayabilir. Sosyal bilimler metinlerinin çevirmenlerinin yalnızca metinlerde geçen terimleri değil, metnin üretildiği topluma, bağlama, kuruma ait özel söylemi de bilmeleri gerekir (4). Kısacası sosyal bilimler metinlerinin çevirmenlerinin alan bilgisiyle donatılması, en azından bu konuda temel bilgiye sahip olması beklenir.

Konuyla ilgili yazdığı makalede Immanuel Wallerstein sosyal metinler çevirisi sırasında sık karşılaşılan ve genellikle çözümsüz kalan bazı sorunları ve çözüm önerilerini sıralar. Öncelikle metinde geçen terim ya da kavramların standart çevirileri varsa yeni karşılıklar getirmek yerine bunların kullanılması tercih edilmelidir (1981: 88). Bunun yanı sıra metinde verilen alıntıların erek dilde önceden yapılmış nitelikli çevirileri varsa bu çevirilerin araştırılarak bulunması ve yeni çeviride bunların kullanılması tercih edilmelidir (1981: 91). Wallerstein'in önerdiği bir diğer strateji de aktarımı zor kavram ya da terimlerin araç içinde özgün dilde verilmesi, böylelikle herhangi bir nüans kaybının engellenmesidir (1981: 92). Öte yandan kaynak dilde standart bir anlamı olan bir terim yeni bir anlamda kullanılıyorsa çevirmen bu yeni kullanımı fark edebilmeli ve gerekiyorsa tırnak işareti ya da dipnot kullanarak bu yeni kullanıma dikkat çekebilmelidir (Wallerstein, 1981: 97). Sosyal bilimler metinlerinin çevirisinde terim birliği gerçekten de çok önemli bir unsurdur. Metnin okurlarının metni bütünlüğü içinde anlayabilmelerini sağlamak için çevirmen getirdiği karşılıkları tutarlı bir biçimde kullanmalı ve eğer herhangi bir ayrıştırmaya gidilmiyorsa metnin sonuna kadar aynı terim için farklı karşılıklar getirmemeye dikkat etmelidir. Kimi zaman çevirmenler erek kültüre yeni bir terim ya da kavramla karşılaşabilirler. Bu durumda karşı karşıya kaldıkları

iki seçenek olacaktır. Birincisi terimi kaynak dilde korumak ve metin içinde ya da dipnotla açıklamak, ikincisi de erek dilde yeni bir terim oluşturmak ve yine bu terimi uygun bir biçimde açıklamak. Sosyal bilimler çevirilerinin en önemli işlevlerinden birinin erek dilin gelişimini ve zenginleşmesini sağlamak olduğunun unutulmaması gerekir. Bu nedenle çevirmenler çoğu zaman çevirmenlik uğraşının ötesine geçerek bilimsel dilin geliştirilmesi yolunda da emek harcarlar.

Sosyal bilimler yayıncılığı alanında Türkiye'de çevirinin 20. yüzyılın ortalarından bu yana gittikçe artan yadsınılamaz bir önemi ve ağırlığı vardır. Sosyal bilimler alanında yapılan çeviriler, yayınevlerinin kendi duruşlarını ve benimsedikleri farklı görüşleri ortaya koydukları bir alan oluşturmaktadır. Yayıncılar seçtikleri ve yayımladıkları çeviriler aracılığıyla topluma ve kültüre ilişkin tahayyüllerini sunmakta, alternatif düşünce akımlarının, yeni kavramların Türkiye'ye girişine olanak tanıyan bir ortam yaratmaktadırlar. Bu konuda Türkiye'de 2001 yılında yapılan bir çalışma, 1980 askeri darbesinden sonra kurulmuş olup sosyal bilimler alanında çeviri yapıtlar yayımlayan 9 yayınevinin (İletişim, İz, Ayrıntı, İnsan, Metis, Alan, İnter, Sarmal ve Pınar Yayınları) yetkilileri ile yapılan görüşmeleri temel alarak, yayıncılık, sosyal bilim çevirileri ve kültür planlaması arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur. Bu araştırmada birbirinden oldukça farklı ideoloji ve yayıncılık ilkelerine sahip olan her yayınevinin kendi kuruluş amacı ve ideolojisi çerçevesinde, yayımlayacağı çeviri eserlerle Türkiye'nin kültürel, siyasi ve toplumsal yaşamına yön verme amacıyla olduğu sonucuna varılmıştır (Eker-Roditakis, 2010: 90-95).

Ticari Metinlerin Çevirisi: Ticari metin başlığı altında sayısız metin türünü bulmak olasıdır. Ekonomi, finans, işdünyası ve reklam metinlerinin çevirisi bu başlık altında incelenebilir. Uluslararası ölçekte ticari metin üretimi her yıl katlanarak artmaktadır, bunun nedeni de küreselleşme olgusu ve dünyada ticare-

tin önündeki sınırların kalkmasıdır. Ekonomi ve ticaretle ilgili metinler çok sayıda bağlamda üretilmekte ve tüketilmektedir. Bu metinlerin işlevleri de büyük farklılıklar göstermektedir. Şirketler arası yazışmalar, borsa ve finans dünyası üzerine yazılan kitaplar, gümrük belgeleri, şirketler arasında imzalanan ticari anlaşmalar, reklam metinleri ticari metinlere yalnızca birkaç örnektir. Metin türleri ve işlevlerindeki çeşitlilik nedeniyle bu metinlerin çevirisinde kapsayıcı ve standart stratejilerden söz etmek zordur. Ne var ki özellikle anlaşma metinleri, resmi belgeler ya da yazışmalar gibi ticari kullanıma yönelik ve tarafları bağlayıcı metinlerin çevirisinde kaynak metin ile erek metin arasındaki ilişkinin özellikle kullanıcıların gereksinim ve beklentilerini yerine getirecek biçimde oluşturulmasının gerektiği söylenebilir. Yani bu metinlerin çevirisinde önemli olan kaynak metnin sözcüğü sözcüğüne aktarımı değil, kaynak kültürde sahip olduğu işlevin erek kültüre taşınmasıdır. Bu nedenle çevirmenler öncelikle bu tür metinlerin erek kültürde nasıl oluşturulduklarını, bu alanda geçerli belge yapısı ve dil kullanımlarını bilerek hareket ederler.

Reklam çevirisi ise aslında tek başına ele alınması gereken ve son yıllarda gittikçe artan bir ilgiyle incelenen, son derece karmaşık ve kültürle iç içe bir uğraştır. Reklam metinleri, okur ya da izleyicileri bir ürün ya da hizmeti almak üzere harekete geçirme amacını taşırlar. Bu nedenle küresel işdünyasının ayrılmaz bir aracı olarak ticari çevirinin bir alttürü sayılabilirler. Ne var ki reklam metinleri birçok ticari metinde bulunmayan bir görsellik içerir ve genellikle görsel malzemeye yazılı metin arasında özel bir ilişki kurulur. Bu ilişkinin yeni bir dile aktarımı elbette kolay olmayacaktır. Bu nedenle çokuluslu şirketlerin farklı kültürlerde yayımladıkları reklam kampanyalarında görsel ya da sözel malzemeyi, bazen ikisini birden değiştirdikleri görülür. Farklı kültürlerde tüketicilerin reklamlardan beklenti ve alışkanlıklarının da farklı olduğu bilinmektedir. Örneğin İtalyan tüketiciler reklamlarda yeni bilgi ya da sürpriz görmekten hoşlanmaz, İngi-

liz tüketiciler ise reklamlarda sözcük oyunları ve mizah görmek isterler (Torresi, 2009: 9). Bu da bu iki kültür için yapılan çevirilerin bunları göz önünde bulundurmasını gerektirir. Öte yandan reklamların amacı yalnızca hoşla gitmek değil, aynı zamanda tüketicileri satın alım için harekete geçirmektir, bunun için de reklam sektöründe çevirmenlerin reklam metni yazarlarıyla yakın ilişki içinde bulunmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Bilgilendirici Metinlerin Çevirisi: Bilgilendirici metinler, reklam metinleriyle ortak bazı özellikler taşıyan, ancak işlevleri açısından bazı noktalarda onlardan farklı olan bilgilendirici bir türdür. Bunlar, içinde bulunduğumuz bilgi çağını tanımlayan ve günlük yaşamımızda bizi çok farklı konularda bilgilendirmeyi amaçlayan, birçok farklı kanaldan bize ulaşan ve genellikle uzmanlık bilgisi gerektirmeyen metinlerdir (Valdeón, 2009). Bunlar yazılı oldukları gibi görsel ve işitsel de olabilirler. Bu tür metinlere örnek olarak gazete haberleri, internette rastlanan bilgilendirici sayfalar, turizm broşürleri vb. gösterilebilir. Bu metinlerin reklam metinleriyle ortak iki noktası vardır. Bunlardan biri otel broşürü ya da restoran tanıtım yazısı gibi bazı bilgilendirici metinlerin de okuru yönlendirme/harekete geçirme işlevi taşımasıdır. İkinci ortak nokta ise hem bilgilendirici metinlerin hem de reklam metinlerinin görsel malzemedan yoğun biçimde yararlanmaları ve bunun çeviri süreci üzerinde bir etkiye sahip olmasıdır.

Çeviride yaygın olarak uygulanan bir strateji, kaynak metnin dil kullanımını erek kitlenin düzey ve beklentilerine göre uyarlamaktır. Bilgilendirici metinler genel halka seslenen kanallar aracılığıyla yayımlandıkları için uzmanlık terminolojisine yer vermezler. Bu, çeviri stratejileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Örneğin kanser hastalığıyla ilgili bilimsel bir makale bir gazetenin tıp sayfasında yayımlanacaksa, yani bilimsel bir metin bilgilendirici bir metin türüne dönüştürülecekse, çevirmen bilimsel terminoloji kullanımını en aza indirgemek ve yazıyı okurların anlayacağı bir dille çevirmek durumundadır.

Bilgilendirici metinlerin önemli bir özelliği karma ya da "melez" bir yapıya sahip olmalarıdır (Valdeón, 2009: 79). Bu metinler genellikle anonimdir ve birden fazla kaynaktan yararlanılarak oluşturulurlar. Bu durum özellikle çeviri aracılığıyla oluşturulan bilgilendirici metinler için geçerlidir. Bu metinler yabancı yayınlar, internet, ansiklopediler vb. gibi kaynaklardan, "derleme" adı verilen bir süreç sonucunda hazırlanırlar. Gazete ve dergilerde sık sık karşılaşılan "derleyen" terimi, genellikle yazıyı hazırlayan kişinin bu yazıyı bir dizi yabancı kaynaktan çevirerek kaleme aldığı anlatır. Bu konumda bulunan bir çevirmenin yaptığı işlem yalnızca çeviri değil, aynı zamanda araştırma, eleme ve yeniden yazma olarak tanımlanabilir. Bilgilendirici metin çevirisinde bir sorun, bu tür metinlerin çevirmenlerinin genellikle isimsiz kalmaları, metinlerin çeviri olduğuna dikkat çekilmemesidir.

Bilgilendirici metinler genellikle kısa ömürlüdür ve hızlı tüketim için oluşturulurlar (Valdeón, 2009: 78). Bu süre bir internet sitesinde birkaç ay ya da birkaç yıl, günlük bir gazetede bir gün, haftalık bir dergide bir hafta, bir turizm broşüründe ise bir sezon olabilir. Bu tür metinlerin içerdikleri bilgiler genellikle günceldir. Bu nedenle herhangi bir amaçla bilgilendirici metin hazırlamak üzere yola çıkan çevirmen, kaynak metindeki bilgilerin güncel olmadığını fark ettiğinde ek araştırma yaparak bilgileri güncelleme ya da güncelliğini yitirmiş bilgileri metinden çıkarma yoluna gidebilir.

Görsel-İşitsel Metinlerin Çevirisi

Görsel-ışitsel çeviri, sinema ve televizyonda gösterilen film ve programların çevirisi için geliştirilen bir dizi özel çeviri yöntemini kapsar ve yazılı çeviri alanında önemli bir yere sahiptir. Gösterilen film ya da programın kaynak dilini bilen izleyiciler bile kimi zaman çeviriye gereksinim duyabilmektedir. Örneğin sinema filmlerinde diyalogların hızlı gerçekleşmesi, izleyiciye yabancı gelebilecek argo sözcük ve deyimlerin kullanılması, ses kaydından kaynaklanan kalite sorunları kaynak metnin izlen-

mesini zorlaştırabilir. Bu nedenle dili bilen izleyiciler bile çeviriyi takip etmeyi tercih edebilmektedir (Díaz Cintas, 2009: 4).

Tarihsel olarak görsel-işitsel çeviri, sessiz filmlerin dönemine kadar uzanmaktadır. Önceleri sessiz filmlerde sahnelerin arasına yerleştirilen yazılı metinlerin çevirisiyle başlayan görsel-işitsel çeviri uğraşı sesli filmlerin çıkması ve Amerikan stüdyolarının İngilizce filmleri Avrupalı izleyicilere cazip gelecek biçimde farklı dillerde seslendirme çabalarıyla gelişti (Pérez González, 2009: 13-14).

Bu çeviri türünü edebiyat ve teknik metinlerin çevirisinden ayrı tutmak gerekir, çünkü çeviri süreci yazılı metin-görsellik-ses üçgeninde gerçekleşir ve bu da kaçınılmaz olarak beraberinde diğer yazılı çeviri türlerinde bulunmayan bir dizi kısıtlayıcı öge getirir. Görsel-işitsel çevirinin uygulanmasında farklı yöntemler vardır. Hangi yöntemin tercih edileceğini belirleyen unsur, erek kültürün alışkanlık ve geleneklerinin yanı sıra ekonomik ve pratik koşullardır. Bu alanda çalışan araştırmacılar bugüne kadar 10 farklı görsel-işitsel çeviri yöntemi ortaya koymuş olsalar da (Díaz Cintas, 2009: 4) iki temel yöntemden söz edilebilir: dublaj ve altyazı. Dublaj çevirisinde kaynak dildeki diyalogların yerini erek dilde sözlü diyaloglar alır. Televizyon ya da sinemada yapılan dublaj seslendirme sanatçıları tarafından gerçekleştirilir ve kaynak filmdeki oyuncuların sesinin üzerine yapılır, yani orijinal sesler duyulmaz hale gelir. Öte yandan ülkemizde daha çok belgesel çevirisinde tercih edilen bir diğer seslendirme yöntemi, çevirinin kaynak dildeki konuşmanın üzerine okunduğu, ancak orijinal konuşmanın belli belirsiz duyulmaya devam ettiği "voice over" yöntemidir. Altyazı çevirisinde ise kaynak dildeki sözlü diyaloglar korunur, çevirileri de yazılı olarak ekrana yansıtılır. Bu iki çeviri yöntemi ve çevirmenlerin sık başvurdukları stratejiler aşağıda özetlenmektedir (ayrıntılar için bkz. Pérez González, 2009: 14-18)

Dublaj Çevirisi: Dublaj çevirmenleri genellikle kaynak metin olarak yazılı bir diyalog listesinden yararlanırlar. Bunun

yanı sıra diyaloglarla sözel olmayan görsel ipuçları arasındaki ilişkiyi tam olarak kavrayabilmek için çeviri süreci öncesinde filmi izleyebilmeleri önemli, ancak her zaman mümkün değildir. Çeviri süreci sonunda erek dilde bir diyalog listesi oluşturulur. Birçok ülkede çevirmenin sürece katılımı bu aşamada sona erer ve çevirmenler erek metnin film karakterlerinin dudak hareketlerine uydurulması, yani senkronizasyonu sürecine katılmazlar. Bu alanda çalışan ihtisaslaşmış dublaj yazarları erek metnin dudak hareketleriyle senkronize edilmesi için gerekli uyarlamayı yaparlar. Ülkemizde durum farklıdır ve çevirmenler erek metni karakterlerin dudak hareketlerine göre oluşturmak zorundadırlar. Bunun için başvurulan yöntem hece saymak ve çeviriyi kaynak metindeki hece sayısına göre oluşturmaktır. Hatta bu konudaki becerileri çevirmenlerin değerlendirilmesinde bir başarı ölçütü olarak kabul edilmektedir (Aslı Takanay'ın verdiği bilgiler). Dudak hareketlerine uyumlu çeviri yapma kaygısı film çevirisinde önemli olması gereken diyalogların doğal akışının korunması ve kültürel öğelerin aktarımı gibi bazı noktaların önüne geçebilmekte, bu da çeviri stratejilerinin oluşturulmasında dublaj ve altyazı çevirisinde farklı yollar izlenmesini gerektirmektedir.

Dublaj çevirisi başlığı altında ele alınabilecek diğer çeviri yöntemi olan "voice over" çeviride dudak hareketleriyle uyum gerekli değildir. Daha çok belgesel ve röportaj türü filmlerin seslendirilmesinde tercih edilen "voice over" çeviride, çevirmen kaynak metinde konuşma ya da diyalogların devam ettiği süreyle sınırlıdır, ancak hece sayısı gibi bir kısıtlama yoktur. Dublaj çevirisinin her iki türünde de metnin oldukça büyük bir kısmı çevrilir ve gerektiği yerlerde kısaltma stratejilerine başvurulsa da çeviriyi belirleyen genel unsur süre ya da yer azlığı değildir.

Altyazı Çevirisi: Altyazı çevirisi hem diller arası hem de diliçi çeviride başvurulan bir çeviri yöntemidir. Filmin kaynak diliyle aynı dilde altyazıların hazırlanması özellikle kaynak metinde

standart dışı dil kullanımları varsa ve izleyicilerin bunları işitsel olarak algılamalarının zor olacağı düşünülüyorsa başvurulan bir yöntemdir. Bundan daha yaygın bir neden de işitme engellilere yönelik altyazıların hazırlanmasıdır. Dillerarası çeviride ise altyazı bir ya da (genellikle alan darlığı söz konusu olduğu için en fazla) iki dilde hazırlanır. Çevirmenlerin önünde kaynak film ya da programın zaman kodlarıyla işaretlenen bir kopyası vardır, çevirmenler çeviriyi özel bir bilgisayar yazılımıyla yaparlar. Erek metni programa girdiklerinde zaman kodları kendiliğinden işaretlenir. Altyazı çevirisinde çevirmenleri kısıtlayan en önemli faktör her sahnede geçen konuşmayı küçük bir alana sığdırma zorunluluğudur. Her satırda yazı alanı 35-40 karakter uzunluğundadır ve altyazı genellikle en fazla iki satır halinde hazırlanır. Bunun sonucunda altyazılar karakterlerin konuşmalarında verilen bilgilerin yaklaşık %55'ini aktarabilmektedir. Bu nedenle altyazı çevirmenleri sıklıkla atlama, yoğunlaştırma, özetleme ve uyarılma gibi stratejilere başvurmak durumundadır. Bu stratejiler karakterlerin kişiliklerini de belirleyen dil özelliklerinin çeviri sırasında standartlaştırılmasını beraberinde getirir. Bunun yanı sıra kaynak kültüre özgü kültürel göndermelerin atlanması, yerleştirilmesi ya da kaynak dilde, kimi zaman izleyicilerin anlamayacağı biçimde bırakılması da altyazı çevirmenlerinin uygulamak zorunda kaldıkları stratejiler arasındadır (Pettit, 2009: 45).

Geçmişte tek dilli kültürler daha çok dublaj çevirisini tercih etmekteydi, günümüzde ise bu alanda tercihler çeşitlenmektedir. Ülkemizde ulusal televizyon kanalları ağırlıklı olarak dublajı tercih ederken sinemalarda yetişkinler için gösterime giren filmler altyazılı olarak çevrilmektedir. Bunun yanı sıra daha sınırlı izleyici kitlelerine seslenen ve daha çok dış kaynaklı yayın yapan televizyon kanalları film ve programları altyazılı olarak göstermektedir. Altyazı çevirisini savunan araştırmacılar altyazılı film ve programların izleyicilerde kaynak kültür ve dile karşı daha olumlu bir yaklaşım gelişmesini sağladıklarını öne sürmektedirler. Altyazı çevirisinin yaygın olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde

yabancı dillere, özellikle İngilizceye erken yaşta maruz kalınmasıyla dil öğreniminin kolaylaştığı ve hızlandığı belirtilmiştir. Öte yandan altyazı çevirisi dublaja göre filmin estetik ve sanatsal bütünlüğüne daha az zarar verdiği için de tercih edilebilmektedir. Çeviri açısından teknik farklılıklar bir yana bırakıldığında hem altyazı, hem de dublaj çevirisinde geliştirilen stratejilerin çoğu bu alanda en önemli öge olarak kabul edilen kültürel öğelerin aktarımına yöneliktir.

Çeviri ve Teknoloji

Bu başlık altında çevirmenlerin yararlandığı teknolojik araçlardan, son yıllarda gittikçe ivme kazanan bilgisayar destekli çeviri, bilgisayarlı çeviri ve yazılı çevirinin özel bir türü olan yerelleştirmeden söz edilecektir. Çeviri ve teknoloji ilişkisi bilgisayar destekli çeviri ve çeviriye özel geliştirilmiş yazılımlarla sınırlı değildir. Teknolojinin çeviri ve çevirmenler üzerindeki en belirleyici etkisi bilgisayardaki ofis programlarının yaygınlaşması ile metin oluşturma ve iletişim alanında gerçekleşmiştir. Bugün yazılı çeviri büyük oranda bilgisayarda yapılmaktadır ve bir bakıma bilgisayarlar çevirmenlerin ofisi haline gelmiştir. Çeviri için gerekli araştırma internet aracılığıyla yapılmakta, çevrimiçi ya da bilgisayarda kayıtlı sözlükler kullanılmakta, yazım kurallarının kontrolü bile bilgisayar üzerinde yapılmaktadır. Bütün bunlara ek olarak artık çevirmenler her tür iletişim ve tanıtım gereksinimlerini internet üzerinden karşılamaktadır. İşverenlerle yazışmalar ve metin alışverişleri e-posta aracılığıyla yapıldığı gibi çevirmenler hizmetlerini internet sayfaları aracılığıyla pazarlamaktadırlar. Bu, çeviri piyasasında hem hızı hem de coğrafi erişimi artırmıştır. Artık çevirmenler evden ya da ofislerinden çıkmadan aynı gün birkaç müşteriye aynı anda hizmet verebiliyor, hatta yurtdışındaki müşterileriyle ilk tanışma ve anlaşmaya varma aşamasından teslimat ve ödemeye kadar her tür etkileşimlerini internet üzerinden gerçekleştirebiliyorlar. Bu da çevirmenlik mesleğinin profilini değiştiren bir durum yaratmış-

tır. Artık çevirmenler yalnızca dil ve kültür bilgisi değil, bilgisayarda belge hazırlama ve belge tasarımının temel ilkelerini de öğrenmek zorundalar.

Bugün yazılı çevirmenlerin kullanımına sunulmuş olan bir dizi elektronik araç çevirinin hızını ve niteliğini olumlu yönde etkilemeye başlamıştır. Bu elektronik araçlar arasında akla ilk gelen bilgisayarda geliştirilen **çeviri bellekleri**dir. Bu bellekler sayesinde çevirmenler çevirilerini elektronik bir veritabanına kaydeder ve gerektiğinde benzer alanda yeni bir çeviri yaparken sık kullanılan terim ya da cümleleri eşleştirerek yeniden kullanırlar. Çeviri belleği veritabanında kaynak metin birimleri ve bunlara karşılık gelen erek metin birimleri bulunur. Çevrilmek üzere yeni bir kaynak metin geldiğinde, bellek bu kaynak metni birimlere ayırarak veritabanında kayıtlı birimlerle karşılaştırır. Bu karşılaştırma sonucunda tam eşleştirme ya da benzer birimlerle eşleştirme yapılır ve veritabanında kayıtlı erek metinde bunlara denk gelen karşılıklar tam eşleşme durumunda doğrudan kullanılır, benzer birimlerle eşleşme olduysa belli bir gözden geçirme ve düzeltme süreci sonrasında kullanılabilmesi mümkün olur. Çeviri bellekleri özellikle edebiyat dışı alanlarda yazılı çeviri sektöründe büyük etki yaratmış ve özellikle büyük hacimli ve benzer konularda çeviri ihtiyacı duyan kuruluşlar tarafından pratik ve ekonomik bir çözüm olarak kabul edilmiştir. Bugün piyasada ticari olarak satılan çeşitli çeviri bellekleri mevcuttur. Bu alanda kısa zamanda önemli gelişmeler olmuş, çeviri bellekleri yardımıyla yapılan çevirilerin oranı hızla yükselmiş ve veritabanında tam ya da benzer eşleşmenin çok olduğu metinlerde ödenen çeviri ücretlerinde indirime gidilmeye başlanmıştır (O'Hagan, 2009). Bu gelişmeler çeviri kalitesi açısından bazı olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Çeviri ücretleri azalan çevirmenler daha hızlı çalışmak zorunda kalmış, veritabanından aldıkları karşılıkları yeterince dikkatli değerlendirmedikleri için bu durum sorunlu erek metinler üretmelerine neden olmuştur. Çeviri belleğinden alınan karşılıkların dikkatle gözden

geçirilmeleri bu sorunu önleyebilir. Çeviri bellekleriyle ilgili bir diğer sorun da bu belleklerin mülkiyetinin kime ait olacağı sorunudur. Çevirmen çevirisiyle birlikte veritabanına kaydettiği birimleri de teslim etmeli midir? Bunun karşılığında ücret talep etmeli midir? Ya da tam tersine, bir çeviriyle birlikte önceden veritabanına kaydedilen karşılıkları alan ve bunları kullanan bir çevirmen çevirisi karşılığında tam ücret talep edebilir mi? Pratikte veritabanları işverenler ya da çeviri kuruluşları tarafından tutulmaktadır, öte yandan çevirmenler genellikle veritabanunun kopyasını almakta ya da çevirileri kişisel veritabanlarına kaydetmektedirler. Mülkiyet sorunu gelecekte güncelliğini yitirecektir, çünkü günümüzde veritabanları işverenler tarafından güvenli sunucularda saklanmaya başlanmıştır. Çevirmenler on-line olarak kendilerine açılan bu veritabanına girebilmekte, ancak onu kopyalayamamaktadır (Biau Gil ve Pym, 2006: 10-11).

Teknolojik gelişmelerin çeviri alanına getirdiği bir diğer yenilik de yıllardır tartışılan ve çeşitli iyileştirmeler yapılsa da bir türlü istenen kullanım ve olgunluk düzeyine ulaşamayan **bilgisayarlı çeviri**dir. Bilgisayarlı çeviride bilgisayar yazılımları metinleri bir dilden diğerine otomatik olarak, yani insan müdahalesi olmadan çevirir. Bu konuda ilk araştırmalar 1940'lı yıllarda başlamıştır, zaman içinde bilgisayarların kapasitesi ve çeviri alanındaki kullanımları arttıkça otomatik çeviri programlarında da bazı gelişmeler olmuştur. Bugün bağımsız kullanılacak hatasız çeviri sistemlerinin varlığından söz edebilmek hâlâ olanaksız olsa da sınırlı bazı alanlarda kullanılabilir nitelikte çevirilerin üretilmesine başlanmıştır. Tam otomatik çeviri programlarında kaynak metin sisteme bir bütün olarak girilir ve işlenir. Ortaya çıkan "ham" çeviri bir taslak olarak değerlendirilir ve daha sonra insan eliyle gözden geçirilerek kullanılabilir hale getirilir. Genel bilgisayarlı çeviri yazılımları her tür konu ya da alanda metinleri çevirebilme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle web siteleri gibi alanlarda farklı dillerde yer alan bilgiler hakkında bir izlenim edinmek de işe yarayabilir (Ping, 2009: 162). Bugün internet üzerinden ücretsiz olarak kullanılacak Türk-

çeye çeviri yapan çeşitli programlar bulunmaktadır. Genel çeviri yazılımlarının yarı sıra bazı alanlarda daha iyi sonuç veren, ancak kaynak metinlerin de belli parametreler içinde üretilmesini gerektiren özel çeviri yazılımları vardır. Bu çeviri işleminde kaynak metinlerde kontrollü bir dil kullanımına başvurulur ve kullanılan terim, sözcük ve yapılar sınırlandırılır ve kalıplaşmış kullanımlara yer verilir. Buna örnek olarak Kanada'da meteoroloji alanında 1984'ten bu yana kullanılan Fransızca-İngilizce çeviri yazılımı ya da Avrupa Birliği'nin Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi akraba diller arasında kullandığı Systran programı gösterilebilir. Ancak AB de bu programın çıktısını daha sonra kendi çevirmenlerine gözden geçirmektedir (Biau Gil ve Pym, 2006: 17). Uzmanlaşmış bu alanların dışında bilgisayarlı çevirinin insan eliyle düzeltilmeden kullanılabilceği alanlar henüz çok sınırlıdır. Bugün çeviri programları çevirmenlerin yerine geçmek üzere değil, daha çok bilinmeyen dillerde ilginç olabilecek ve çevirisi istenebilecek bilgilerin saptanmasında kullanılmaktadır.

Teknoloji başlığı altında ele alınacak son konu yerelleştirme ya da lokalizasyondur. Yerelleştirme "sayısal içeriğin dilsel ve kültürel açıdan yabancı piyasaların gereksinimlerine uyarlanması" olarak tanımlanabilir (Schäler, 2009: 157). Yerelleştirme kavramı, 1980'li yıllarda bilgisayar yazılım şirketlerinin uluslararası piyasalara açılma amacıyla hizmetlerini farklı dillerde sunma kararından doğdu. Ancak yazılım çevirisi kendi içinde birçok zorluğu barındırıyordu, o nedenle çevirmenlerin bu alanda özel eğitim almaları ve tasarımcı ve yazılım geliştirici uzmanlarla işbirliği yapmaları gereği oluştu (Schäler, 2009: 158). Bir bilgisayar yazılımının yerelleştirilmesi mönülerin, diyalog kutularının ve kullanıcıların görebileceği her tür mesajın çevirisini içerdiği gibi ayrıca çevrimiçi yardım dosyaları ve referans malzemelerinin de çevrilmesini gerektirir. Bütün bunların yanı sıra tuşlarla ulaşılan kısayolların erek dile uygun hale getirilmesi, hatta belgelere otomatik girilen tarih bilgilerinin formatının bile erek kültürün uygulamalarına göre değiştirilmesi gerekebilir (Biau Gil ve Pym, 2006:

13). Yerelleştirme genellikle ekip işidir ve çok aşamalı bir süreç sonucunda gerçekleştirilir. Sürecin ilk adımı analiz aşamasıdır. Bu aşamada yerelleştirme ekibi kaynak yazılımın yerelleştirmeye uygun olup olmadığını inceler, ayrıca yazılımın erek dilin kendine özgü yazım ve harf özelliklerine verdiği desteği değerlendirir. Bu aşamanın sonunda hazırlık aşaması başlar. Proje yöneticileri, mühendisler ve dil koordinatörleri bir araya gelerek bir proje planı ve yerelleştirme kiti oluşturur. Yerelleştirme sırasında gerekecek her tür araç, mekanizma ve bilgi bu kitlerde bulunur. Çeviri süreci başladığında çevirmenler çeviri yapmanın yanı sıra son derece teknik ve idari bazı işler de yapmak zorunda kalmaktadır. Bunların arasında terminoloji veritabanları hazırlamak, otomatik çeviri sistemlerinden gelen çevirileri gözden geçirmek, binlerce kaynak ve erek dosyanın yönetimi vb. gibi işler vardır. Çeviri tamamlandıktan sonra test ve kalite kontrol aşaması başlar. Bu aşamada yerelleştirme mühendisleri çevirinin neden olduğu sorunları saptayarak giderir ve ürünün kullanıma alınabileceği zamana karar verirler (Schäler, 2009: 159-160).

Yerelleştirme projelerinin büyüklükleri ve içerdikleri dil sayısı büyük farklılıklar gösterebilir. Çoğu proje sınırlı sayıda dil ve kullanıcıyı kapsar, ancak büyük yerelleştirme projelerinde milyonlarca kelime bir çeviri yükü ve onlarca dil vardır. Bu tür projeler dünyanın her yanına dağılmış ekiplerce ve binlerce kişinin katılımıyla yürütülür. Yerelleştirme sektörünün gereksinim duyduğu uzman çevirmenlerin yetiştirilmesi için üniversiteler de harekete geçmiştir (Schäler, 2009: 160). Bugün Türkiye’de ve yurtdışında birçok çeviri bölümünde çeviri teknolojileri ve yerelleştirme dersleri verilmektedir.

Sözlü Çeviri

Bu bölümde sözlü çevirinin tanımından, ana türlerinden ve gerçekleştirildiği başlıca ortamlardan söz edilecektir. Sözlü çeviri, kaynak

metinde sözlü olarak yapılan bir sunum ya da konuşmanın başka bir dile yine sözlü olarak çevrilmesi olarak tanımlanabilir (Pöschhacker, 2004: 11). Bu tanıma sıklıkla işaret dili çevirisi de dahil edilmektedir (Gile, 2009: 51). İşaret dili çevirisi dünyada ve ülkemizde gelişmekte olan bir alandır. Doğal diller gibi işaret dilleri de ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Yeterince sistemli bir şekilde gelişemedikleri ve devlet ve resmi eğitim kurumları tarafından desteklenmedikleri ülkelerde işaret dilleri kentler, gruplar, hatta aileler arasında büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Türkiye'de eğitimine yakın zamanda başlanan ve eğitim ve kültürel yaşamda gerektiğince yaygın olmayan işaret dili çevirisi uygulama ve eğitim açısından bu kitabın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Yazılı ile Sözlü Çeviri Arasındaki Farklar

Yazılı ve sözlü çeviri ayrı alanın, yani çevirinin birer alt alanıdır, aynı zamanda her ikisi de akademik ve kuramsal anlamda çeviribilim disiplininin iki ana bölümü sayılır. Gerçekte bu iki uygulama alanını birleştiren noktalar, aralarındaki farklardan çok daha temel bir öneme sahiptir. Öncelikle her iki alan da dilsel ve kültürel aktarım ile ilgilidir ve her ikisinin de kişiler, toplumlar ve kültürlerarası iletişimde üstlendikleri benzer görevler vardır. Aralarındaki farklar bu görevlerin *ne* olduklarından değil, bu iki alanın bu görevleri *nasıl* yerine getirdiklerinden ve geliştirdikleri farklı çalışma biçimlerinin doğalarından kaynaklanır. Hem sözlü hem de yazılı çeviride sözlü ya da yazılı bir kaynak metin vardır ve her iki uğraş da bu metnin farklı bir dile (ve kültüre) aktarımıyla ilgilenir. Ne var ki bu aktarım sürecinin özelliklerini belirleyen bir dizi dışsal (zaman, donanım, toplumsal koşullar vb.) ve içsel (bilişsel süreçler, stres düzeyleri) bulunmaktadır. Aşağıdaki paragraflarda bu farklara kısaca değinilecektir (bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gile, 2004).

Zaman: Yazılı çeviride çevirmenlerin önünde ellerindeki kaynak metni okuyup yorumlayacak, gerekli araştırmaları yapacak ve

çevirdikleri metni gözden geçirecek bir süre olur. Bu süre saatler, günler, haftalar hatta yıllarla ölçülür. Sözlü çeviri ise doğası gereği anlık iletişim sağlamaya yöneliktir ve türüne göre en fazla birkaç saniye ile birkaç dakikalık bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilmek zorundadır.

Mekân ve Ekip Çalışması: Yazılı çeviri genellikle masa başında, kimi zaman evde, kimi zaman işyerinde, çoğunlukla da tek başına gerçekleştirilen bir uğraştır. Sözlü çeviri ise iletişimin gerekli olduğu ortamda, yani konferans salonu, mahkeme salonu, hastane, devlet dairesi vb. yerlerde yapılır. Sözlü çevirmen en az iki kişi ya da topluluk arasında iletişim sağlamak zorunda olduğu için kalabalık ortamlarda, genellikle ekip içinde çalışmak durumundadır. Ayrıca toplantılar çok farklı ülke ve kentlerde düzenlendiği için sözlü çevirmenler yazılı çevirmenlere göre çok daha fazla seyahat ederler.

Donanım ve Araştırma Olanakları: Yazılı çeviri sırasında çevirmenler kapsamlı araştırma yaparlar (daha doğrusu çeviri kalitesi açısından yapmaları gerekir). Terminoloji araştırması yapar, sözlük ve ansiklopedi gibi basılı kaynaklardan, internet gibi ortamlardan yararlanır, gerektiğinde uzmanlara danışabilirler. Sözlü çeviride zaman kısıtlaması ve gereken kaynaklara ulaşmanın olanaksızlığı nedeniyle araştırma olanakları son derece kısıtlıdır. Araştırma ancak çevirmenlere toplantı öncesinde bilgi notu, sunum, konuşma metni ya da konuşmacı notları ulaştırılabilirse yapılabilir. Öte yandan yazılı çeviride kullanılan donanımlar bilgisayardaki bilgi işlem programları ve özel çeviri yazılımlarından oluşmaktadır. Sözlü çeviride, söz konusu olan eşzamanlı çeviri ise çeviri kabinleri, eşzamanlı çeviri aygıtları, kulaklık ve mikrofonlar kullanılır.

Çeviri Ürünü: Sözlü çevirinin ürünü de sözlü bir metindir. Bu metin dinleyenler tarafından anında duyulur ve anlamlandırılır.

Metnin anlamı o anki iletişim ortamına, dinleyici beklentilerine ve çevreden gelen ve sözlü olmayan bazı girdilere (konuşmacının ses tonu ya da mimikleri gibi) göre sıklıkla değişebilir. Bu nedenle sözlü çeviri ürünü olan metinler kâğıda döküldüklerinde çevirinin ilk yapıldığı andaki haliyle algılanması hemen hemen olanaksızdır. Kaldı ki sözlü çevirinin anlık çözümler gerektirmesi ve çevirmenin çıktısını kontrol edip düzeltme şansı ve zamanı olmaması nedeniyle sözlü çevirmenlerden "eksiksiz" ya da "mükemmel" çeviri beklentisi genellikle daha azdır. Yazılı çeviri ise doğru ve eksiksiz çeviri beklentilerinin çok yüksek olduğu bir alandır. Yazılı çeviri kâğıt üzerinde sabittir ve okur dilediği anda metne geri dönüp onu yeniden okuyabilir ve yorumlayabilir. Yazılı çeviride anlamlandırma süreci iletişim ortamından bağımsız olarak gerçekleşir.

Gerekli Beceriler: Yazılı çevirmenler aynı zamanda iyi yazı yazmasını bilen, kalemli kuvvetli kişilerdir. Yazılı çevirmenlerin terminoloji araştırması yapmayı bilen, çalıştığı alandaki metin türlerine hâkim, gerektiğinde özel yazılımları kullanmasını bilen kişiler olmaları beklenir. Öte yandan bir yazılı çevirmenden çeviride kullandığı dillerde kusursuz bir aksarı olması beklenmez. Sözlü çevirmen ise güçlü bir bellek, not tutma becerisi, hitap yeteneği ve sözlü dile tam hâkim olmak zorundadır. Ancak sözlü çevirmenler her zaman yazılı çevirmenlerin sahip olduğu yazılı metin üretme becerisine sahip olmayabilir.

Bilişsel Süreçler: Yukarıda söz edilen çalışma biçimlerinden ötürü sözlü çevirmenler sürekli bir bilişsel yük altındadır. Özellikle eşzamanlı çeviride çevirmenler üç işlemi aynı anda gerçekleştirirler: dinleme, dinlediklerini çözümleme/diğer dile dönüştürme ve ağızlarından çıkan çeviri metni oluşturma. Bu, sözlü çevirinin yazılı çeviriye göre daha fazla konsantrasyon gerektirebileceği anlamına gelir. Bu nedenle sözlü çevirmenler genellikle ekipler halinde çalışırlar; bir sözlü çevirmenin tek başına çalışabileceği süre kısıtlıdır.

Psikolojik Yönler. Yazılı çevirmenler için genellikle en büyük kaygı yaptıkları çeviriyi zamanında ve gerekli kalitede yetiştirememektir. Sözlü çevirmenler içinse farklı stres kaynakları söz konusudur. Yüksek düzey toplantılarda, halkın ve basın önünde devlet adamlarına çevirmenlik yaparken yaşanan gerilim, mahkeme salonunda görülen davaya ilişkin, sanığın yaşamını etkileyecek kararların alınması için gerekli çeviriyi yaparken hissedilen sorumluluk duygusu bunlardan bazılarıdır. Öte yandan yazılı çeviride ortaya çıkan metnin kalıcı olması, uzun zaman geçtikten sonra bile takdir toplayıp okunmaya devam edilmesi yazılı çevirmen için manevi bir tatmin ve sevinç kaynağıdır. Sözlü çevirmenler içinse dinleyicileri karşılarında görmek ve iletişimi sağlarken onların tepkilerine bire bir tanık olmak, gerçek bir kültürlerarası köprü rolü oynadıklarını hissetmek olumlu bir duygudur.

Toplumsal ve Ekonomik Yönler. Bugün dünyada yazılı çevirmenlerin sayısı sözlü çevirmenlerden çok daha fazladır. Örneğin konferans çevirmenlerinin uluslararası örgütü olan AIIC'in dünya çapındaki üyelerinin sayısı yalnızca 3000 dolayındadır. Bu nedenle konferans çevirmenliği, özellikle de eşzamanlı çevirmenlik toplumda daha fazla ilgi çekmekte ve yazılı çevirmenliğe göre daha profesyonelleşmiş bir meslek olarak algılanmaktadır. Ayrıca sözlü çevirmenlik medyada daha görünür bir meslektir. Özellikle devlet adamları arasındaki görüşmelerde çalışan ya da medyada eşzamanlı çevirmen olarak görev yapan çevirmenlerin sözlü çeviriyi basın ve dolayısıyla halkın gözünde daha fazla öne çıkardığı bir gerçektir. Ekonomik açıdan sözlü çevirmenliğin daha yüksek kazançlı bir meslek olduğu söylenebilir, ancak yazılı çeviri alanında, özellikle belirli teknik konularda çalışan ihtisaslaşmış çevirmenlerin oldukça yüksek kazançlar sağlayabildikleri bilinmektedir.

Sözlü Çeviri Yöntemleri

Sözlü çeviri iki farklı biçimde sınıflandırılabilir. Birincisi sözlü çevirinin yöntemi, ikincisi ise çevirinin yapıldığı ortam ya da

bağlam temelinde. Aşağıda her iki sınıflandırmadan kısaca söz edilecektir. Sözlü çeviri bugün daha çok eşzamanlı (simültane) çeviri ile özdeşleştirilse de sözlü çevirinin gerçekleştirildiği üç başlıca yöntem vardır. Geçerli bilişsel ve dilsel işlemlerin karmaşıklık düzeyine göre sıralamak gerekirse bu yöntemleri diyalog çevirisi, ardıl çeviri ve eşzamanlı çeviri olarak ele alabiliriz.

Diyalog Çevirisi: Diyalog çevirisi çok farklı ortamlarda gerçekleştirilebilen bir çeviri türüdür. Bu çeviri türünde iki ya da daha fazla taraf arasında, genellikle karşılıklı konuşma biçiminde gelişen görüşmeler çevrilir. Bu çeviri türünü belirleyen en önemli özellik konuşmaların kısa ve karşılıklı olması nedeniyle sık sık bir dilden diğerine geçerek konuşmaların akışını bozmadan, her iki yöne de çeviri yapılması gereğidir. Konuşmalar kısa ve genellikle irticalen olduğu için çevirmenler devreye sık girerler ve hatırlamaları gereken bilgi kesitleri görece kısa olduğu için not almadan çeviri yapabilirler. Ayrıca yüzyüze gerçekleştirilen bu çeviri türünde çevirmen katılımcılarla aynı ortamda, örneğin aynı masanın etrafında, bulunur ve fiziksel olarak onlarla eşit koşullardadır. Bu nedenle o da etkileşime aktif olarak katılan bir taraf haline gelir ve zaman zaman katılımcıların diyaloglarını düzenlemek, anlaşılmayan noktaların açıklanmasını sağlamak, aynı anda konuşan katılımcılar arasında seçim yaparak diyalogda öncelikli tarafları belirlemek gibi bir rol üstlenir. Bu rol beraberinde önemli bazı sorumluluklar getirir ve çevirmen iletişimde herkesin söylediğini çevirmek, çevirdiği kişilerin kastettiği anlamın karşı taraflarca tam olarak anlaşılmasını sağlamak gibi toplumsal kaygılarla hareket eder. Bu çeviri türünün sık gerçekleştiği ortamlar iş görüşmeleri, hastane ya da doktor muayenehaneleri, turizm merkezleri, mahkeme ya da devlet daireleridir. Kimi zaman diyalog çevirisi yapan kişiler profesyonel çevirmen değildir, tarafların aile bireyleri, yakınları ya da kaynak ve erek dili bilen görevliler çeviri yapmak durumunda kalabilirler. Bunun kendi içinde pek çok sakıncası vardır. Profesyonel olmayan

kişiler hem çeviri sırasında gerekli içeriği sağlıklı olarak aktarmayabilirler hem de yanlış davranarak ya da tarafların etkileşimini düzenleyerek kolaylaştırmak yerine zorlaştırarak iletişimin önünde engel oluşturabilirler. Diyalog çevirisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Mason 2009.

Ardıl Çeviri: “Bu çeviri türünde ortam daha resmidir. Yapılan konuşmalar kimi zaman yazılı metinden okunurlar. Karşılıklı görüşmeler ise daha üst düzeydedir ve taraflar daha uzun süre konuşurlar.” Konuşmacılar kimi zaman 5-6 dakikaya ulaşan uzunlukta konuşma yapar, daha uzun konuşmalarda arada duraklayarak çeviri için beklerler. Çevirmen konuşmayı dinlerken önemli bilgileri not alır ve daha sonra konuşmayı erek dile çevirir. Çeviri sırasında çevirmen büyük bir salonda bulunuyorsa mikrofon kullanması gerekebilir, kimi zaman sahnede ya da kürsüde çeviri yapabilir. Bu nedenle çevirmen, diyalog çevirisinde olduğu gibi konuşmacılarla aynı toplumsal ortamı paylaşmaya bilir, o yüzden kaynak konuşmalar üzerinde daha az kontrol sahibidir. Bu çeviri türünde bellek ve not alma becerileri öne çıkar ve genellikle bu konuda eğitim almamış ya da deneyimsiz çevirmenler tarafından yapılması tercih edilmez. Ardıl çeviri diyalog çevirisinin yapıldığı her tür ortamda gerçekleştirilir, bunun yanı sıra konferanslar ve diplomatik temaslar gibi resmi ortamlarda daha fazla tercih edilir.

Eşzamanlı Çeviri: Bu sözlü çeviri türünde çevirmen, konuşmacının konuşmasıyla aynı anda çeviri yapar. Çeviri bir çeviri kabininde yapılır. Çevirmen kulaklıkla konuşmayı dinlerken mikrofona çeviri yapar. Çeviri toplantı salonunda dinleyicilere özel bir donanımla, kulaklıklardan yayımlanır. Eşzamanlı çeviri bilişsel yükü yoğun bir çeviri türüdür. Çevirmenin aynı anda konuşmacıyı dinlemesi, konuşmacının sözel olmayan ifadelerini görsel olarak takip etmesi ve uygun biçimde yorumlaması, işitsel olarak gelen bilgileri bilişsel süreçlerle anlayıp yorumla-

ması ve çevirmesi gerekir. Ancak süreç bununla sınırlı değildir, çevirmen çeviri sırasında kendi çıktısını da dinlemek, ses tonu, aksan, sözcük seçimi ve dilbilgisi açısından özdenetim yapmak zorundadır. Bu arada bazı konuşmaların metni çevirmene verilebilir. Bu durumda çevirmen konuşmacıyı dinlerken bir taraftan da elindeki metni izlemek, kısmen bakarak çeviri denilen bir çeviri tekniğinden (yani yazılı metinlerin sözlü çevirisinde kullanılan teknikten) yararlanmak zorundadır. Bu karmaşık ve yoğun süreçlerden ötürü eşzamanlı çeviride bir çevirmen en fazla 40 dakika süreyle tek başına çalışabilir ve çeviri ekipleri dil başına çoğunlukla 2, bazen de 3 çevirmenden oluşur. Eşzamanlı çevirinin özel bir türü de fısıltı çevirisidir. Bu çeviri de konuşmacıyı dinleyerek aynı anda çevirmeyi içerir, ancak kabinsiz ve özel donanımsız olarak gerçekleştirilir. Çevirmenler az sayıda dinleyicinin arkasında ya da arasında oturarak çeviriyi fısıltıyla, diğer katılımcıları rahatsız etmeyecek şekilde yaparlar.

Sözlü Çevirinin Gerçekleştiği Ortamlar

Sözlü çeviri günlük yaşamın birçok alanında gereksinim duyulan bir çeviri türüdür. Özellikle diyalog çevirisine, buldukları ülkenin dilini bilmeyen kişilerin resmi kurumlar, eğitim ya da sağlık kurumları gibi yerlerdeki temaslarında çok sık başvurulmaktadır. Öte yandan kimi ortamlar beraberinde çeviri açısından özel koşul ve gereksinimler getirir. Bunların arasında en önde geleni konferanslardır. Aşağıda konferans çevirmenliği, toplum çevirmenliği, mahkeme çevirmenliği ve medya çevirmenliği sözlü çevirinin özel birer alanı olarak ana hatlarıyla incelenecektir.

Konferans Çevirmenliği: Konferanslar tanımı gereği oldukça resmi ortamlardır. Katılımcılar genellikle uzmanlık konularında uzun konuşma ve sunumlar yaparlar. Bu ortamlarda en çok başvuru alan çeviri biçimi eşzamanlı çeviridir. Eşzamanlı çeviri konuşma ile aynı anda yapıldığı için süre kaybını önler, ayrıca her iki dili bilen katılımcıları çeviriyi dinleme zorunluluğundan kur-

tarır. Az katılımcılı ya da eğitim semineri gibi etkileşimli olması gereken konferans ortamlarında ardıl çeviriden de yararlanılabilir. Bazı konferanslar çokdilli olarak da gerçekleşebilir. Bu tür konferanslarda birden fazla çeviri kabini ve ekibine gereksinim vardır. Çevirmenler konferansta konuşulan dillerin tümünü bilmiyor olabilir. Bu durumda dolaylı çeviri yapılır, diğer bir deyişle bu dili bilen bir çevirmen diğer çevirmenlerin anladığı bir dile çeviri yapar ve onların bu dilden yararlanarak kendi çalışma dillerine çeviri yapmalarına aracı olur. Bu uygulamaya röle denir.

Toplum Çevirmenliği: Bu başlık altında özellikle devletin resmi kurumlarıyla bireyler arasındaki iletişimde çeviriye gereksinim duyulan ortamlar yer almaktadır. Bu ortamlar arasında okullar, hastaneler, devlet daireleri, gümrük ve pasaport kontrol noktaları ya da emniyet merkezleri yer alır. Toplum çevirmenliğinde en fazla kullanılan sözlü çeviri türleri diyalog çevirisi ve ardıl çeviridir. Bununla beraber zaman zaman fısıltı çevirisine de başvurulabilir. Bu ortamların her birinde çevirmenlerden istenen uzmanlık ve nitelikler farklı olacaktır. Örneğin emniyet merkezlerinde çeviri yapan çevirmenlerin hukuk dilini iyi bilmeleri gerekir, hastanelerde çalışanların ise özellikle tıbbi terminoloji konusunda uzman olmaları ve özellikle hasta-doktor ilişkisiyle ilgili temel etik ilkeleri bilmeleri gerekir. Ne yazık ki ihtiyaç duyulan bütün bu niteliklerin üzerinde ülkemizde pek fazla durulmamakta ve toplum çevirmenliği alanında herhangi bir sınav ya da sertifikalandırma süreci bulunmamaktadır.

Mahkeme Çevirmenliği: Kimileri mahkeme çevirmenliğini toplum çevirmenliğinin bir alt dalı olarak kabul etse de mahkeme ve benzer yargı kurumlarında gerçekleştirilen çeviri uygulamaları hukuki ve etik konularla yakın bağlantılı olmalarından dolayı ayrı ele alınmaktadır. Genel hatlarıyla mahkeme çevirmenliği mahkemenin dilini bilmeyen davalı, davacı ya da tanıkların duruşma sürecini anlamalarını ve kendilerini ana dillerinde ifade

edebilmelerini sağlar. Türkiye de dahil olmak üzere bazı ülkelerde kişinin mahkemede çevirmen talep etme hakkı vardır ve bu hak Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi gibi birçok uluslararası insan hakları sözleşmelerinde tanınmıştır (Gamal, 2009: 64). Mahkemelerde çeviri genellikle ardıl olarak yapılır. Ancak özellikle uluslararası ceza mahkemeleri, tahkim davaları, ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Adalet Divanı gibi büyük ölçekli ve çokdilli mahkemelerin duruşmalarında eşzamanlı çeviriye başvurulur. Mahkeme çevirmenliğinde genellikle sözcüğü sözcüğüne çeviri stratejisi tercih edilir. Bunun nedeni hukuki sonuçları nedeniyle tarafların ağızlarından çıkan sözlerin en yakın karşılıklarıyla anlaşılması gereğidir. Mahkeme çevirmenliğinde tarafsızlık en önemli koşullardan biridir. Bunun yanı sıra duruşmaların hızı, çevirinin kimi zaman taraflarca soru sorma, düzeltme ya da açıklama amaçlı bölünmesi, hissedilen sorumluluk duygusu gibi konular mahkeme çevirmenliğini en stresli çeviri türlerinden biri haline getirmektedir.

Medya Çevirmenliği: Günümüzde sözlü çevirinin yaygın olarak uygulandığı ortamlardan biri de televizyon programlarıdır. Özellikle haber kanalları hızlı haber akışına yetişebilmek ve dünyadaki gelişmeleri anında aktarabilmek için yabancı kaynaklardan yararlanmak ve yabancı konuk ve uzmanlara ekranda yer vermek zorundadır. Yabancı haber kaynaklarının ve konukların çevirisi için genellikle eşzamanlı çeviriden yararlanılır. Televizyon kanallarında eşzamanlı çeviri stüdyonun içine kurulan bir kabin ya da genellikle uygun bir masa ve kulaklık donanımı ile yapılır. Eşzamanlı çevirinin yanı sıra sohbet programlarında yabancı konukların çevirisinde ardıl çeviri gerçekleştirilir. Televizyon yayınlarına ek olarak radyo yayınlarında da çeviri yapılması söz konusu olabilir, ancak radyoda daha çok tercih edilen ardıl çeviridir.

Sözlü Çeviri ve Toplumsal Bağlam

Geçmişte sözlü çeviri üzerine yapılan araştırmalar daha çok bilişsel süreçler üzerinde durmuş ve bu çeviri türünün beyinde hangi işlemler sonucunda gerçekleştirildiğini incelemiş, bellek ve dikkat gibi konuları ele almıştır. Ancak son yıllarda sözlü çevirinin bilişsel boyutlarının yanı sıra kültürel ve toplumsal boyutları üzerinde de durulmaya başlanmıştır (Diriker, 2009: 56). Bu yaklaşım önceleri toplum çevirmenliği ve mahkeme çevirmenliği alanında gelişmeye başlamış, başlangıçta daha çok ardıl ya da diyalog çevirisinin toplumsal bağlam ve sonuçlarını kapsamıştır. Toplum ve mahkeme çevirmenliğinin, çevirmenin tarafsızlığı, iletişimdeki rolü, etik yükümlülükleri ve bir insan hakları sorunu olarak çeviriyi gündeme getirdikleri için kültürel ve toplumsal araştırmalarda öncü alanlar olmaları doğaldır. Öte yandan bu alanlarda gelişen toplumsal ve kültürel sorgulamalar bugün eşzamanlı konferans çevirmenliği için de geçerlidir. Yazılı çeviride olduğu gibi sözlü çeviride de çeviri edimi çeviri sürecinin yalnızca bir parçasıdır. Çeviri öncesi ve sonrası var olan birçok unsur sözlü çevirinin içerik ve doğasını belirler. Bütün bunların yanı sıra, yazılı çeviride olmayan, ancak sözlü çeviride son derece çarpıcı biçimde hissedilen anlık bağlam, yani çevirinin yapıldığı andaki fiziksel koşullar ve iletişim ortamı da çeviri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. O nedenle yazılı çeviri bağlamında vurgulanan amaç, hedef kitle ve çeviri stratejileri arasındaki bağlar sözlü çeviride de söz konusudur. Yazılı çeviride olduğu gibi sözlü çeviride de tek bir çeviri stratejisi yoktur. Çevirmenin kaynak konuşmayı erek metne dönüştürürken başvurduğu yöntemler çevirmenin beceri ve nitelikleriyle sınırlı değildir. Toplantının ve katılımcıların özellikleri, ortamda mevcut fiziksel koşullar, aynı ekipte yer alan meslektaşlarla ilişkiler, kaynak dili bilen, çeviriyi eleştirebilecek kişilerin varlığı ya da bazı etik kaygıların yarattığı gerilim, çeviri stratejilerini, uzmanlık alanı bilgisi, terminoloji kullanımı, ses ve aksan gibi unsurların ötesinde etkileyebilecek bir öneme sahiptir. Sözlü çevirinin

toplumsal bağlamı üzerine son yıllarda yoğunlaşan bilimsel araştırmalar ikinci bölümde sözlü çeviri kuramları kapsamında incelenecektir.

Çeviride Kalite

Kalite kavramı sanayileşme ve standartlaşmayla oluşan bir kavramdır. Daha çok üretim ya da hizmet sektöründe, işdünyası bağlamında karşılaşılan bu kavramı yazılı ya da sözlü çeviri bağlamında düşünmek çoğu okuru yadırgatabilir. Oysa sözlü çeviride, edebiyat ya da edebiyat dışı metinlerin yazılı çevirisinde belli bir niteliğe ulaşılabilmesi ve bu niteliğin çeşitli yöntemlerle sürdürülebilir kılınması için hem uygulamalı hem de kuramsal çeviribilim, kalite kavramı üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır.

Yazılı Çeviride Kalite: Sanayide süreçlerde kalite güvencesinin sağlanabilmesi için bir dizi standart getirilir ve bu standartlar Uluslararası Standartlar Kuruluşu (ISO) gibi kuruluşlar tarafından belirlenerek sertifikalandırılır. Yazılı çeviri hizmeti sunan profesyonel kuruluşlar tarafından ISO 9001: 2008 yönetim standardı genel bir standart olarak kullanılmaktadır. Bu alanda 2006 yılında CEN (Avrupa Standardizasyon Komitesi) tarafından kabul edilen EN-15038: 2006 ise özellikle yazılı çeviri hizmetlerini kapsayan uluslararası bir çeviri standardıdır. Bu standartta çeviri hizmeti sunan kuruluş, kişi ve bunların müşterilerine çeviri hizmetinin ayrıntılı bir tanımı sunulur, ayrıca piyasanın gereksinimlerini yerine getirebilmeleri için uygulayacakları bir dizi prosedür ve koşul getirilir. Bu standart, çeviriyi, çeviri hizmeti sürecinin bir halkası olarak tanımlar ve kalite güvencesini sağlayacak kişi ve tarafların çevirmenlerle sınırlı olmadığını belirtir. Standart, çevirinin ikinci bir kişi tarafından gözden geçirilmesi koşulunu getirir ve çeviri hizmeti sunacak çevirmen, editör, redaktör ve düzeltmenlerin sahip olmaları gereken temel vasıfları

da ortaya koyar (<http://qualitystandard.bs.en-15038.com>). Standart ayrıca çeviri hizmeti sunacak kuruluşların sahip olmaları gereken insan ve teknik kaynak altyapısını, hizmetin kalitesi ve proje yönetimi ile ilgili koşulları da belirler. Standart, müşteriyile çeviri hizmetleri sunucusu arasındaki ilişkiyi de düzenlemeye çalışmaktadır. Fiyat tekliflerinin verilmesi, sözleşmeler, tarafların hak ve yükümlülükleri bu ilişki kapsamında ele alınan konulardır. Bunların yanı sıra standartta çeviri hizmetleri sunucularının verebileceği ilave hizmetler ve bunlara ilişkin standartlar da belirlenmiştir. Bu hizmetler arasında yerelleştirme, çeviri bellekleri yönetimi, terimcelerin derlenmesi gibi çeviri hizmetlerine ek olarak sunulabilecek her tür hizmet bulunmaktadır (Arealillo Doval, 2005). Bu standart birçok AB üyesi ülke tarafından ulusal standart olarak da benimsenmiştir.

Çeviri hizmetlerinin kalitesini bu standartlarla güvence altına alma çabası, çevirinin kültürel ve bilişsel bir olgu olması nedeniyle tam olarak denetim altına alınamayacak tarafları olduğu gerçeğini değiştirmez. Üstelik çeviri hizmetlerinde kalitenin ne olabileceği üzerinde genel bir fikirbirliği olsa da (örneğin hizmetlerin zamanında, gerekli teknik donanımdan yararlanarak, çeviri metinde yazım hataları olmadan vb. sunulması) çeviri metinde kalitenin tam olarak nasıl tanımlanabileceği konusu sorunludur. Çeviri kalitesinin değerlendirilmesi, değerlendirici kişinin çeviriye yaklaşımından ve bağlama göre uygun bulunduğu çeviri stratejilerinden etkilenecektir.

Çeviri kalitesinin değerlendirilmesi yalnızca profesyonel çeviri büroları ya da yayınevlerinin karşı karşıya olduğu bir sorun değildir. Eğitim alanında da çeviri ödev, proje ve sınavlarının değerlendirilmesi ve notlandırılması kesin ölçütlere bağlanamayan bir süreç olagelmiştir. Çeviride kalite ölçütlerinin belirlenebilmesi için çeviribilimciler çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler öncelikle kaynak metnin ve erek metnin türleri, işlevleri ve erek okur kitlesi ve bu kitle üzerinde yaratılmak istenen etki temelinde getirilmektedir. Öte yandan kaynak ve erek metinler

arasındaki ilişkinin, yani daha önceki bölümlerde değinilen "sadakât" konusunun da çeviri kalitesi değerlendirmesinde klasik (ancak sorunlu) bir ölçüt olarak kabul edildiğini söylemek gerekir.

Alanın öncü isimlerinden Peter Newmark, Juliane House, Ian Mason gibi çeviribilimcilerin çeviride kalite değerlendirmesine yönelik oluşturduğu temel ölçütler arasında başlıcaları şunlardır (Al-Qinai, 2000: 499):

- 1) Metin türü ve işlevi
- 2) Erek metnin kaynak metnin biçimsel özelliklerini ne derecede karşıladığı
- 3) Tematik benzerlik
- 4) Erek metnin iç tutarlılığı
- 5) Erek metnin kaynak metinde amaçlanan etkiyi ne derecede yarattığı
- 6) Sözcük ve dil kullanımı (terimler, özel deyişler, ödünç sözcükler vb.)
- 7) Dilbilgisel ve sözdizimine ilişkin özellikler

Her koşulda çeviri değerlendirmesinde nesnel bazı ölçütlerin belirlenebilmesi için çeviri metinlerin görece somut bazı özelliklerini dikkate almak gerekecektir. Örneğin erek metnin kaynak metnin içeriğini ne derece eksiksiz ve hatasız yansıttığı konusu, yani "doğruluk" kimi araştırmacılar tarafından ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bir diğer genel kabul gören kalite ölçütü de erek metnin (kaynak metinden bağımsız olarak) erek dildeki akıcılığıdır (Farahzad, 1992). Bu tür unsurların değerlendirilmesi dilsel olarak yapılır. Yani erek metinden (ve gerektiği yerlerde karşılaştırmalı olarak kaynak metinden) bazı birimler alınarak üzerinde metinsel bir inceleme yapılır. Öte yanda kalite değerlendirmesinde nesnel metinsel verilerin yanı sıra bir dizi öznel ve toplumsal ölçütün var olduğunu da unutmamak gerekir. Kalite değerlendirmeleri konusunda nesnel ve bilimsel ölçütlerin geliştirilmesi

yolunda yoğun çaba harcayan araştırmacı Juliane House, dilsel metinsel incelemeye öncelik verilmesine ve çevirinin her şeyden önce bir metinsel aktarım olduğunun unutulmamasına dikkat çekmektedir. House'a göre metnin dışında var olan kültürel, ideolojik, etik ya da bireysel kaygılar ve yargılar çevirilerin değerlendirilmesinde rol oynamamalıdır (House, 2001: 255). Hem üretimi hem de alımlanması açısından bireysel ve kültürel unsurların etkisinde olan ve öznellikten tümüyle sıyrılması (insan bilimlerinin nesnesi olan edebiyat ve kültürel ürünler gibi) bir bakıma olanaksız olan çeviri alanında House'un talep ettiği nesnellığe ne derecede yaklaşılabileceği tartışmalı bir konudur.

Sözlü Çeviride Kalite: Sözlü çeviride kalite değerlendirmesi sözlü ve yazılı çeviri arasında daha önce ele alınan önemli farklar nedeniyle farklı temeller üzerinde gelişmiş bir alandır. Bu konuda herhangi bir uluslararası standart söz konusu değildir, ancak profesyonel yazılı çeviri kuruluşlarının sundukları hizmetlere ilişkin süreç ve sorumlulukların sözlü çeviri hizmeti sunumu için de geçerli olduğu varsayılabilir. Bu alanda kalite değerlendirmesi iki farklı açıdan gerçekleştirilir. Bunlardan birincisi çevirmen kalitesinin denetimidir. Bu genellikle AIIC ve ülkemizde Türkiye Konferans Tercümanları Derneği, TKTD gibi ulusal ve uluslararası konferans çevirmenliği kuruluş ve derneklerinin üye kabul ederken yüksek yetkinlik ve deneyim aramaları, ancak deneyimli üyelerinin adayı dinleyerek verdikleri referanslarla yeni üyeleri kabul etmeleri biçiminde olmaktadır. Bunun yanı sıra sözlü çevirinin yoğun olarak yapıldığı AB gibi kurumlar son derece rekabetçi bir ortamda, zorlu sınavlar sonucu kadrolu ve serbest sözlü çevirmen alımına gitmektedir. Ne var ki bu tür bir sınama ya da eleme yöntemi daha çok konferans çevirmenliği, ulusal akreditasyonsuz çalışmanın mümkün olmadığı bazı ülkelerde ise toplum ya da mahkeme çevirmenliği gibi alanlarda kullanılmaktadır. İş görüşmelerinde diyalog çevirisi gibi daha az resmi ve küçük ölçekli çevirmenlik alanlarında çalışan çev-

virmenler genellikle bu tür bir elemeden geçmezler. Çevirmen odaklı bir diğer kalite denetim çabası da sözlü çeviri eğitiminin verildiği kurumlar tarafından gerçekleştirilir. Sözlü çeviri eğitimi almak isteyen adaylar bu konudaki yatkınlıklarının ölçümü amacıyla bir değerlendirme sınavına tabi tutulur ve böylece gerekli niteliklere sahip olmadığı belirlenen çevirmen adayları ilk aşamada elenirler. Eğitim verilen kitlenin niteliklerini yüksek tutmak bir bakıma sözlü çeviride kalitenin sağlanmasına yönelik bir uygulamadır.

İkinci kalite ölçütü ise sözlü çevirinin dinleyiciler üzerindeki etkisidir. Sözlü çevirileride dinleyici beklentileri üzerine yapılan araştırmalar, farklı grupların farklı beklentileri olduğunu ve çeviride kalitenin belirlenmesinin ancak bu grupların beklenti ve değerlendirmelerinin saptanması ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu beklentilerin saptanmasında dinleyicilerle yapılan çeşitli deneysel araştırmalar ya da konferansların sonunda katılımcılara verilen değerlendirme anketleri gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu deney ve anketlerde sıklıkla üzerinde durulan kalite ölçütleri arasında çevirmenin aksarı, sesi, akıcı dil kullanımı, çevirinin mantıksal ve anlamsal bütünlüğü, eksiksiz oluşu, dilbilgisi ve terminoloji yer alır (Kurz, 2001: 406).

Avrupa Birliği ve Çeviri

Avrupa Birliği dünyanın en büyük sözlü ve yazılı çeviri birimlerine sahip kuruluşudur. Yazılı ve sözlü çeviri uygulamaları ve eğitimi üzerinde önemli etkiye sahip olan AB, Avrupa'daki en büyük çeviri işverenlerinden biridir. Çokdilliliği önemli bir ilke olarak benimsemiş olan AB'de üye devletlerin temsilcileri her ortamda kendi ulusal dillerini kullanabilirler. Ayrıca kurumda üretilen başlıca belgeler, direktifler ve anlaşmalar da üye devletlerin dillerine çevrilir. Bunun sonucunda ortaya çok büyük bir sözlü ve yazılı çeviri ekibine sahip, ayrıca AB

içinde ciddi bir maliyet kalemi oluşturan bir çeviri operasyonu çıkmıştır.

AB'de çokdillilik geleneği, 1957 yılında imzalanan kurucu Roma Antlaşmaları'ndan bu yana sürdürülmüştür. Çokdillilik ilkesinin ardında yatan en önemli temel, üye olan devletlerin bazı alanlarda egemenliklerini kısmen AB'ye devretmeleri, bunun karşılığında da AB'nin üye devletlerin kimlik ve kültürlerine gösterdiği saygıdır. Bunun yanı sıra AB'nin yasama yetkisi bütün üye devletler üzerinde bağlayıcıdır ve bu ülkelerin vatandaşlarının kabul edilen yasaları kendi dillerinde okuyup anlayabilmeleri demokrasinin bir gereği olarak görülmektedir. AB, üye devletlerin dillerini resmi dil olarak kabul etmenin yanı sıra, bölgesel diller ve azınlık dillerine önemli vurgu yapar ve bunlara müktesebatında yer verir (Diriker, 2005: 15-28). AB, 2008 yılında yayımladığı yeni çokdillilik stratejisinde gitgide daha uluslararası hale gelen AB ortamında vatandaşların iletişim gereksinimleri üzerinde durmuş ve bunu üç başlık altında toplamıştır: Avrupa Birliği'nde herkes potansiyelini gerçekleştirebilmek için gerekli iletişim fırsatlarına sahip olmalıdır, herkes dil eğitimi alabilmelidir ve dil öğrenme olanağı bulamayanlara gerekli iletişim araçları sağlanmalıdır. Yeni çokdillilik stratejisi çevirinin sahip olduğu yer ve önemi korumuş, ancak bunun yanı sıra çokdillilik ruhunun tam anlamıyla korunabilmesi için bütün AB vatandaşlarının anadillerinin yanı sıra iki dil öğrenmelerinin sağlanmasını öngörmüştür. Yeni stratejinin yayımlandığı *Multilingualism: An Asset and A Commitment* başlıklı belgede Umberto Eco'nun "Avrupa'nın resmi dili çeviridir" sözüne yer verilmesi de çevirinin AB içinde süren önemine dikkat çekmektedir.

Bugün 27 üyeli Avrupa Birliğinde 23 resmi dil vardır: Bulgarca, Çekçe, Danca, Felemenkçe, İngilizce, Estonca, Fince, Fransızca, Almanca, Yunanca, Macarca, İtalyanca, İrlandaca, Letonca, Litvanca, Maltaca, Lehçe, Portekizce, Romence, Slovakça, Slovence, İspanyolca ve İsveççe. Üye ülkelerden bazıları ayrı resmi dili paylaştığı için bugünkü sayı 23'tür. Öte yandan üye aday

devletlerin dilleri de bu devletlerin temsilcileri ile AB arasında yürütülen müzakerelerde sözlü çeviri dilleri arasında yer almaktadır. Bu, Türkçe için de geçerlidir.

Avrupa Birliği Komisyonu'nda çokdillilikten sorumlu (bakan düzeyine denk gelen) bir komiser vardır. Bunun yanı sıra sözlü ve yazılı çeviri için de ayrı birer genel müdürlük bulunmaktadır.

AB'de Yazılı Çeviri: 2008 yılında Yazılı Çeviri Genel Müdürlüğü (DG Translation) bünyesinde 1.805.689 sayfa çeviri yapılmıştır. Her yıl artan bu sayı, 1997 yılında 1.1 milyon sayfa idi. Bu çeviriler kaynak dil dağılımına göre incelendiğinde kaynak metinlerin %72,5'ünün İngilizce, %11,8'inin Fransızca, %2,7'sinin Almanca, %13'ünün ise diğer dillerde olduğu görülmektedir. Bu da bize Avrupa Birliği'nin iç prosedürlerinde ve belge üretiminde kullanılan çalışma dilinin ağırlıklı olarak İngilizce olduğunu göstermektedir (*Translating for a Multilingual Community*, <http://ec.europa.eu/dgs/translation>). 1750 kadrolu çevirmeni ve dil uzmanı ve 600 destek personeli ile genel müdürlük, dünyanın en büyük çeviri servislerinden biridir. Yazılı Çeviri Genel Müdürlüğü'nün başlıca görev alanı websitesinde şöyle özetlenmektedir:

- AB Komisyonu'nda hazırlanan ya da başka kurumlarca Komisyon'a gönderilen yasa, politika belgeleri, raporlar, yazışmalar ve diğer yazılı metinlerin çevirisi,
- Komisyon'un halkla AB'nin tüm resmi dillerinde iletişim kurmasına yardımcı olmak,
- Anadillerinde çalışmayan Komisyon görevlilerinin hazırladığı belgelerin düzeltilmesi ve yayına hazırlanması,
- Bilgisayar destekli çeviri araçlarının geliştirilmesi ve güncellenmesi,
- Komisyon'un diğer birimlerine dille ilgili konularda ve çok dilli web sitelerinin yönetimiyle ilgili danışmanlık yapmak.

Yazılı Çeviri Genel Müdürlüğü işe alacağı çevirmenleri bir dizi yazılı ve sözlü sınav aracılığıyla seçer. Başvuru yapacak adayların AB üyesi bir devletin vatandaşı olmaları ve dil ya da ekonomi, hukuk gibi herhangi bir uzmanlık alanında lisans derecesine sahip olmaları gerekmektedir.

Türkiye'nin AB üyelik sürecinde AB müktesebatını Türkçeye çevirme yükümlülüğü vardır. Bu konudaki faaliyetleri yürütmek üzere T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği bünyesinde bir Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı kurulmuştur. Başkanlık, AB mevzuatının çevirilerinin yapılmasını sağlama ve çevirisi tamamlanan mevzuatın teknik, dilbilimsel ve hukuki revizyonunu gerçekleştirme göreviyle yükümlüdür. (<http://www.abgs.gov.tr>). Katılım öncesi dönemde çevrilmesi gereken toplam müktesebat 200.000 sayfadan oluşmaktadır. Toplam belge sayısı (Adalet Divanı kararları hariç) 11.175'tir. Bu konuda çalışmalar başlamıştır. Çeviri faaliyeti her bir alandan sorumlu farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülmekte, eşgüdüm ise ABGS Çeviri Eşgüdüm Başkanlığınca gerçekleştirilmektedir.

AB'de Sözlü Çeviri: Avrupa Birliği Komisyonu'nun Sözlü Çeviri Genel Müdürlüğü (DG Interpretation) dünyanın en büyük sözlü çeviri servisidir ve her yıl 11.000 toplantıya çevirmen sağlar. Genel Müdürlüğün çalışma alanları:

- Avrupa Komisyonu'na nitelikli sözlü çeviri hizmeti sağlamak
- Konferansların organizasyonunu üstlenmek, konferanslara teknik destek sunmak
- Komisyon'un yeni çokdillilik stratejisini yürütmek

Toplam 500 kadrolu çevirmeni olan Sözlü Çeviri Genel Müdürlüğü her gün AB'nin başkenti olan Brüksel'de ve başka birçok merkezde 50-60 arası sayıda toplantıya sözlü çevirmen sağlamaktadır. Bu toplantılar farklı özelliklere sahiptir. Kimi kü-

çük ölçekli toplantılarda iki dil arasında ardıl çeviri yapılırken kimi konferanslar tüm üye ülke dillerinde, yani 23 dilde yapılabilmekte ve bu, bir toplantı için en az 69 çevirmene gereksinim duyulduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan Avrupa Birliği'nde sözlü çeviriden sorumlu tek birim Avrupa Komisyonu Sözlü Çeviri Genel Müdürlüğü değildir. Avrupa Parlamentosu (350 çevirmen) ve Avrupa Adalet Divanı da (50 çevirmen) kendi çevirmen kadrolarına sahiptirler ve bunun yanı sıra üç birim 2700 kişilik ortak bir serbest sözlü çevirmen havuzundan yararlanmaktadır (Diriker, 2005). Kadrolu çevirmenler zorlu sınavlar sonucunda seçilmektedir. Öte yandan serbest sözlü çevirmenlerin AB kurumlarında çalışabilmek için bütün çalışma dillerinde geçmeleri gereken akreditasyon sınavları vardır. AB akreditasyon sınavları Türkçe de yapılmıştır. Bugün Türkiye'de az sayıda serbest konferans çevirmeni akreditasyon sınavını geçmiştir ve gereksinim olduğunda AB ile Türkiye arasındaki resmi toplantılarda görev almaktadır. AB Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu Sözlü Çeviri Genel Müdürlükleri çeviri eğitimi programlarına aktif destek vererek nitelikli çevirmen yetiştirilmesi için de çaba harcamaktadır. Bu konuya bir sonraki bölümde girilecektir.

Sözlü ve yazılı çeviri, AB bütçesinde hatırısayılır bir yer tutmaktadır. Örneğin yalnızca AB Komisyonu Sözlü Çeviri Genel Müdürlüğü'nün, resmi dillerin sayısı henüz 20 iken, 2005 yılındaki harcamaları 100.000.000 euroyu bulmuştur. 2005 yılında AB'de sözlü ve yazılı çevirinin toplam maliyeti 1.123.000.000 euro düzeyinde olmuştur, bu da AB'nin toplam bütçesinin %1'ine karşılık gelmektedir (<http://europa.eu/languages/en/document/59#8>). Maliyetler oldukça yüksek olsa da AB'nin temel değerleri arasında sayılan çokdilliliğin korunması için çeviri hizmetlerinin sürdürülmesi, önemli bütün üye devletlerin üzerinde görüş birliğine sahip olduğu bir konudur.

Çevirmenlerin Yasal Konumu ve Çevirmen Örgütlenmeleri

Yazılı ve sözlü çeviri günümüzde birçok kişi tarafından geçimlerini sağlayıcı bir meslek olarak icra edilmektedir. Bu da beraberinde bir meslek grubu olarak çevirmenlerin hak ve sorumluluklarını belirleyen, mesleğe giriş ya da mesleğin icra koşullarını düzenleyen bazı örgütlerin kurulmasını getirmiştir. Ayrıca son yıllarda sayıları artan çevirmen örgütleri çevirmenlik mesleğinin hukuki ve etik boyutlarına ilişkin konuların gündeme gelmesinde önemli rol oynamaktadır. Yazılı ve sözlü çeviri mesleği Türkiye’de mevzuatın farklı yerlerinde genellikle farklı biçimlerde ele alınmaktadır.

Yazılı çevirmenlik mesleğinin hukuki konumu, kimi zaman çelişkili sonuçlar verecek biçimde, başlıca iki yasa tarafından düzenlenmektedir. Bunlardan Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu çevirmeni “işleme eser sahibi” olarak kabul edilmektedir. Basın Yasası ise eğer yazar yurtdışıdaysa çeviri yapıttan doğan hukuki sorumluluğun “eser sahibi” olarak çevirmene ait olduğunu belirtmektedir. Sözlü çevirinin yasalardaki yeri ise daha çok çeviriye gereksinim duyulan yerler ve çevirinin işlevini tanımlamaya yöneliktir. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun ve Ceza Kanunu özellikle mahkemelerde çevirmenlerin görev almasının gerekli olduğu durumları düzenler. Bunların yanı sıra Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi İle Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük, Tapu Sicil Tüzüğü, Evlendirme Yönetmeliği, Hasta Hakları Yönetmeliği ve Yakalama, Göz Altına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği gibi ikincil mevzuatta da sözlü çevirmenlerin bulunmasının zorunlu olduğu haller tanımlanmıştır (bkz. Diriker ve Tahir Gürçağlar, 2005).

Yazılı çevirmenlerin yasal konumlarıyla ilgili en güncel konu Türkiye’de çevirmenlerin çevirdikleri kitaplarda yer alan ve

ceza yasasının farklı maddelerine göre suç unsuru oluşturan içerikten yasal bakımdan sorumlu tutulmalarıdır. Bu uygulamanın hukuki temelini Basın Yasası oluşturmaktadır. Basın Yasası'nun ikinci maddesi çevirmeni eser sahibi olarak değerlendirmekte ve yazarın Türkiye'de mukim olmadığı durumlarda kitabın içeriğinden çevirmeni sorumlu tutmaktadır. Bu yasaya dayanarak son yıllarda çevirmenlere çeşitli suçlamalar yöneltilmiştir. En bilinen örnekler arasında Elif Şafak'ın *The Bastard of İstanbul* romanının Türkçe çevirisi *Baba ve Piç* (çevirmen Aslı Biçen), Richard Dawkins'in *The God Delusion* kitabının çevirisi *Tanrı Yanılgısı* (çevirmen Erol Karaaslan) ve Noam Chomsky ve Edward S. Herman'ın *Manufacturing Consent*'in çevirisi *Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği: Rızanın İmalatı* (çevirmen Ender Abadoğlu) yer almaktadır. Bu örnekler çoğaltılabilir, Konuyla ilgili olarak çevirmen örgütleri "Tercümana Zeval Olmaz" başlığı altında bir kampanya başlatmış ve Basın Yasası'nda değişiklik yapılması için talepte bulunmuştur. Dünya çeviri günü olan 30 Eylül 2006 tarihinde bir basın toplantısıyla açıklanan bu kampanyayı destekleyen başlıca dernek ve kuruluşlar Birleşik Konferans Tercümanları Derneği, ÇEVBİR (Çevirmenler Meslek Birliği), Çeviri Derneği, EDİSAM (Edebiyat ve İlim Eserleri Sahipleri Meslek Birliği), Türkiye PEN, YAY-BİR (Yayıncılar Meslek Birliği), Türkiye Yayıncılar Birliği, Türkiye Yazarlar Sendikası oldu (<http://www.cevbir.org>). Ancak kampanyanın fikir babası ve yürütücü kurum ÇEVBİR'di. Bu kampanya ayrıca ÇEVBİR'in bir örgüt olarak kendi etkinliklerini ve toplumda çevirmenin konumu ile ilgili kaygıları gündeme getirmesi için de bir fırsat oldu. Bu kampanya ve ona kaynaklık eden *Baba ve Piç* davası Türk kamuoyunun gözünde çevirmenlik mesleğini daha görünür kılma yolunda bir dönüm noktası sayılabilir.

ÇEVBİR: Çevirmenler Meslek Birliği (ÇEVBİR) önce bir mail grubu olarak faaliyete başlamış, 2006 yılında kurumsallaşarak meslek birliği haline gelmiştir. 250'ye yakın üyesi olan birliğin

“öncelikli amacı” çevirmen haklarını korumaktır. Bunun yanı sıra çeviri kalitesinin yükseltilmesi, yayıncılık piyasasında belli etik ilkelerin yerleştirilmesi, yurtdışındaki çevirmen örgütleriyle ortak çalışmalar yürütülmesi gibi hedefleri de vardır (<http://www.cevbir.org>). Birliğe üye olmanın koşulu çeviri eser sahibi olmaktır.

Çeviri Derneği: 1999 yılında “çeviri sürecini, her düzeyinde, çevirinin bugünkü işlevine uygun olarak daha nitelikli kılacak etkinlikler düzenlemek, bu sektörde çalışanlar arasında dayanışma sağlayabilmek, en basiti birikimlerimizi paylaşabilmek” amacıyla kurulmuştur (<http://www.ceviriderneği.org>). Uluslararası Çevirmenler Birliği FIT’e üyedir. FIT’in yayımlanmış olduğu, çevirmenlerin hak ve sorumluluklarını özetleyen “Çevirmenlik Bildirgesini” benimsemiş ve web sitesinde yayımlamıştır. Derneğe üye olmanın koşulu akademik ya da profesyonel olarak çeviri konusunda çalışıyor olmaktır. Derneğin yürütmekte olduğu önemli bir etkinlik Afette Rehber Çevirmenlik (ARÇ) projesidir. ARÇ, bir afet durumunda Türkiye’ye gelecek yabancı arama kurtarma ekiplerine ve diğer yardım kuruluşlarına çeviri hizmeti vermek üzere kurulmuş gönüllü bir organizasyondur ve resmi afet yönetim sistemi içinde görev almaktadır. ARÇ gönüllüleri aldıkları eğitim sırasında 30 saatlik sivil savunma eğitiminin yanı sıra kendi yabancı dillerinde terminoloji ve sözlü çeviri çalışması da yapar (<http://ceviriderneği.org/arc/>). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut ve Kurultay 2001).

Çeviri İşletmeleri Derneği: 2007 yılında Türkiye’de çeviri sektöründe aktif bir dizi işletme tarafından kuruldu. Web sitesinde belirtilen amaçları şöyledir:

- Ülkemizde verilen çeviri hizmet kalitesini geliştirmek ve yaygınlaştırmak
- Çeviri işletmeleri standartlarını uluslararası düzeye yükseltmek

- Çeviri işletmeleri arasındaki diyalogu iyileştirmek
- Etik mesleki değerlerin yerleşmesi ve güçlenmesi için etkin rol oynamak
- Tüketici bilincini artırmak

Derneğin toplam 25 üyesi vardır.

Türkiye Konferans Tercümanları Derneği (TKTD): Sözlü çeviri alanında bugün Türkiye'de mevcut tek dernek TKTD'dir. Bu dernek konferans çevirmenlerini üye olarak kabul etmekte ve yalnızca toplum çevirmenliği ya da diyalog çevirisi alanında çalışan çevirmenler derneğe üye olamamaktadır. TKTD'nin öncülü 1969 yılında kurulan Konferans Tercümanları Derneği'dir. Bu dernek 1998 yılında konferans çevirmenliği alanında çalışan ehil kişilerin hepsini kapsamak üzere genişlemiş ve Birleşik Konferans Tercümanları Derneği adını almıştır. Dernek, 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nun onayıyla Türkiye Konferans Tercümanları Derneği adını almıştır. Derneğin amacı konferans tercümanı olarak çalışanların biraraya gelmesiyle mesleğin ülke çapında tanıtımını sağlamak, çalışma koşulları ve meslek kuralları konusunda uluslararası standartlara uygun ilkeleri yerleştirmektir (<http://www.tkttd.org>). 2010 Ekim ayı itibarıyla 100 kadar üyesi vardır.

TKTD, merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Konferans Çevirmenleri Derneği (AIIC) ile yakın ilişki halindedir. 1953 yılında kurulan AIIC, 3000 kadar üyesi olan bir dernektir. TKTD, AIIC'in getirdiği uluslararası çalışma standartlarını kendisine temel almıştır ve Türkiye'de bu alanda çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve hem meslek mensupları arasında hem de kamuoyunda konferans çevirmenliği konusunda bir bilinç oluşturma amacıyla çeşitli etkinlikler gerçekleştirmektedir. TKTD'nin üyelerinde aradığı koşullar en az 150 gün konferans çevirmenliği deneyimine sahip olmak ve üç üyenin kendilerine kefil olarak imza vermesidir. Diğer bir deyişle dernek, Türkiye'de konferans

çevirmenliği alanında kalitenin yükseltilmesi ve korunması açısından önemli bir yere sahiptir.

Çeviri Eğitimi

Bu Birinci Bölüm'de çeviri bir uygulama alanı olarak ele alındı. Özellikle vurgulamaya çalışılan nokta da çevirinin bir meslek ve profesyonel bir alan olarak algılanmasının önemi idi. Bu bağlamda çevirmenlik mesleğini icra edenlerin nasıl yetiştikleri ya da nasıl yetişmeleri gerektiği üzerinde özellikle durulması gerekir, çünkü çeviri eğitimi çeviride kaliteyi ve çevirmenlik mesleğinin toplumsal statüsünü belirleyen başlıca unsurlardan biridir.

Geçmişte çeviri eğitimi örgün eğitimin bir parçası değildi. Çeviri yapanlar çeviri yapıp öğrenir, kendilerine yol gösterebilecek deneyimli çevirmenlerden yararlanmaya çalışırlardı. Diğer bir deyişle çevirmenler "mektepli değil alaylı" yetişirdi. Öte yandan çok yakın bir geçmişe kadar çeviri bağımsız bir uğraş ve meslek olarak görülmez, kişiye ek gelir sağlayacak ya da zevk için yapılacak bir yan iş olarak değerlendirilirdi. Aslında bu karunun tamamen değiştiğini söylemek zor. ÇEVİR'in çıkardığı *Gizli Özne* dergisinde üyelerin mesleki kimliklerine ve mesleğin toplumda nasıl algılandığına ilişkin yazdıkları bunun bir göstergesi ("Çevirmen mi, O da Ne?"). Çeviri eğitimi nitelikli çevirmen yetiştirme amacına hizmet eden bir eğitim olarak düşünülebilir. Ancak çeviri eğitiminin amacı bununla sınırlı değildir. Çevirinin bağımsız akademik bir disiplin haline gelmesi, çeşitli eğitim müfredatları oluşturulması, üniversite giriş sınavlarında adaylar tarafından tercih edilir bir bölüm haline gelmesi, aynı zamanda çeviri konusunda bir farkındalık oluşturmakta ve çeviri mesleğinin daha bilinir ve kabul edilir bir meslek haline gelmesine de katkıda bulunmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için en önemli önkoşul çeviri eğitiminin çeviri ve yayıncılık sektörleriyle yakın işbirliği halinde, alanın paydaşlarıyla dirsek tema-

sını kaybetmeyerek sürdürülmesidir. Bu yolda 20. yüzyılın son çeyreğinde önemli mesafe katedilmiş olsa da çeviri eğitiminin çeviri mesleğini hazırlayıcı ve tamamlayıcı bir unsur olarak tam potansiyeline eriştiği henüz söylenemez. Bu bölümde dünyada ve Türkiye'de çeviri eğitiminin gelişimine göz atılacak, çeviri eğitiminin bugün karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar kısaca ele alınacaktır.

Dünyada akademik çeviri eğitimi oldukça geç bir dönemde, yirminci yüzyılın ortalarında başlamıştır. Genel sözlü ve yazılı çeviri eğitime odaklanan üniversite düzeyindeki ilk kurumlar Moskova Diller Üniversitesi (kuruluşu 1930), Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg (1933), Cenevre Üniversitesi (1941) ve Viyana Üniversitesi'dir (1943). Bunu izleyen dönemde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1950'lerde Batı Avrupa'da çeviri eğitimi bölümleri kurulmaya devam etti. Bu bölümlerin arasında Graz, Johannes Gutenberg Mainz ve Saarlandes Üniversitesi'nin yanı sıra Paris'in saygın eğitim kurumları ESIT ve ISIT yer alıyordu. 1960'larda bu kurumların kendi aralarında işbirliği ve eşgüdüm sağlama gereksinimi duymalarıyla CIUTI (Üniversite Düzeyinde Çeviri Eğitimi Sunan Kurumların Uluslararası Daimi Konferansı) kuruldu (Kelly ve Martin, 2009: 294). CIUTI'nin benimsemiş olduğu hedef bir bakıma tüm çeviri eğitim kurumları için geçerlidir. CIUTI'nin amacı kurum tarafından şöyle özetlenmektedir: "Profesyonel yazılı ve sözlü çevirinin kalitesini güvence altına almak ve böylece sürekli değişmekte olan küresel profesyonel bir ortamın nitelikli çevirmen ihtiyacını karşılayabilmek için çeviri konusunda araştırmaların gelişmesine ve bütün dünyada profesyonel çeviri eğitiminin gelişimine katkıda bulunmak" (http://www.uni-leipzig.de/ialt/ciuti/en/frame_en.html). Bu amaçta sık sık altı çizilen profesyonellik kavramı gerçekten de kurumsallaşmasından bu yana çeviri eğitiminin en öncelikli kavramlarından biri olmuştur. Bu profesyonellik çeviri eğitimi açısından üç boyutta anlaşılabilir:

- Geleceğin profesyonel çevirmenlerini yetiştirmek
- Profesyonel bir çeviri eğitimi sunmak
- Profesyonel çeviri dünyasıyla işbirliği halinde hareket etmek.

Bugün CIUTI'nin 18 ülkeden 39 üyesi vardır. Bunlar arasında Türkiye'den herhangi bir kurum bulunmamakta, ancak bazı kurumların CIUTI'ye başvuru yapmak üzere hazırlıkları sürmektedir. Öte yandan çeviri eğitimi veren kurumların sayısı, hem dünyada hem de Türkiye'de hızla artmaktadır. Anthony Pym'in yönetiminde Rovira Üniversitesi'nde etkinlik gösteren Intercultural Studies Group'un FIT bünyesinde kurduğu "çeviri eğitimi gözlemevi" Nisan 2006 itibariyle 63 ülkede 380 program olduğu bilgisini vermekte. Öte yandan Türkiye'deki üniversitelerden ancak dördünün girdiği bu listenin kapsayıcı olduğunu da düşünmemek gerekir (<http://isg.urv.es/tti/tti.htm>).

Dünyada üniversite düzeyinde çeviri eğitimi çok farklı programlar aracılığıyla yürütülmektedir. Bazı programlar lisans diploması vermekte ve ülkeye ya da kuruma göre değişecek biçimde 3-5 yıl arası bir süre gerektirmektedir. Öte yandan Fransa, ABD ve İngiltere'de ise çeviri eğitimi yüksek lisans düzeyinde, bir ya da iki yıllık programlarla sunulmaktadır. Kimi programlar aynı zamanda akademik araştırma da yürüten fakülte ve bölümler bünyesinde gerçekleştirilmektedir. Bunların yanı sıra çeviribilim ve kuramsal yaklaşımları içermeyen meslek yüksek okulları da çeviri eğitimi verebilmektedir (Kelly ve Martin, 2009: 295). Diğer bir deyişle, çeviri eğitimi konusunda, bırakın dünyada, bölgesel olarak bile ortak bir yaklaşım ve müfredat oluşturulmuş değildir. Bu durum biraz da dil ve kültürlerin çeşitliliğinden, çeviri piyasalarının değişkenliğinden kaynaklanırken kurumlararası iletişim sorunları ve dayanışma yokluğu da bu kopuklukta bir rol oynamaktadır. Çeviri eğitiminde standartlaşmanın ne derecede mümkün ve arzu edilir olduğu konusu kendi içinde tartış-

malıdır. Her ülke ve kültürün çeviri açısından koşul ve gereksinimleri farklı olduğu için her alanda standartlaşmaya gitmek olası değildir. Öte yandan bu alanda çeşitli adımlar atılmış ve yüksek lisans düzeyinde EMCI (Avrupa Konferans Çevirmenliği Yüksek Lisans Eğitimi) ve EMT (Avrupa Yazılı Çeviri Yüksek Lisans Eğitimi) programları oluşturulmuştur. Bu programlardan yüksek lisans eğitim konusuna değinilirken söz edilecektir.

Çeviri eğitiminde benimsenen yaklaşımlardaki en büyük farklar dil çeşitliliği ve sayısında görülmektedir. Çoğu çeviri eğitimi programı iki dillidir. Yani öğrenciler ana dillerinin yanı sıra ikinci bir dili çeviri yapacak düzeyde bilerek ya da öğrenmek üzere bölüme girerler. Ülkemizde de genel yaklaşım bu olmakla birlikte çoğu bölüm öğrencilerinin eğitim süresince ikinci bir dili yazılı çeviri yapacak düzeyde öğrenmelerini şart koşar ve mezun olmaları için ikinci dilde yetkinliklerini kazandıkları ders kredileriyle kanutlamalarını ister. Bu uygulamada ikinci yabancı dilde toplam iki yazılı çeviri dersi verilir ancak bölümün ana müfredatında ikinci yabancı dilde çeviri derslerine yer verilmez. Az sayıda bölüm, öğrencilerine üç dilde çeviri eğitimi sunmaktadır. Bu bölümlere öğrenciler bir yabancı dil bilerek gelir, ikinci yabancı dili de bir yıllık hazırlık programında öğrenirler. Bölüm dersleri her iki dili de kapsayacak biçimde tasarlanır ve sunulur.

Çeviri eğitimi yürüten bölümler arasında iki eğilimden söz edilebilir. Bunlardan biri genel çeviri eğitimi sunmak ve sözlü ve yazılı çeviri derslerini farklı konu ve teknikleri kapsayacak biçimde tasarlamaktır. Bu tür bir programda sistemli bir uzmanlaşma çabası yoktur. Öte yandan son yıllarda artmakta olan bir eğilim lisans düzeyinde çeviri eğitimini özel alanlara ayırmak ve özellikle son yıl alınan bazı derslerle edebiyat ve edebiyat dışı çeviri alanlarına ilişkin bir uzmanlık oluşturmaktır. Bu uzmanlık konuları kurumların yapılarına, öğretim üyesi kadrolarının niteliklerine ve üniversitenin diğer bölümleriyle aralarındaki ilişkilerin disiplinlerarası çalışmalara olanak sağlayıp sağlamamasına bağlı olarak değişebilmektedir. Sık rastlanan uzmanlık alanları

arasında edebiyat, tıp, hukuk çevirisi, görsel-işitsel çeviri ve yerelleştirmeye rastlanır.

Müfredat Özellikleri

Daha önce de söz edildiği gibi çeviri eğitiminde standart bir yaklaşım ve tek bir müfredat yoktur. Ancak nitelikli bir müfredatta yer alması gereken unsurlar CIUTI tarafından oluşturulan bir belgeyle ortaya konulmuştur (CIUTI – a Profile). Bu belge özellikle nitelikli bir müfredatta uygulamalı derslerle kuramsal dersler arasında bir denge gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu, çeviri eğitiminde akademik çevrelerle çeviri ve yayıncılık sektöründeki paydaşların beklentilerinin farklı olduğu bir noktadır. Ülkemiz de dahil olmak üzere, çeviriyi uygulamalı bir alan olarak düşünen ve kuramsal ya da eleştirel derslere harcanacak sürenin daha fazla çeviri deneyimi kazanmak üzere uygulamalı derslere yönlendirilmesi gerektiğini öne süren çevirmen ve yayıncılar vardır. Oysa yalnızca çeviri deneyimine sahip olan iyi bir çevirmen değildir. Aynı zamanda çeviriyi nasıl “okuyacağını”, nasıl eleştireceğini ve nasıl araştıracağını bilmelidir. Bu yaklaşım da çeviri eğitimi programlarında sunulan akademik ağırlıklı derslerle aşılabilir.

Çeviri eğitiminin “olmazsa olmaz” koşullarını ele alırken CIUTI belgesi bize yol gösterebilir. CIUTI’ye göre çeviri eğitimi programlarında şu unsurlar bulunmalıdır:

- Akademik bir çeviri eğitimi programı, öğrencilere yazılı bir metni çözümleyerek metnin işlevi ve erek kültürün beklentileri uyarınca erek dile aktarmasını öğretir. Program süresince öğrenci farklı metin türleri üzerinde çalışarak çevirinin temel unsur ve tekniklerini öğrenir.
- Başarılı çeviri eğitimi programları öğrencilere ana dillerinde ve çeviride kullanacakları dillerde yetkinlik kazandırır. Bunun yanı sıra öğrenciler kültürlerarası iletişimde

- de yetkinlik ve çeviriye kuramsal bir bakış da kazanmalıdır.
- Çeviri programları çevirinin farklı model ve yöntemlerini öğretmeli, ayrıca öğrencilere çeviri teknolojileri konusunda bilgi vermelidir.
  - Öğrenciler sosyal beceriler ve iletişim becerileri de kazanmalı, profesyonel dünyanın gereklerinden olan ekip çalışması yürütebilme becerisi gibi özelliklere de sahip olmalıdır.

Bu noktaların yanı sıra CIUTI'nin vurguladığı bir diğer konu da çeviri eğitiminde sözlü ve yazılı çevirinin eşit ağırlıkla ve birlikte uygulanmasının gerek ve önemidir. Yukarıda söz edilen unsurlar hem yazılı hem sözlü çeviri müfredatları için geçerlidir. Ancak sözlü çeviri eğitiminin yazılı çeviriden ayrılan bazı yönleri vardır, bu nedenle her kurum sözlü çeviri eğitimini aynı yoğunluk ve biçimde vermeyebilir ya da vermeyi tercih etmeyebilir.

Çeviri alanında yüksek lisans eğitimi bazı kurumlarda çeviribilim odaklı, yani kuramsal bir eğitim olarak sunulurken bazı kurumlarda sözlü ya da yazılı çeviri bileşeni de olan, uygulama ve kuramı bir araya getiren programlar olarak sunulmaktadır. Ülkemizde birçok üniversitede çeviri alanında yüksek lisans eğitimi verilmektedir. Dünyada ilk açılan çeviribilim doktora programlarından biri olan Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Doktora Programı 1994 yılında faaliyete geçmiş ve on yılı aşkın süreyle tek doktora programı olarak ülkemizde çeviribilim alanında akademisyenlerin yetiştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. 2008 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi de çeviribilim doktora programlarında eğitime başlamıştır. Doktora programlarının sayısının yakın bir gelecekte artması beklenmektedir.

Avrupa Birliği kapsamında yazılı çeviri yüksek lisansı için ortak bir müfredat oluşturulması yolunda adımlar atılmıştır. 2009 yılında kurulan EMT, European Master's in Translati-

on (Avrupa Yazılı Çeviri Yüksek Lisans Eğitimi) ağı 34 üye ile çalışmalarına başlamıştır. EMT'nin amacı, profesyonel bir çevirmende aranan temel becerilere sahip, çeviri ve çeviriyle ilgili görevleri üstlenebilecek ve meslek gruplarının bir üyesi olarak sorumlu davranışlar sergileyecek yüksek nitelikli çevirmenler yetiştirmektir. İkinci olarak Komisyon ve diğer kurumlarının özel gereksinimlerini yerine getiren yeterli sayıda profesyonel çevirmen yetiştirmektir." Yukarıda belirtilen amaçta da görüldüğü gibi, EMT, AB kurumları nezdinde çalışacak çevirmenlerin yetiştirilmesine ağırlık vermekte ve çeviribilimin yanı sıra yoğun çeviri uygulamasına yer verecek programların oluşumunu öngörmektedir. EMT'nin önerdiği müfredatta yer verilen dersler şunlardır: meslek olarak çevirmenlik, çeviri kuramı, metin/söylem çözümlemesi, kültürlerarası iletişim, terminoloji çalışmaları, bilgi teknolojileri, (birden fazla dil çiftini içeren) yazılı çeviri uygulamaları (http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_sample_curriculum_en.pdf).

Sözlü Çeviri Eğitimi

Çeviri eğitimi veren kurumların sözlü çeviri konusuna yaklaşımları yukarıda da belirtildiği gibi farklı olabilmektedir. Kimi bölümler sözlü ve yazılı çeviri eğitimini bir arada vermekte ve konferans çevirmenliği ya da genel sözlü çeviri alanında herhangi bir uzmanlaşmaya gitmemektedir. Buna karşılık çeviri eğitimi alanında köklü bir geleneğe sahip ve bu alanda kurucu kurumlar sayılabilecek Boğaziçi Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve 2009 yılında aldıkları bir kararla Hacettepe Üniversitesi de konferans çevirmenliği eğitimini dördüncü sınıfta bir uzmanlık alanı olarak sunmaktadır.

Sözlü çeviri eğitimi genellikle çeviri eğitiminin ikinci ya da üçüncü yılında başlar. Öte yandan sözlü çeviriye temel teşkil eden sözlü anlatım ya da yazılı çeviri dersleri birinci sınıftan iti-

baren öğrencilere sunulur. Sözlü çeviri müfredatları ilk düzeyde uzmanlaşma öncesi, 2. ve 3. sınıflarda genellikle ortak dersler kapsamında ya da ayrı konulu dersler olarak ardıl çeviri, yazılı metinlerin sözlü çevirisi, toplum/diyalog çevirmenliği ve eşzamanlı çeviriye giriş derslerini içerir. İkinci düzey ise konferans çevirmenliği alanında eğitim görme hakkını elde eden öğrenciler için yoğun bir yıllık programdan oluşur. Bu programlarda ileri sözlü çeviri teknikleri her tür sözlü çeviri yöntemini kapsayacak biçimde öğretilir. Ayrıca teknik konularda sözlü çeviri, medya çevirisi ve sözlü çeviri kuramı da dördüncü sınıfın konferans çevirmenliği müfredatlarında yer almaktadır. Konferans çevirmenliği konusunda uzmanlık eğitimi sunan kurumların uyguladığı müfredatlara örnek olarak Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü (<http://www.transint.boun.edu.tr>) ve Bilkent Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Mütercim Tercümanlık Bölümü (<http://catalog.bilkent.edu.tr/current/dep/d89.html>) web sitelerine bakılabilir.

Avrupa Birliği'nde son yıllarda ortaya çıkan bir eğilim konferans çevirmenliği eğitiminin yüksek lisans düzeyinde verilmesine yöneliktir. Avrupa Birliği sözlü çeviri eğitimi ile kendi çevirmen gereksiniminden kaynaklanan nedenlerle özellikle ilgilenmektedir. Başlangıçta birliğin büyümesiyle artan dil sayısı ve çevirmen gereksinimini karşılayabilmek için kendi çevirmenlerini eğitime yoluna giden AB kurumları zaman içinde pratik ve mali güçlükler nedeniyle bu yaklaşımdan vazgeçmiş ve Avrupa'da çevirmenlik eğitimi veren üniversitelerle işbirliği yapma kararı almıştır. 1997 yılında bu alanda somut bir adım atan Avrupa Komisyonu Sözlü Çeviri Genel Müdürlüğü, Avrupa çapında sekiz köklü üniversitenin katılımıyla ortak konferans çevirmenliği eğitimi müfredatının hazırlanması için harekete geçti. Yapılan çalışmalar sonucunda 2001 yılında 15 üniversitenin katılımıyla EMCI (European Masters in Conference Interpreting – Avrupa Konferans Çevirmenliği Yüksek Lisans Eğitimi) konsorsiyumunu kurdu. Konsorsiyum üyeleri ileri düzeyde

Konferans Çevirmenliği eğitimi için gerekli ilkeleri içeren bir ortak program oluşturdular. Bu programın bileşenleri şunlardan oluşmaktadır:

- Sözlü çeviri kuramı
- Sözlü çeviri uygulamaları
- Ardıl çeviri
- Eşzamanlı çeviri
- AB ve uluslararası kuruluşlar ile ilgili bilgi veren dersler

Ortak müfredatın en önemli özelliği ders verecek öğretim elemanlarının profesyonel konferans çevirmeni olma zorunluluğu ve öğrencilerin aldıkları eğitim sırasında en az 400 saat çeviri uygulaması yapmaları koşuludur. EMCI, üye kuruluşlara eğitim ve sınav jürisi desteği sunmakta, ayrıca kurumlar arasında öğrenci ve öğretim elemanı değişimi için olanak sağlamaktadır. EMCI üyesi programlardan mezun olan öğrenciler yüksek lisans diplomasının yanı sıra özel bir EMCI sertifikası almaya da hak kazanırlar. Konsorsiyumla ilgili ayrıntılı bilgi <http://www.emciinterpreting.com> sayfasından alınabilir.

Ülkemizde yüksek lisans düzeyinde konferans çevirmenliği eğitimi Boğaziçi ve Bilkent Üniversiteleri'nde verilmektedir. Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü tarafından 2004 yılında açılan Konferans Çevirmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programı EMCI konsorsiyumuna üyedir. Programa başvuru ve müfredatla ilgili bilgiler programın web sitesinde bulunmaktadır (<http://www.transint.boun.edu.tr/interpreting/>).

Yukarıda sözü edilen iki yüksek lisans programı AB'nin sözlü çeviri eğitimi desteği programından da yararlanmaktadır. Bu çerçevede AB, üniversitelere mali destek sağlamanın yanı sıra istenen dil ve konularda kısa süreli eğitimci ve sınav jürilerine temsilci göndermekte, ayrıca öğretmenlerin eğitimi programları düzenlemektedir. AB ve sözlü çeviri eğitimi konuları ile ayrıntılı bilgi için bkz. Diriker, 2005.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVİRİBİLİM: KURAMSAL BİR ALAN OLARAK ÇEVİRİ

Birinci bölümde çeviri bir uygulama alanı olarak ele alındı. Bu bölümde ise çeşitli kuramlara kaynaklık eden bir araştırma alanı olarak irdelenecek. Giriş bölümünde "çeviri" sözcüğünün üç farklı anlam taşıdığından söz edilmişti: bir edim olarak çeviri, çeviri ediminin sonucu olan çeviri metin ve çeviriye ilişkin kuramsal yaklaşımları, eleştirel bağlamsallaştırmayı ve saptamaları içeren çeviri kavramı. Bu anlamlardan ilk ikisinin uygulamalı çeviri alanında yer aldığı, üçüncüsünün ise çeviribilim alanının bir parçası olduğu belirtilmişti. İşte bu İkinci Bölüm, çeviriyi bir kavram olarak ele alacak, 20. yüzyılda çeviribilim disiplinin doğuşuna ve geliştirilen farklı kuramsal çerçevelere yer verecektir.

Çeviribilim oldukça yeni bir disiplindir. 1970'li yıllarda Avrupa'da doğmuş ve gelişmiş, daha sonra diğer bölgelerde de ilgiyle karşılanarak bugün dünyada pek çok saygın üniversitede bir araştırma alanı olarak varlığını sürdürür hale gelmiştir. Türkçede bu adı alması 1980'li yıllara rastlar.

Çeviribilim öncelikle İngilizce *Translation Studies* adı altında ortaya çıktı, isim babası da alanın kurucularından biri sayılan James Holmes oldu. Holmes, 1972 yılında Kopenhag'da düzenlenen Üçüncü Uluslararası Uygulamalı Dilbilim Konferansı'nda verdiği bir bildiri ile çeviri alanında 1960'larda başlayan kıpırdanmanın adını koymuş oldu ve tek bir bildiri ile çeviri kuramı alanında onu izleyen kırk yıl süresince kat edilecek yolu gözler önüne serdi. Bildirisinin başlığı "The Name and Nature of Translation Studies" (Çeviribilimin Adı ve Doğası) idi. Bu bildirisinde Holmes (2000), çeviribilimin bağımsız bir disiplin haline gelmesi çağrısında bulunuyordu. Bulunduğu noktadan çe-

viribilimin bağımsız bir disiplin olarak gelişmesi düşüncesini bir "ütopya" olarak adlandıran Holmes, aradan geçen yıllar içinde çevirinin hem kuramsal hem de uygulamalı bir alan olarak akademik dünyanın gündemine girmesinde önemli rol oynayan bir çerçeve çizdi. Ütopyanın gerçeğe dönüşmesini sağladı. Holmes, disiplini adlandırırken isim olarak İngilizce "Translation Studies" (Çeviri Araştırmaları) terimini önerdi ve bu önerisi geniş kabul gördü. Öte yandan diğer bazı dillerde disiplinler adlandırılırken izlenen geleneksel ilkeler korundu ve disiplinin adı Fransızca *traductologie*, Almanca ise *translationswissenschaft* ya da *übersetzungswissenschaft* oldu. Türkçe çeviribilim teriminin tercih edilmesinin ardında yatan neden büyük bir olasılıkla Türkçede kullanımı benimsenmiş ruhbilim, toplumbilim, siyasetbilim gibi "-bilim" sonekli disiplin adlarıdır. Holmes, bildirisinde çeviriden söz ederken genelde yazılı çeviriyi, özelde de edebiyat çevirisini ele alıyordu, bu nedenle bugün çeviribilim kapsamında bir altdisiplin olarak ilerleyen sözlü çeviri araştırmalarına kısaca değinse de bunların disiplin içinde önemli bir yer alacağını hesaba katmamıştı (Snell-Hornby, 2006: 42). 1970'li yıllarda henüz adından hiç söz edilmeyen kuramsal sözlü çeviri araştırmaları bugün neredeyse ayrı bir disiplin oluşturacak kadar gelişmiş ve kendi kuram ve yöntemleriyle, ancak her zaman yazılı çeviri araştırmalarıyla dirsek teması içinde var olmuştur. Holmes'un önerdiği "translation studies" adı, İngilizcedeki kullanımıyla "interpreting studies" (sözlü çeviri araştırmaları) alanını dışlasa da iki alan yakın bir ilişki içindedir. Üstelik Türkçedeki kullanımıyla Çeviribilim disiplini her iki alanı da kapsamaktadır. Bugün Çeviribilim adını taşıyan bölümler her iki alanda da eğitim ve araştırma etkinlikleri gerçekleştirmekte, alanın az sayıdaki akademik dergilerinden Hacettepe Üniversitesi tarafından yayımlanan *Çeviribilim ve Uygulamaları* dergisi de hem yazılı hem de sözlü çeviri ile ilgili konulara yer vermektedir.

Holmes, bildirisinde çeviribilim disiplininin ele alacağı farklı alanları sınıflandırmaktaydı. Disiplinin başlıca iki ayağı olacaktı.

Holmes bunları "uygulamalı" ve "saf" (ya da "salt") olarak adlandırıyordu (Holmes, 2000: 176). Uygulamalı çeviribilim, Çeviri Eğitimi (öğretim yöntemleri, değerlendirme teknikleri, müfredat oluşturma), Çeviri Araçları (sözlük ve terminoloji listeleri, dilbilgisine ilişkin destek malzemeleri, buna daha sonra bazı araştırmacılar tarafından eklenen bilgisayar destekli çeviri araçları da dahil edilmiştir) ve Çeviri Politikaları ve Eleştirisi alanlarından oluşacaktı. "Saf" çeviribilim ise Kuramsal ve Betimleyici çeviribilim olarak ikiye ayrılıyordu. Holmes'e göre betimleyici çeviribilim "çeviri süreçlerini ve çevirileri gözle görünür olgular olarak betimleme", kuramsal çeviribilim ise "bu olguların açıklanıp öngörülebileceği genel ilkeler oluşturma" amaçlarına sahip olacaktı (Holmes, 2000: 176). Holmes'a göre çevirilerin betimlenmesi çeviri sürecine, çeviri ürünlerine, yani çeviri metinlere ya da çevirilerin işlevlerine odaklanabilir. Çeviri metinlerin betimlenmesi araştırmacıların en fazla ilgi gösterdiği alan olmuştur. Daha çok edebiyat alanına eğilen ürün odaklı betimleyici çalışmalar kapsamında geniş bütünceler oluşturulmuş ve bir döneme, türe, yazara, çevirmene vb. özgü çeviri olguları mercek altına alınmış, bu yönde tarihsel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Süreç odaklı betimleyici çalışmalar da daha sınırlı oranda ilgi çekmiş olsa da çevirinin bilişsel süreçler açısından incelendiği çeşitli deneysel çalışmalar yapılmış, "sesli düşünme" protokolleri aracılığıyla çevirmenlerin çeviri yaparken bilişsel olarak nasıl bir süreçten geçtikleri incelenmiştir. Bu konuya da daha sonra kısaca değinilecektir.

Holmes'a göre çevirilerin işlevlerine odaklanan betimleyici çalışmalar çeviri metinlere değil, onların toplumda gerçekleştirdikleri işlevlere eğilir. Bu nedenle daha çok sosyokültürel bağlamı inceleyen çalışmalardır. Holmes'in çeviribilimin çerçevesini çizdiği bu konuşmayı izleyen yıllarda "işlevci çeviribilim" güçlü bir gelenek oluşturmuş, özellikle Alman çeviribilimciler arasında yaygın bir yaklaşım haline gelmiştir. Bu çalışmalar özellikle erek metnin ve bu metnin oluşturulmasında erek kültür gereksinim ve beklentilerinin önemini altını çizmiştir. İşlevci çeviribi-

limin en önemli katkısı, tarihsel olarak kaynak metne odaklanan çeviri analizinin erek kültürde belli bir işlevi olan ve buna göre şekillendirilen erek metni öne çıkarmasını sağlamak olmuştur. Bu konu da İşlevci Çeviribilim başlığı altında incelenecektir. Holmes'un işlev odaklı çeviribilim başlığı altında bir "çeviri sosyolojisi" alanı doğabileceğini belirtmesi ayrıca ilginçtir, çünkü çeviride toplumbilimsel yaklaşım gittikçe daha fazla ivme kazanmış ve Holmes'un yıllar önce ortaya koyduğu öngörüyü doğrularcasına son on yılın en fazla ilgi çeken yaklaşımlardan biri olmuştur.

Ne var ki Holmes'un bütün öngörülerinin isabetli olduğunu da söyleyemeyiz. Bugün çevirinin kültür ve zamana bağlı bir olgu olduğu, çeviri tanımını, stratejilerini ve kavramını belirleyen unsurların kültürden kültüre büyük değişiklikler gösterebileceği, bu nedenle genellemelere varılmasının olanaksız olduğu büyük ölçüde anlaşılmıştır. Holmes ise bundan kırk yıl önce bir gün genel bir çeviri kuramı oluşabileceğini ve bu kapsayıcı kuram çerçevesinde çeviriye özgü her tür durum ve olgunun açıklanabileceği düşüncesini taşıyordu. Bildirisinde "hiç kuşku yok ki çeviri kuramcısının nihai amacı çeviri kapsamına giren her tür olguyu açıklayıp tahmin etmemize yarayacak bütün unsurlara yer veren bütünlüklü, eksiksiz bir kuram oluşturmaktır" diyordu (Holmes, 2000: 178). Bu nedenle "saf" çeviribilim kapsamında ortaya koyduğu kuramsal çeviribilim başlığını "genel" ve "kısmi" olarak ikiye ayırmayı tercih etmişti. Holmes henüz genel bir çeviri kuramının oluşturulmadığını ve o güne kadar ortaya atılan kuramların ya fazla kapsayıcı olduğunu, bu nedenle çeviriyle doğrudan ilgili olmayan bazı unsurları da çeviri kuramına kattığını ya da fazlasıyla kısıtlayıcı olduğunu, çeviriyle ilintili olabilecek unsurları kuramın dışında bıraktığını öne sürüyordu (Holmes, 2000: 178). Kısmi çeviri kuramları ise kullanılan araç ya da ortam (bilgisayarlı çeviri ya da sözlü çeviri), alan (kullanılan diller ya da araştırılan coğrafi alan), metin birimleri (tüm metni ele almayan, çeviriyi metin parçacıkları, cümle ya da sözcük

düzeyinde inceleyen çalışmalar), metin türleri, dönem ve çeviri sorunları ile sınırlı olarak altı başlık altında irdelenmektedir.

James Holmes'un çeviribilim disiplininin geleceğine ilişkin oluşturduğu bu harita bazı açılardan eleştirilse de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Getirilen eleştirilerden biri, tüm sınıflamalarda olduğu gibi Holmes'un sınıflandırmasında da çeşitli örtüşmeler olduğu yönündedir. Ayrıca ciddi kuramsal temel gerektiren çeviri eleştirisinin uygulamalı çeviribilim başlığı altına yerleştirilmesi de sık getirilen eleştirilerden biridir. Çeviribilimin farklı alanları arasındaki organik bağların (örneğin çeviri eğitimi, betimleme ve kuram arasındaki bağların) bu sınıflandırmada yitmesi de eleştirilmektedir. Holmes'un haritası bugüne dek pek çok çeviri araştırmacısına yol göstermiş olsa da en fazla betimleyici çeviribilim alanının gelişmesine öncülük ettiği söylenebilir. Betimleyici çeviribilim ilerideki sayfalarda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Çeviribilim akademik bir disiplin olarak dünyada 1970'lerde, Türkiye'de de 1980'lerde ortaya çıksa da çeviriye kuramsal bakışlar çeviri yapılmaya başlandığından, kısacası diller var olduğundan beri vardır. Ancak geçmişte kuram olarak ortaya konulan düşünceler daha çok kural koyucu nitelikte olmuş, çeviri olgusunun kapsamlı bir araştırmasına dayalı olmaktan ziyade, kişilerin kendi beğeni ve görüşlerinden yola çıkarak oluşturdukları bir dizi öznel ilke olarak ifade edilmiştir. Bununla beraber, çeviri kuramının çağlar içindeki gelişimi bugün varılan noktanın anlaşılması açısından önemlidir. Aşağıda çeviri kuramının akademik bir disiplin haline gelmeden önce, farklı çağ ve kültürlerde nasıl ele alındığına göz atılacaktır.

20. Yüzyıl Öncesinde Çeviri Kuramları

Çeviri kuramına ilişkin yapıtların birçoğu çeviriye kuramsallaştırılan ilk toplumun Romalılar olduğunu belirtir. En azından Cicero ve Horatius'un çeviri üzerine saptamaları Batı'da çeviri kavramı-

nun gelişimine ve çevirinin nasıl yapılması gerektiği konusuna eğilen kural koyucu yaklaşıma önemli bir kaynak olmuştur. Her iki şairin eski Yunan edebiyatından yaptıkları çevirilerin amacı Roma edebiyatını ve dilini çeviri aracılığıyla zenginleştirmektir (Bassnett-McGuire, 1980: 44). Bu bağlamda amaçları kaynak metnin birebir çevirisinden çok estetik kaygıların ağır bastığı bir metin yaratmaktır. Ortaya koydukları 'sözcüğü sözcüğüne' ve 'anlamına göre' çeviri ayrımı çeviri dünyasını iki bin yıl meşgul edecek temel bir sınıflandırma oldu. Birinci Bölüm'de çeviri stratejileri ele alınırken belirtildiği gibi bugün her ne kadar bu ayrıma karşı çıkıyor ve çeviri olgularının ikili kutuplar halinde ele alınamayacak denli karmaşık olduklarını vurguluyor olsak da çeviriyi düşünen herkesin zihninde bu iki kutup varlığını sürdürmeye devam ediyor. Cicero ve Horatius için çeviri sözcüğü sözcüğüne değil, anlamına göre yapılmalıdır ve çevirmenin sorumluluğu kaynak metne değil, erek metnin okurlarına yöneliktir (Bassnett-McGuire, 1980: 44). Elbette bu iki Romalı hatip ve çevirmenin çeviri stratejisi olarak anlamına göre çeviriyi tercih etmelerinin arkasında yatan neden, yaşadıkları kültürün çeviriyi kaynak metni temsil eden, onu bire bir üreten bir belge olarak görmemesidir. Eğitimli Romalıların çoğu Yunanca eserleri özgün dilde okuyabilecek düzeyde Yunanca biliyordu. Çoğu zaman çeviri ile kaynak metin bir arada okunuyordu. Bu nedenle çeviri, özgün metnin bir yorumu ya da eleştirisi olarak değerlendirilip bir "üstmetin" olma işlevini görüyordu (Bassnett-McGuire, 1980: 45).

Cicero ve Horatius'un MÖ 1. yüzyılda sunduğu anlam aktarımına yönelik çeviri stratejisi, ilerleyen yüzyıllarda *İncil* çevirmenlerine de esin verdi. *İncil* çevirisi alanındaki en tanınmış isimlerden Aziz Jerome, 4. yüzyılda kendi çeviri stratejisini gerekçelendirirken aynı ikiliğe gönderme yapıyor, "sözcüğü sözcüğüne" çeviri yapmanın anlaşılabilir bir metin doğurduğunu ve *İncil*'in anlamını gölgelediğini belirtiyordu. Aziz Jerome için izlenmesi gereken yöntem, kaynak metnin anlam ve içeriğini daha iyi aktaracak olan "anlamına göre" çeviriydi (Munday, 2001: 20).

Öte yandan bu iki yöntem arasındaki sınırın nasıl çizildiği tam olarak anlaşılmış değildir.

İncil çevirisi uzun süre çeviriyle ilgili tartışmaların merkezinde yer aldı. Bugün dahi ayrı bir uygulama ve kuram aları olarak çeviribilim içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çeviri kuramlarının gelişiminde önemli bir basamak sayılan çeviribilimci Eugene Nida da, temel kuramını *İncil* çevirisinden yola çıkarak oluşturmuştur. *İncil* çevirisi 17. yüzyıla kadar çeviri alanındaki tartışmalarda önemini korudu (Bassnett-McGuire, 1980: 46). *İncil*'in İngilizceye ilk çevirisi olan ve döneminde kutsal kitabı halka anlaşılabilir kılmayı amaçladığı için çok eleştiri alan *Wycliffite İncil*'inde de (1408) anlamına göre çeviri yaklaşımı benimsenmişti. *İncil*'in önsözünde "sözcüklerin değil, cümlelerin anlamının" aktarıldığına ve "cümlelerin en az Latincedeki kadar anlaşılır" olmasına dikkat edildiğine değinilmişti (Bassnett-McGuire, 1980: 47). Ulusal dillerin ortaya çıkması ve matbaanın gelişmesiyle bu alandaki tartışmalar da yön değiştirdi ve "anlamına göre" ve "sözcüğü sözcüğüne" ayırımının ötesine geçen kaygılar gündeme gelmeye başladı. *İncil* çevirisi, ulusal ve yerel dillerin gelişiminde belirleyici bir rol üstlendi. 16. yüzyılda *İncil* Almanca, Danca, İsveççe ve Çekçe gibi dillere çevrildi ve bu dönemde Protestanlığın yayılmasıyla çeviri siyasi bir işlev de üstlendi. Roma Katolik Kilisesi *İncil*'in "doğru" anlamının korunması kaygısıyla hareket ediyordu. Kilisenin kabul ettiği yorumun dışına çıkan çeviriler sansürleniyor ya da yasaklanıyordu (Munday, 2001: 23). Ancak kilise *İncil*'in yerel dillerde okunmasını yasaklamaya çalışsa da Hıristiyanlığın, kutsal kitabın halk tarafından ilk kez anadillerinde okuyup yorumlanmasından kaynaklanan bir dönüşüm geçirmesini önleyemedi. Bu dönemde çevirmenlerin çabaları eski *İncil* çevirilerinde rastlanan hataları gidermek, halkın okuyup anlayabileceği, ayrıca estetik bir değere sahip metinler üretmek ve daha önceki çevirilerde sunulan dogmaları açıklığa kavuşturmak olarak özetlenebilir (Bassnett-McGuire, 1980: 49).

İncil çevirileri arasında belki de en çığıraracı olan Martin Luther'in çevirisi oldu. Luther'in *Yeni Ahit* (1522) ve *Eski Ahit* (1534) çevirileri Hıristiyan Reformizminin en önde gelen araçlarından biri oldu. Bunun ötesinde Luther, Alman dilinin gelişimi ve standartlaşması açısından da önemli bir işlevi yerine getirdi (Munday, 2001: 23). Luther'in çeviri kuramına en büyük katkısı "okur odaklı" olarak adlandırılabilir yaklaşımıydı. Luther erek metni oluştururken kullandığı (aslında o dönemde yaygın bir dialekt olan) Almanca dilini toplumsallaştırıyor, dili bir iletişim aracı, gündelik yaşamın bir parçası olarak görüyordu (Robinson, 1997: 84). Öte yandan *Yeni Ahit*'i İngilizceye çeviren William Tyndale, 14. yüzyılda yapılan ilk İngilizce çeviriden farklı olarak Latince metinden değil, Yunanca ve İbranice kaynaklardan yararlanmış ve yine amaç olarak *İncil*'i halk için anlaşılabilir kılmayı benimsemişti. *Yeni Ahit* çevirisi İngiltere'de yasaklanınca Almanya'da tamamlandı ve basıldı. Ancak yoğun eleştirilere maruz kalarak 1526 yılında yakıldı. Tyndale de dini sapkınlık suçlamasıyla 1536 yılında kazığa bağlanarak yakıldı (Bassnett-McGuire, 1980: 47; Robinson, 1997: 90).

Bu dönemde çeviri ile din arasındaki ilişkilerin ne denli hassas olduğunu anlatmak ve kilisenin yalnızca *İncil*'in değil, klasik metinlerin yorumunda da hâkimiyeti elinde tutma çabası içinde olduğunu göstermek için Etienne Dolet örneğine bakmak yeterli olacaktır. Fransız hümanist çevirmenlerinden Dolet, 1546 yılında Platon'un diyaloglarından birinin çevirisinde ölümsüzlük kavramına inanmadığını ortaya koyan bir deyiş kullandığı için idam edilmiştir. Dolet, yalnızca ilk "çeviri şehidi" olmakla kalmamış (Robinson, 1997: 95), çeviriye yaklaşımını beş başlık altında toplayarak bu konudaki ilk kuramsal metinlerden birini yazmıştır. "Bir dilden diğerine nasıl iyi çeviri yapılır" (*La manière de bien traduire d'une langue en aultre*) başlığını taşıyan metinde Dolet, çevirmenin kaynak ve erek dilleri çok iyi bilmesi, kaynak metni çok iyi anlaması ve gerektiği yerde anlam belirsizliklerini açığa kavuşturması, sözcüğü sözcüğüne çeviriden kaçınarak erek dil-

de akıcı bir metin yaratması gerektiğinin altını çizer (Munday, 2001: 27).

Batı'da çeviri kuramlarının daha sistematik hale gelişi 17. yüzyılda gerçekleşti. Bu dönemde yaşanan toplumsal dönüşüm, parlamenter yönetimin gelişmesi, bilimsel ilerlemeler sayesinde bilginin ve edebiyatın kültürlerarası aktarımında, özellikle İngilizce ve Fransızca arasındaki metin alışverişinde çevirinin önemi arttı. John Dryden bu dönemde çeviri stratejilerini sınıflandıran ilk kişi oldu. Çeviriyi üç başlık altında ele alan Dryden aşağıdaki sınıflandırmayı sunuyordu:

- 1) Sözel çeviri (metaphrase): bir yazarı sözcüğü sözcüğüne, satırı satırına çevirmek.
- 2) Açıklama (paraphrase): anlam aktarımına dayalı çeviri.
- 3) Öykünme (imitation): çevirmenin kaynak metni özgür bir biçimde çevirmesi, gerektiği yerlerde kaynaktan ayrılması.

Bu çeviri türlerinden ikincisini tavsiye eden Dryden için sözcüğü sözcüğüne çeviri özellikle kaçınılması gereken bir stratejydi.

18. yüzyılın çeviri üzerine düşünen önemli edebiyat adamlarından biri olan Alexander Fraser Tytler da benzer görüşteydi. Çağlar boyu yaygınlığını koruyan "anlamına göre" çeviri stratejisi Tytler'in sunduğu üç çeviri kuralında da yer alıyordu. Tytler'in 1797 tarihli kurallarında çevirinin özgün metindeki tüm düşünceleri ve yazarın biçimini eksiksiz olarak aktarması gerektiği vurgulanıyor, ancak bu aktarım sırasında erek dilde akıcı bir metin yaratılması gerektiği de belirtiliyordu. Ne var ki anlamdan ve biçimden ödün vermek yerine akıcılıktan ödün verilebileceği de vurgulanıyordu. Böylece Tytler "anlamına göre" çeviriye yeni bir boyut ekliyor ve kaynak yazarın biçiminin de anlamla birlikte aktarılması gereken temel unsurlardan biri olmasını gerektiğini belirtiyordu (Munday, 2001: 28).

"Anlamına göre" çeviri yaklaşımına karşı açık bir duruş ancak 19. yüzyılda, Alman Romantizminin ünlü temsilcilerinden

biri olan teolog ve yorumbilimci Friedrich Schleiermacher'ın çalışmalarında ortaya çıktı. Alman Romantizminin önde gelen Goethe, Humboldt, Novalis ve Schlegel gibi yazarları çeviriyi düşünsel etkinliklerinin odağına almış ve onu kültürel bir araç, kaynak kültürün anlaşılmasına yönelik bir çaba olarak değerlendirmiştir. Öte yandan onların çeviriye bakışını tam olarak anlayabilmek için Alman uluslaşmasını ve Alman düşünürlerin 19. yüzyılda ulusal bir dil olarak Almancaya yükledikleri görevi göz önünde bulundurmak gerekir.

Schleiermacher'ın 1813'te yaptığı "Über die Verschiedenen Methoden des Übersetzens" (Farklı Çeviri Yöntemleri Üzerine) başlıklı konuşması çeviri kuramlarının tarihinde bir dönüm noktası kabul edilebilir. Schleiermacher bu konuşmasında kendisinden sonra gelecek kuramcılarının birçoğunu, özellikle de Alman çeviribilim geleneğini yakından etkileyecek iki saptamada bulunur. Bunlardan birincisi çeviriyi iki başlık altında sınıflandırarak getirdiği "dolmetscher" (sözlü çevirmen) ve "übersetzer" (yazılı çevirmen) ayrımıdır. İkincisi de çeviri stratejilerini "yabancılaştırma" ve "yerelleştirme" olarak iki başlık altında inceleme önerisidir.

Schleiermacher'ın "dolmetscher" olarak sunduğu çevirmen türü bugün anladığımız türde, konferans çevirmenliği alanında çalışan bir sözlü çevirmen değildir. "Dolmetscher" kategorisi daha çok ticari çeviriyle uğraşan çevirmenleri ve dolayısıyla yazılı çevirinin bazı türlerini kapsar. "Übersetzer" ise akademik metinler ve edebiyat alanında çalışan çevirmendir ve Schleiermacher'e göre dile taze bir soluk katan ve daha yaratıcı olarak değerlendirilebilecek tür çeviri budur. Diğer bir deyişle, Schleiermacher sunduğu sınıflandırmada tarafsız ve nesnel bir betimleme yapmak yerine kendi çeviri tercihlerini ortaya koyan yargılarda bulunur. Aynı şey ikinci sınıflandırma, yani "yabancılaştırma" ve "yerelleştirme" olarak tanımlanabilecek kategoriler için de geçerlidir (Munday, 2001: 27-28). Schleiermacher kaynak ve erek metin okurlarının nasıl bir noktada buluşturulabileceğine ilişkin bir sorgulama sürecine girmiştir. Bu süreçte

de sözcüğü sözcüğüne ve anlamına göre çevirinin ötesine geçen bir sonuca ulaşır. Vardığı sonuca göre çevirmen ya okuru yazara taşır ya da yazarı okura taşır. Aslında bu stratejileri ortaya koyan Goethe'dir. Ancak Goethe, bu iki strateji arasında bir orta yol tutturulmasını tavsiye eder (Snell-Hornby, 2006: 10). Schleiermacher ise bu iki stratejiden birincisini, yani okuru yazara götürmeyi tercih eder. Bu stratejiye göre çevirmen kaynak metnin içerik ve dilini koruyacak biçimde hareket etmeli, "yabancı" unsurlara değer vermeli ve bunları kaynak dile taşımaya çalışmalıdır. Bu çaba yalnızca yabancı bir kültürün öğelerini erek dile aktarmakla sınırlı değildir, söz konusu aktarım dönemler arasında da olacaktır. Bu nedenle Schleiermacher kendi Homeros çevirilerinde de arkaik dil kullanımına başvurarak erek dile özel bir yabancılık katmaya çalışmıştır (Snell-Hornby, 2006: 9).

Schleiermacher'ın geliştirdiği yaklaşım, 20. yüzyılda çeviri kuramlarının gelişimi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu etki en fazla işlevci çeviri kuramları ve 1990'lardan itibaren ortaya çıkan yapısalılık ve sömürgecilik sonrası oluşan düşünsel bir paradigma içinde farklı nedenlerle de olsa "sözcüğü sözcüğüne" çeviriye dönüş çağrısında bulunan bazı kuramcılar üzerinde hissedilmektedir. Bu konu önümüzdeki sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Çeviriye Çağdaş Yaklaşımların Gelişimi

20. yüzyılda çeviriye ilişkin görüşler çok daha zengin ve çeşitlilik arzeden bir yelpazeye yayılmaya başladı. Özellikle aynı zamanda yazar olan bazı çevirmenlerin, yine öznel deneyim ve kanularından yola çıkarak oluşturdukları yaklaşımlar çeviri olgusuna düşünsel bir derinlik kazandırarak kaynak yazar, kaynak kültür ve kaynak metnin erek dile taşınması işleminin ne denli karmaşık ve kültürle iç içe bir edim olduğunu net bir biçimde ortaya koymaya başladı. Lawrence Venuti çeviribilimin gelişimine yön veren temel metin-

lere yer verdiği *Translation Studies Reader* (2000) adlı derlemesinde bu yazarların bazı metinlerini yayımlamıştır. Walter Benjamin, José Ortega y Gasset, Ezra Pound ve Vladimir Nabokov bu konuda anılması gereken en önemli isimlerdir. Bunların içinde Walter Benjamin'in "Çevirmenin Görevi" başlıklı metni Türkçeye iki kez çevrilmiştir.¹ Özgün dili İspanyolca olan Ortega y Gasset'in metni de Almanca çevirisinden Türkçeye aktarılarak "Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine" başlığı ile yayımlanmıştır.² Diğer metinler ise Venuti'nin derlemesinde İngilizce olarak okunabilir. 20. yüzyılın başında çeviri olgusunu yeni bir düşünsel düzeye taşıyan bu yazarlar daha sonra alanın akademik gelişimi üzerinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Çevirinin akademik bir alan olarak ortaya çıkması 1960'lı yıllardan önce gerçekleşmemiştir. Karşılaştırmalı edebiyat alanının en önemli aracı olmasına karşın çeviri, edebiyat araştırmalarında yıllarca son derece marjinal bir alan olarak varlığını sürdürmüştür. Çeviri, bir dil öğrenme aracı olarak ikinci dil eğitimi alanının bir yan dalı ya da uygulamalı dilbilimin bir alt alanı olarak görülmekteydi. Bu konuda önemli ilerlemeler kaydedilmiş olsa da hâlâ dil ve edebiyat alanında çalışan birçok akademisyen bağımsız bir çeviribilim alanının farkında değildir ve çevirinin bir uygulama alanının ötesine geçebileceği düşüncesini oldukça yadırgatıcı bulabilir. Ne var ki çeviri eğitimi başlığı altında incelenen gelişmelerin de gösterdiği gibi artık çeviribilim birçok üniversitede yüksek lisans ve doktora dereceleri de sunan akademik bir disiplin haline gelmiştir. Bu disiplinleşme tek bir adımda gerçekleşmemiş, çeviribilim dilbilimsel yaklaşımlarla başlayarak, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yorumbilim, kültür, ideoloji ve güç ilişkileri gibi odaklar oluşturmuştur. Çeviribilim başlangıçta dilbilim, edebiyat, toplumbilim, psikoloji gibi yan disiplinlerin katkısıyla, daha sonra da bunlara çeviribilim eğitimi

1 "Çevirmenin Görevi" çev. Ahmet Cemal, Yazko Çeviri 14, 1983.

"Çeviricinin Ödevi" çev. Melahat Özgü, Tercüme Cilt XV, 1961.

2 "Çevirinin Sefaleti ve Görkemi Üzerine" çev. Ahmet Cemal, Dün ve Bugün Çeviri, Kitap 2, 1985.

almış araştırmacıların katılımıyla zengin bir disiplinlerarası alan olarak yarım yüzyılı aşan bir süreye yayılan bir süreçle akademik dünyaya köklerini salmıştır.

Çeviribilimin ortaya çıkışını incelerken James Holmes'in yukarıda anılan ünlü sunumunun öncesine uzanmak ve bu konuda 1950'li yıllarda başlayarak gelişen ilk dilbilim kökenli çabalara göz atmak yerinde olacaktır.

Çeviriye Dilbilimsel Yaklaşımlar

1950'li yıllarda gerçekleştirdikleri öncü çalışmada Jean-Paul Vinay ile Jean Darbelnet, dilbilimsel yaklaşımlar arasında güncelliğini koruyan bir bakış açısı geliştirmiştir. Güçlerini somut metinlerden oluşturdukları bütünceden alan araştırmacılar çeviri yöntemlerini bir sınıflandırmayla özetlemişlerdir. Bu iki araştırmacı İngilizce ve Fransızca dillerinin karşılaştırmalı biçim analizini gerçekleştirdikleri *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (1958) adlı yapıtlarında çeviri stratejilerini "dolaylı" (oblique) ve "doğrudan" (direct) olarak ayırır. Bu ayırmada doğrudan çeviri, sözcüğü sözcüğüne çeviriye denk gelmektedir. Dolaylı çeviri ise "serbest" çeviriyle bağdaştırılmaktadır (Munday, 2001: 56). Bu stratejiler çeviri metinlerde üç düzeyde yer alır, sözcük seçimi, cümle yapıları ve metnin iletisi. Araştırmacılar doğrudan çeviri kapsamında üç, dolaylı çeviri stratejisi kapsamında da dört işlem sıralamıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir (Vinay ve Darbelnet, 2000: 84-93):

Ödünç Alma: Kaynak dildeki sözcük ödünç alınarak erek dilde çevrilmeden kullanılır. Bu işlem daha çok erek dilde bulunmayan terim ve kavramlar için uygulanır.

Öyküntü (calque): Kaynak dildeki sözcük ya da deyiş erek dilde bir anlam ifade etmese de sözcüğü sözcüğüne aktarılır. Aslında

erek dilde bulunmayan bu deyiş zamanla erek dilin bir parçası haline gelebilir.

Sözcüğü Sözcüğüne Çeviri: Araştırmacılara göre bu işlem en çok aynı dil ailesine ait olan ya da aynı kültürü paylaşan diller arasında yapılır ve en ideal çeviri stratejisidir. Ne var ki Vinay ve Darbelnet kimi durumlarda bu işlemin olanaksız olabileceğini belirtir. Sözcüğü sözcüğüne çeviri erek dilde farklı bir anlam doğuruyorsa, anlamsız bir deyiş oluşturuyorsa, yapısal nedenlerle yapılamıyorsa, erek dilde denk gelen bir yapı yoksa, dil düzeyinde kayma yaratıyorsa dolaylı çeviri stratejisini tercih etmek gerekir. Dolaylı çeviriye oluşturan işlemler ise şunlardır:

Zorunlu ya da İsteğe Bağlı Yer Değiştirme: Erek metinde kaynak metin öğelerinin anlam değişmeden yer değiştirmesi.

Zorunlu ya da İsteğe Bağlı Modülasyon: çeviride kaynak dildeki bakış açısının değiştirilmesi.

Eşdeğerlik: Kaynak ve erek dilin aynı durumu farklı biçimsel ya da yapısal yollara başvurarak anlatmaları.

Uyarılma: Kaynak kültürde bulunan bir durumun erek kültürde bulunmaması durumunda kültürel öğelerde değişiklik yapılması.

Vinay ve Darbelnet çeviri stratejilerini gruplandırmanın yanı sıra çevirmenlerin izleyeceği bir çeviri yöntemi de geliştirmiştir. Bu yöntemde göre çevirmenler öncelikle çevirinin hangi birimlere ayrılarak çevrileceğine karar verecek, kaynak metni ayrıntısıyla inceleyecek ve her bir birimin içeriğini belirleyecek, metinde verilen iletinin dil dışı bağlamını ortaya koyacak, biçimsel etkileri inceleyecek ve son olarak da erek metni yukarıda belirtilen stratejilere göre üreterek gözden geçirecektir (Munday, 2001: 59).

Vinay ve Darbelnet'nin geliştirdiği sınıflandırma çeviriye sistematik bir bakış açısının benimsenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Çeviri sürecinin ayrıntılarına inen bu iki araştırmacının çalışması Fransızca-Almanca ve İngilizce-İspanyolca gibi başka dil çiftleri arasında da benzer karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasına esin kaynağı olmuştur (Munday, 2001: 56). Hazırladıkları kitap pedagojik açıdan yararlı bulunmuş ve çeviri eğitiminde temel kaynaklardan biri haline gelmiştir (Venuti, 2000: 70). Ayrıca çeviri işlemlerini zorunlu ve isteğe bağlı olarak ayırmaları da çevirinin bir karar alma mekanizması olarak ele alınmaya başlandığı 1960'lı yıllardaki gelişmeleri müjdelemektedir.

Dilbilimsel yaklaşımların çeviri konusunda üzerinde durdukları en önemli sorunsal "eşdeğerlik" olmuştur. Roman Jakobson 1959 yılında yayımladığı "Çevirinin Dilbilimsel Yönleri Üzerine" başlıklı makalesinde eşdeğerlik kavramı üzerinde durarak iki ayrı dilde kullanılan sözcüklerin anlamsal açıdan birbirine eşdeğer olamayacağı sonucuna varır. Bu nedenle çevirinin en büyük sorununun eşdeğerlik olduğunu belirtir. Öte yandan Jakobson, dillerin farklı olmalarının çeviriye olanaksız kılmayaçağını ve anlamın farklı yöntemlerle aktarılabilceğini belirtir. Jakobson'un buna getirdiği bir istisna vardır, o da yaratıcı bir etkinlik olarak tanımladığı şiir çevirisi (Jakobson, 2000: 118).

Eşdeğerlik sorunsalı çeviribilimde belirleyici bir rol oynamıştır ve hâlâ oynamaktadır. Eşdeğerlik bir ölçüde çevirinin ne olduğuyula yakından ilişkilendirilmiş bir kavramdır. Bu nedenle geçmişte ve bugün çeviribilimciler eşdeğerlik kavramına eleştirel ya da onaylayıcı bir biçimde değinme zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Jakobson'dan sonra eşdeğerlik kavramını farklı bir sınıflandırmayla ele alan J. C. Catford'un geliştirdiği model "kaydırma" kavramını ilk kez gündeme getirmiştir. Dönemin dilbilim alanındaki gelişmelerinden etkilenerek bunları çeviri alanına uyarlamak için bir adım atan Catford'un, otomatik çeviri programları konusunda o dönemde yaşanan kıpırtılardan etkilendiği bilin-

mektedir (Munday, 2001: 61). Dili bir iletişim aracı olarak gören Catford, *A Linguistic Theory of Translation* (1965) başlıklı kitabında "metinsel eşdeğerlik" kavramından söz eder. Bu eşdeğerlik, duruma bağlı olarak bir kaynak metne eşdeğer sayılan bir erek metindir. "Biçimsel denklik" ise iki dil arasında bire bir örtüşme olması durumudur. Catford'a göre bir erek metin, kaynak metinle biçimsel denklik taşıyor ise bir çeviri kayması oluşmuş demektir (Catford, 2000: 141) Kaydırmalar düzey ya da kategori temelinde gerçekleşebilir. Düzey kaydırması, kaynak dilde dilbilgisi düzeyinde verilen bir anlamın erek dilde sözcük düzeyinde aktarılması ya da bunun tam tersi olarak tanımlanabilir (Munday, 2001: 60). Catford'un asıl üzerinde durduğu kategori temelli kaymalar ise dilbilgisel kaydırmalar, sözcük sınıfları arası kaydırmalar (örn. ismin sıfat olarak çevrilmesi), kaynak metin erek metne aktarılırken dilsel hiyerarşide gerçekleşen kaydırmalar (örn. çeviri sırasında cümlenin tamlamaya, tamlamanın sözcüğe dönüşmesi) ve sistemler arası kaydırmalar (örn. tekil çoğul ilişkileri) olarak sınıflandırılmıştır (Catford, 2000; Munday, 2001: 60-61).

Bu kategorik yaklaşımın günümüzdeki geçerliliği tartışılır. Bugün çeviribilim açısından en ilginç yönü, Catford'un yukarıda sözü edilen yapıtında eşdeğerlik kavramını dilsel verilerle sınırlamamış, işlev, durum ve kültür gibi unsurlarla da bağlantılı olduğunu belirtmiş olmasıdır.

İlerleyen yıllarda Werner Koller eşdeğerlik kavramı üzerine yeni görüşler sunmuştur. "Denklik" ve "eşdeğerlik" arasında Catford'unkine benzeyen bir ayrım gözeten Koller, denkliği iki dil arasındaki benzerlik ve farklardan yola çıkarak tanımlar ve Ferdinand de Saussure'ün *langue* kavramıyla aynı parametreleri paylaştığını belirtir. Eşdeğerlik ise parole kavramına karşılık gelmektedir ve bir kaynak ve onun çevirisi olan erek metinde eşdeğer olarak sunulan sözcük ya da sözcük gruplarını tanımlar (Munday, 2001: 47). Koller, eşdeğerliği, düzenlamasal, yananlamasal, metin türüne bağlı, pragmatik ve biçimsel olarak sınıflan-

dırır. Bu eşdeğerlik türlerinin iletişimsel bağlama göre oluşturulan bir hiyerarşi içinde yerine getirilmesi söz konusudur. Bu hiyerarşiyi belirleyen çevirmenin kendisi olacaktır, bunun için de öncelikle çeviri amaçlı bir metin çözümlemesi yapması gerekir (Munday, 2001: 48). Koller bu metin çözümlemesi sırasında metnin işlevi, içerik özellikleri, dilsel-biçemsel özellikleri, biçimsel-estetik özellikleri ve pragmatik özelliklerine yer verilmesi gerektiğini vurgular (Munday, 2001: 49).

Çeviriye kültürel açıdan yaklaşan ve çeviri metinlere dilsel öğelerden çok toplumsal ve kültürel bağlamın şekil verdiğini savunan yaklaşımlar eşdeğerlik konusuna eleştirel bir biçimde yaklaşmaktadır. Bu yaklaşımlara daha sonra işlevci, betimleyici ve eleştirel/yorumlayıcı çeviri araştırmaları kapsamında değinilecektir. Öte yandan çeviriye dilbilimsel yaklaşımlarla kültürel yaklaşımlar arasında önemli bir geçiş noktası olarak görülebilecek Eugene Nida'nın eşdeğerlik kavramı, özellikle de çeviri sürecinde kültürel öğelerin aktarımı konusunda yeni bir perspektif getiren "devingen eşdeğerlik" üzerinde durmadan işlevci ya da betimleyici çeviri araştırmalarını kapsamlı biçimde anlamak olası değildir.

Eugene Nida *Towards a Science of Translating* (1964) ve *The Theory and Practice of Translation* (1969, Taber ile birlikte) başlıklı iki yapıtıyla eşdeğerlik kavramına yeni bir bakış açısı getirdi. Nida 1940'lı yıllardan başlayarak *İncil* çevirisi konusunda çalışan ve bu alandaki uygulama deneyimini dilbilim alanında yaşanan gelişmelerle, özellikle de Chomsky'nin üretici-dönüştürücü dilbilgisi kuramıyla bir araya getiren bir araştırmacıdır. Hâlâ çeviribilimin kurucuları ve en saygın isimleri arasında yer almaktadır. Nida, özellikle *İncil*'in çeşitli kültürlerde yerli toplulukların dillerine yapılan çevirileri üzerinde çalışarak antropolojinin dile bakışına benzer bir yaklaşım geliştirdi ve dili kültürün ayrılmaz bir parçası, sözcükleri de kültürel olguların simgeleri olarak tanımladı. Bu simgeler dilden dile, kültürden kültüre değiştiğine göre kaynak metinde geçen sözcüklerin tam eşdeğerlerinin çeviride bulu-

namayacağını savunuyordu. Nida'ya göre çeviri sırasında önce anlam, sonra da biçim açısından kaynak iletiye en yakın doğal sözcük/deyiş tercih edilmeli, eşdeğerlik böyle oluşturulmalıydı (Snell Hornby, 2006: 25).

Nida, iki eşdeğerlik türünden söz eder: "biçimsel" ve "devingen" eşdeğerlik. Bunlardan birincisi hem biçim hem de içerik olarak okurun dikkatini iletinin kendisine çeker. Biçimsel eşdeğerlikte iletinin doğru ve eksiksiz aktarımı ve kaynak metne mümkün olduğunca yakın, hatta sözcüğü sözcüğüne bir çeviri üretilmesi arzu edilir (Nida, 2000: 129). Devingen eşdeğerlik ise iletinin içeriğinden çok okur ya da alıcının üzerinde bıraktığı etkiyle ilgilidir. Bu tür bir eşdeğerlik yakalamayı isteyen bir çevirmen kaynak iletiyle kaynak okur arasında kurulan ilişkinin aynısının erek iletiyle erek okur arasında da kurulmasını sağlamalıdır. Nida'ya göre devingen eşdeğerlik sağlayan bir çeviride erek dilde doğallığı yakalamak ve erek kültürün bağlamına uygun bir aktarım gerçekleştirmek önemlidir, iletinin sözcüğü sözcüğüne çevirisi değil (Nida, 2000: 129). Nida, çeviride erek kültürün önemini vurgulayan ilk çeviribilimcilerden biri oldu, bu nedenle 1970'li yıllarda gelecek önemli bir dönüm noktasını, yani kaynak metinden kopuşu haber verdiği söylenebilir. Öte yandan, belki de kutsal metin çevirisi alanında çalıştığı için Nida bu kopuşu kendisi gerçekleştirmedi ve çevirinin "kaynağın anlam ve niyetini açık bir şekilde" yansıtması gerektiğini önemle vurguladı (Nida, 2000: 136).

Nida'nun çalışmaları, özellikle de biçimsel ve devingen eşdeğerlik ayrımı çeviribilimin gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bazı açılardan işlevci yaklaşımların tohumlarını attığı da söylenebilir. Bununla birlikte bu alanda en fazla eleştiri alan araştırmacılardan biri olduğu da söylenebilir. Edwin Gentzler, Nida'nun çeviri araştırmalarının dinsel kökenini vurgulayarak çeviriye yaklaşımı ne olursa olsun, çeviriyi bütün kültürleri Hıristiyanlaştıracak bir araç olarak gördüğünü öne sürmektedir (Gentzler, 1993). Öte yandan Nida'nun dilde doğallık ve kay-

nak metnin etkisinin yaratılması çağrısı da birçok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler özellikle etki kavramının muğlaklığı üzerinde durmakta, bu kavramın ölçülmesi ve belirlenmesi neredeyse olanaksız, soyut bir duruma işaret ettiğini belirtmektedir (Munday, 2001: 43). Çeviride erek dilde doğal bir söylemin yaratılmasını isteyen Nida'ya bu açıdan getirilebilecek bir eleştiri de, dilde doğallık kavramının kişiden kişiye değişebilecek ve bu nedenle çeviride ölçüt olarak kabul edilemeyecek bir koşul olmasıdır. Bu son eleştiriler Nida'nın kuramının kitabının başlığına taşıdığı bilimsellik iddiasını ciddi ölçüde sarsmakta ve çeviriye getirilen birçok yaklaşım gibi Nida'nın yaklaşımında da belirgin bir öznelilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Nida'nın çalışmalarında çeviri kuramı dilbilimsel bir alan olmaktan çıktı ve çeviri, kültürel unsurları ve okur kitlelerinin beklentilerini de içermesi gereken, bir bakıma özel bir işlevi olan (benzer etkinin yaratılması) dilsel ve kültürel bir işlem haline getirildi. Nida bu alanda kuramsal çalışmaların yanı sıra yeni çevirmenlerin yetiştirilmesine katkıda bulundu ve özelde *İncil*, genelde de kutsal metinlerin çevirilerinin din boyutunun ötesinde ele alınmasına ve çeviribilim içinde kendine özel bir yer edinmesine önayak oldu. Bugün araştırmalarını yürüttüğü Amerikan *İncil* Derneği kapsamında adını taşıyan bir *İncil* çevirisi enstitüsü kurulmuş, ayrıca çeviribilim, ilahiyat ve benzer alanlardan araştırmacıların bir araya gelerek çalışmalarını teşvik etmek amacıyla bir de Nida Okulu oluşturulmuştur ([http:// www.nidainstitute.org](http://www.nidainstitute.org)).

Çevirinin karmaşık toplumsal ve kültürel bir edim olduğuna yönelik düşünceler de 1960'lı yıllarda gelişmeye başladı. Çevirinin salt dilsel bir olgu olarak değil, iletişim bağlamı içinde ele alınması gerektiğini ortaya koyan Jiri Levy, çevirinin hem kaynak bir metinden üretilen bir türev metin, hem de kendi içinde bağımsız bir metin olduğunu savunan, çeviriyi bir karar verme süreci olarak tanımlayan ilk araştırmacı oldu (Hermans, 1999: 21). Çeviri olgularının sınıflandırılmasına yönelik önemli bir katkı da Anton Popovič tarafından oluştu-

ruldu. Nida, eşdeğerlik türlerinin üzerinde durup hangi türün hangi koşullarda görüldüğünü incelerken, çalışmalarını yapısalcı paradigmanın etkisinde sürdüren Popovič, daha sonra çeviri normlarının incelenmesinde kilit rol oynayacak olan "deyiş kaydırması" kavramını ayrıntılandırdı (Popovič, 1970: 84). Popovič'e göre çeviride kaynak metne göre yeni sayılabilecek her şey, ayrıca eksiltme ve eklemeler deyiş kaydırması kapsamına girmekte, bu kaydırmalar diller arasındaki farklılıklardan kaynaklanıyorsa "zorunlu", çevirmenin bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi tercihleriyle gerçekleştirdiği değişiklikler ise "isteğe bağlı" kaydırmalar olarak tanımlanmaktaydı. Çevirmen kararlarını öne çıkarır nitelikteki yaklaşımına karşın Popovič çeviri ediminde kaynak metni esas alıyor ve deyiş kaydırmalarının amacının kaynak metni daha iyi aktarmak olduğunu belirtiyordu. Çeviri kuramlarında erek kültürün başat bir konuma gelmesi bir sonraki onyılıda, yani 1970'lerde gerçekleşti.

Çeviri kuramı alanında 1970'li yıllarda çeviri sürecinde erek kültüre ve beklentilerine başat bir yer veren iki ayrı akım gelişti. Bunlardan birincisi daha sonra işlevci çeviribilim olarak anılmaya başlanan ve ağırlıklı olarak Almanya'da Katharina Reiss ve Hans Vermeer tarafından geliştirilen yaklaşımdır. Bir diğeri ise betimleyici çeviribilim başlığı altında gelişen ve İsraili kültür araştırmacıları Itamar Even-Zohar ile Gideon Toury'nin oluşturduğu akımdır. İşlevsel çeviribilim çeviri ile bir süreç olarak ilgilenir ve bu sürecinin hangi unsurlar tarafından belirlendiğine eğilir. Betimleyici çeviribilim ise çeviri ile daha çok bir ürün olarak ilgilenir ve çeviri metinlerin çözümlenmesi yoluyla çeviri, edebiyat, kültür, tarih ve ideoloji arasındaki etkileşimlere ışık tutmaya çalışır.

İşlevci Yaklaşımlar

Çeviribilime işlevci yaklaşımlar farklı araştırmacıların çalışmaları aracılığıyla gelişmiştir. Bu çalışmaların ortak noktası çeviriyi dilbilimsel bir işlem olarak gören kuramlardan ayrılarak, bir ey-

lem, özellikle de iletişimsel ve toplumsal bir eylem olarak gören bir bakış açısı sunmalarıdır.

İşlevsel yaklaşımlara önemli bir örnek Justa Holz-Mänttəri tarafından geliştirilen “çeviriye ilişkin eylem” kuramıdır (1984). Holz-Mänttəri, özellikle profesyonel çeviri ortamlarına uygun açıklayıcı bir model ve bir dizi ilke oluşturduğu kuramında çeviriye bir amaca yönelik yürütülen bir eylem olarak bakar. Çeviriyi bir iletişim süreci olarak tanımlayan Holz-Mänttəri, bu süreçte çeviriyi başlatan, çevirmene işi veren, çevrilecek metnin yazarı, çevirmen, çeviri metnin kullanıcısı, çeviri metnin alıcısı gibi bir dizi aktörün yer aldığını belirtir. Burada başlıca amaç, alıcı açısından gerekli iletişim işlevini yerine getirecek bir metin oluşturmaktır. Çevirinin alacağı nihai biçimi belirleyen şey, kaynak metnin türü ve özellikleri değil, erek kültürde amaçlanan işlevi yerine getirme kaygısıdır. Holz-Mänttəri’nin işlevci yaklaşımında ağırlık verilen çeviri türü edebiyat dışı çevirilerdir. Bu çevirilerin sosyokültürel bağlamları içinde anlaşılmaları ve özellikle çevirmenle işveren kurum arasındaki ilişkilere önem verilir. Holz-Mänttəri, kuramını oluştururken kullandığı karmaşık terminoloji ve çeviri sürecinde kaynak metni tamamen bir kenara bırakmış olması nedeniyle kimi çeviribilimciler tarafından eleştirilmiştir (Munday, 2001: 79).

İşlevsel yaklaşımlar arasında en fazla öne çıkan Alman çeviribilimci Hans Vermeer’in Skopos kuramıdır. Vermeer, bu kuramı Katharina Reiss’in metin türleri ve işlevleri üzerine yaptığı çalışmalarla temellendirmiş ve Reiss ile birlikte “genel” bir çeviri kuramı sunma çabasıyla kaleme aldığı kitapta geliştirmiştir (Reiss ve Vermeer, 1984). Almanya’da çeviribilim alanında gerçekleştirilen ilk akademik çalışma 1971 yılında Katharina Reiss’in nesnel bir çeviri eleştirisi yöntemi oluşturma çabasını ortaya koyduğu “Çeviri Eleştirisinin Olanakları ve Sınırları” başlıklı kitaptır (Reiss, 2000). Reiss’in amacı metin türlerini sınıflandırmak ve çevirilerin niteliğini değerlendirmeye yardımcı olacak bir araç geliştirmektir. Reiss’in belirlediği başlıca üç metin türü

vardı: bilgilendirici, anlatımcı ve işlemci tür (Reiss, 2000: 26). Bu metin türlerinin her biri farklı çeviri yöntemlerine başvurulmasını gerektirmektedir.

Reiss'in yaklaşımına göre bilgilendirici metinlerde içerik öne çıkar. Reiss buna örnek olarak eğitim malzemeleri ya da raporları vermektedir. Bu metin türünde çeviri yapılırken metnin içeriğinin tümüyle korunup aktarılması gerekir (Reiss, 2000: 30). Anlatımcı metinler içerikten çok biçimle ilgilidirler. Diğer bir deyişle metnin neyi anlattığını değil, nasıl anlattığını öne çıkaran, edebiyat yapıtları gibi sanatsal metinlerdir bunlar (Reiss, 2000: 31). Reiss'e göre anlatımcı türde metinlerin çevirmenleri kaynak metnin biçimini körü körüne taklit etmemeli, erek dilde ona denk gelecek bir tür arayarak okurlarda benzer bir yanıt oluşturmaya gayret etmelidirler (Reiss, 2000: 33). Üçüncü metin türü ise içeriği belli bir amaca yönelik sunan işlemci metin türüdür. Bu metin türüne örnek olarak reklam ve propaganda metinleri verilebilir (Reiss, 2000: 38). Bunların çevirisinde öncelik erek okur üzerinde belli bir etkinin, yani kaynak metinde amaçlanan işlevin oluşmasıdır. Bu nedenle Reiss, bu metin türünün çevirisinin diğer metin türlerine göre kaynak metinden içerik ve biçim olarak daha fazla uzaklaşılmasını gerekli kılabileceğini belirtir (Reiss, 2000: 41). Reiss, bu üç türe çok araçlı metin türlerini de ekler. Bunlar senaryolar, librettolar, sahne yapımları gibi metinlerden oluşurlar ve müzik ya da görsel araçlar gibi dil dışı öğelerin kullanılmasını gerektiren metinlerdir (Reiss, 2000: 43). Reiss, bu metinlerin çevirisinin de oldukça karmaşık bir süreç olacağını, ancak en önemli amacın kaynak metnin erek okur/izleyici üzerinde yarattığı etkiyi erek metinde yaratabilmek olduğunu belirtir (Reiss, 2000: 46). Metin türlerinden ve bunların çevirilerinden söz ederken metin türlerinin birbirlerinden kesin çizgilerle ayrıldığı iddia edilemez. Birçok metin birden fazla tür kapsamında düşünülebilir (örneğin biyografiler ya da gerçek yaşamdan görüntülerle sonradan hazırlanan canlandırmaları birleştiren belgeseller). Kaldı ki her türün çevirisinin tek bir yaklaşım gerektirdiğini, bu yaklaşımın

dışında başka hiçbir yönteme başvurulamayacağını da söyleyemeyiz. Yine de Reiss, 1960'ların dilbilimsel çerçevesini kırarak metinlere dilsel düzeyin yanı sıra sosyokültürel işlevlere sahip olgular olarak bakmıştır ve bu açıdan işlevci çeviribilimin öncüsü olarak anılır.

1984 yılında Reiss ile birlikte kaleme aldığı kitapta genel bir çeviri kuramı sunan Hans Vermeer ise bugün işlevci çeviribilim denildiğinde akla ilk gelen kavram olan "skopos" ile çeviriyi kültürlerarası iletişimsel ve eylemsel bir alan olarak tanımlamıştır. Vermeer 1990'lı ve 2000'li yıllarda yürüttüğü ve daha çok Almanca olarak yayımlanan çalışmalarıyla çeviri tarihine ve çeviri kavramının felsefi boyutlarına eğilmiş ve işlevci yaklaşımdan bir ölçüde uzaklaşmıştır. Yine de bugün adı skopos kuramı ve işlevci çeviribilimle özdeşleşmiş durumdadır.

Skopos, Yunanca bir sözcüktür ve "amaç" anlamına gelmektedir. Bu anlamın da ortaya koyduğu gibi çeviribilimde skopos kuramı, çeviri sürecini doğrudan amaca yönelik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Aslında çeviri sürecinde birden fazla amaçtan bahsedilebilir. Christiane Nord üç farklı amaçtan söz edebileceğini söyler: çeviri sürecinde çevirmenin amaçladığı genel sonuç (örneğin para kazanmak), erek kültürde erek metnin iletişim açısından ulaşmak istediği amaç (örneğin bir konuda okuru bilgilendirmek) ve kullanılan çeviri stratejisinin amaçladığı hedef (örneğin kaynak dilin yapısal özelliklerine dikkat çekmek için sözcüğü sözcüğüne çeviri stratejisine başvurmak). Ancak skopos genellikle erek metnin amacını anlatmakta kullanılan bir terimdir. Çeviride işlevden söz ederken özellikle dikkat edilmesi gereken ve sıklıkla karıştırılan iki kavram vardır. Bunlardan biri çeviri edimini başlatan/sürdüren birey/kurumların niyeti, diğeri ise çeviri metnin hedef kitlesi üzerinde gerçekleşen nihai işlevdir. Niyet, amaç kavramına daha yakındır ve sonucun amaçlandığı gibi gerçekleşeceği anlamına gelmez. İşlev ise ancak okur ya da alıcı kitle üzerinde araştırma yapılarak saptanacak bir şeydir. Her okur ya da okur grubu çeviri metinleri kendi beklentilerine,

gereksinimlerine ve bağlama göre farklı biçimlerde anlar ve kullanır (Nord, 1997: 28).

Vermeer'in tanımına göre çeviri eylemi "erek metin" ile son bulur ve bu erek metin benimsenen amaca göre şekillendirilmiş olan bir metindir (Vermeer, 2000: 221). Çevirinin amacını belirleyen taraf çeviri sürecini başlattığı varsayılan kişi ya da kurum, çoğunlukla da işverendir. Çevirinin amacının ayrıntılı olarak anlatılması ve uygulanması istenen çeviri yönteminin açık bir şekilde belirtilmesi gerekir. Skopos kuramına göre çeviri eyleminde çevirmen bir uzmandır ve erek metnin amaca uygun bir biçimde oluşturulmasından sorumlu olan kişidir (Vermeer, 2000: 222-224). Bu bakış açısı, kaynak metin ile erek metin arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Artık kaynak metin ya da yazar, erek metni belirleyen unsurlardan sadece biridir. Çeviri sürecini başlatan işverenin amacı ve hedeflenen kitlenin beklenti ve gereksinimleri kaynak metnin eksiksiz aktarımından daha fazla öne çıkar. Bu nedenle bazı araştırmacılar skopos kuramının "kaynak metnin kutsallığını yıktığını" öne sürmektedir (Dizdar, 2004: 5).

Skopos kuramının altı temel kuralı bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir (Munday, 2001: 79):

- 1) Erek metni belirleyen çevirinin amacıdır.
- 2) Kaynak metin, kaynak dilde bir bilgi aktarımıdır. Erek metin de benzer bir aktarımı erek kültürde gerçekleştirir.
- 3) Ancak erek metnin gerçekleştirdiği bilgi aktarımı kaynak metne yansımaz.
- 4) Erek metin kendi içinde bağdaşık olmalıdır.
- 5) Erek metin, kaynak metinle bağdaşık olmalıdır.
- 6) Yukarıda anılan kurallar hiyerarşik bir düzende verilmiştir ve skopos (amaç) kuralı hepsinden önde gelir.

Skopos kuramında kaynak ile erek metnin ilişkisini belirleyen iki genel kural daha vardır. Bunlar bağdaşıklık ve sadakat

kurallarıdır. Bağdaşıklık kuralı erek metnin kendi içinde tutarlı ve erek kitle için anlaşılabilir olmasıdır. Erek ile kaynak metin arasındaki bağdaşıklık ise sadakat kuralı kapsamında ele alınır. Sadakat kuralına göre skopos ile metniçi bağdaşıklık oluşturulduktan sonra metinlerarası, yani erek ile kaynak metin arasında bir ilişki kurulabilmesi gerekir (Schäffner, 1998: 236).

Skopos, metnin alıcı kitlesine göre farklılık gösterebileceği için kaynak metin ile erek metin arasında amaç/işlev farkı olması doğal kabul edilir. Kaynak metne sadakat yalnızca amaçlardan biri olabilir ama tek amaç olamaz. Reiss ve Vermeer'e göre bir çevirinin başarısını belirleyen şey belirlenen amaca uygun olmasıdır, bunu da "uygunluk" ilkesi olarak aktarırlar. Skopos kuramına göre "uygunluk", daha önce sunulan dilbilimsel kuramların kaynak ile erek metin arasında kurmaya çalıştıkları "eşdeğerlik" ilişkisinin önüne geçer ve çeviriyi kaynak metnin özelliklerine göre değil, öngörülen işleve uygun biçimde oluşturulan bir metin olarak tanımlar.

Skopos kuramının getirdiği işlevci bakış açısı, 1980'li yıllarda çeviri sürecine taze bir soluk kazandırmıştır. Bu bakış açısı aynı dönemde gelişen ve ileriki sayfalarda ayrıntılı biçimde ele alınacak olan betimleyici çeviri araştırmalarından pek çok açıdan ayrılrsa da erek kültür ve erek kitle üzerine odaklanmasıyla benzer bir vurguya sahip olmuştur. Çeviriyi ürün olmanın ötesinde bir süreç olarak ele alan işlevci yaklaşım, bu sürecin belirleyicilerini çok daha geniş bir yelpazede konumlandırmış ve bu nedenle de çeviri sürecini çok daha gerçekçi ve kapsamlı bir biçimde ele almayı başarmıştır. Örneğin Skopos kuramı çeviri sürecini başlatan kişi ve kurumları, diğer bir deyişle işverenleri, kaynak metnin yazarından ya da kullanıcılarından ayrı tutmuş, çeviri sürecinde erek metnin kullanıcılarına da yer vermiştir. Bu süreçte çevirmeni yalnızca bir okur ve yazar olarak değil, aynı zamanda işverene danışmanlık hizmeti sunan bir "uzman" olarak sunarak çeviribilimde çevirmene etken bir özne konumunu veren ilk yaklaşım olmuştur. Elbette bu uzman konumu beraberinde bir

dizi sorumluluk da getirmiş, çeviri etiği diyebileceğimiz yeni bir alanın doğuşuna da öncülük etmiştir.

Ülkemizde gerçekleştirilen akademik çalışmalarda da yoğun ilgi gören ve özellikle edebiyat dışı metinlerin çevirisiyle ilgili incelemelerde kuramsal çerçeve olarak benimsenen Skopos kuramı çeşitli eleştirilere de hedef olmuştur. Bu eleştirilerden büyük bir çoğunluğu her eylemin amacı olamayacağını, bu nedenle her çevirinin bir amacı olduğunun iddia edilemeyeceğini savunmaktadır. Ayrıca Skopos kuramının çeviriyi fazla geniş bir şekilde tanımladığını, kaynak metni tamamen yok sayarak çeviriyi uyarlamayla bir tuttuğunu belirtenler olmuştur. Eleştirilerin bir kısmı da, Skopos kuramının edebiyat çevirisinde geçerli olamayacağı, edebiyatta işlev ve amaç kavramlarının sorunlu olduğu düşüncesi üzerine odaklanmaktadır (Nord, 1997: 109-122).

Bu eleştirilerden bazılarında yanıt vermek amacıyla Christiane Nord, Skopos kuramının kimi zaman fazla gevşek tuttuğu kaynak ile erek metin ilişkilerini yeni bir zemine oturtmak için "işlev artı bağlılık" adını verdiği yeni bir model oluşturmuştur. Nord'a göre bağlılık "çevirmenlerin çeviri etkileşimindeki taraflara karşı sahip oldukları sorumluluk" olarak tanımlanır ve bağlılık, çevirmenin hem kaynak hem de erek kültüre eşit mesafede durmasını gerektirir (Nord, 1997: 125). Bağlılık kişiler ya da kültürlerle oluşturulan bir ilişkidir, sadakat ise metin boyutunda var olur. Nord, işlevci modele bağlılık kavramını eklemeyerek kaynak yazarla çevirmen arasında güven oluşturmanın yolunun çevirmenlerin erek kültürün yanı sıra kaynak kültüre de bağlı olmaları olduğu görüşünü getirmektedir. Nord'a göre bu bağlılık ilişkisinin bilinmesi çevirmenlerin toplumsal konumunu ve güvenilir bir ortak olarak statülerini güçlendirecektir (Nord, 1997: 125). Kaynak kültüre/yazara bağlılığı olan bir çevirmenin çevirisi yalnızca erek kültürün beklentileri ile şekillenmeyecek, kaynak yazarın amacı erek metinde gerçekleştirilecek işlevlerin sayısını kendiliğinden sınırlandıracaktır. Diğer bir deyişle çevirmen, çeviri sürecinde yalnızca işverenin kendisi için belirledi-

ği amaçlara göre hareket etmeyecek, kaynak metnin ve yazarın amaçladığı işlevleri de göz önünde bulunduracaktır. Nord'un "işlev artı bağlılık" modeli, Skopos kuramının kaynak metnin kutsallığını yitkiğini kabul etse de çeviri sürecini kaynak metin ve kültürden kaynaklanan bazı unsur ve amaçlarla dizginleme amacını taşımaktadır.

Erek Odaklılık / Kaynak Odaklılık

Yukarıda değinilen işlevci kuramları ve bir sonraki bölümde ele alınacak olan betimleyici çeviri araştırmalarını kendilerinden önce gelen yaklaşımlardan ayıran en önemli nokta, her iki bakış açısının da "erek odaklı" olarak nitelendirilmesidir. Diğer bir deyişle, işlevci ve betimleyici çeviri araştırmaları, bir çeviriyi değerlendirirken öncelikle kaynak metni ve yazarı ne denli iyi yansıttığına değil, çevirinin okunacağı kültürde metne nasıl yaklaşılacağına, metnin o kültürde yerleştirileceği bağlama ve üstleneceği olası işleve eğilirler.

Çeviribilimde "erek odaklı" ve "kaynak odaklı" kavramları genellikle biri uygulama, diğeri kuram alanında geçerli iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamlardan çeviri uygulamasıyla ilgili olanı çeviri stratejilerini, kuramsal olanı ise araştırmacı ve kuramcıların çeviriye karşı benimsedikleri yaklaşımı belirtir. Erek odaklı çeviri, bir metnin erek kültürün ve erek okurların beklenti ve alışkanlıklarına göre yapılan çevirisidir. Örneğin bir kültürde çevirilerin akıcı ve rahat okunur olması, cümlelerin kısa tutulması yaygın bir beklentiye bu beklentiye yanıt veren ve çetrefil metinleri basitleştirerek kolay okunur hale getiren, izlenmesi zor cümleleri bölerek kısaltan çeviriler (ve bu çevirileri yapan çevirmenler) erek odaklı olarak tanımlanır. Bunun tersine, kaynak metnin ve kaynak yazarın biçim özelliklerini erek kültürün alışkanlık, gelenek ya da beklentilerini dikkate almadan aktarma çabasına giren çevirilere (ve çevirmenlere) "kaynak odaklı" denir.

Kuramsal anlamda erek ve kaynak odaklılık ise çeviri sürecinde izlenen bir stratejiyi değil, çeviri kavramını düşünür ve incelerken araştırmacıların benimsediği bakış açısını ortaya koyar. Kaynak odaklı kuramlar, çevirinin birincil görevinin kaynak metni ve kaynak yazarı yansıtmak olduğuna inanır, çeviri sürecinde buna göre stratejiler benimsenmesi gerektiğini vurgularlar. Bu kuramlar sürece ilişkin bazı kurallar içerdiklerinden genelde "kuralcı" oldukları belirtilebilir. Erek odaklı kurallar ise çevirinin kaynak metni ve kaynak kültürden bağımsız bir üretim olduğunu, bir olgu olarak çeviriyi anlamamanın ve tanımlamanın yolunun erek kültürün beklentilerini ve çevirilerin erek bağlam içindeki yerlerini incelemekten geçtiğini vurgularlar. Bu kuramlar kural koyucu değil, betimleyici ve açıklayıcıdır. Yukarıda ele alınan işlevci kuramlar da çevirinin kaynak değil erek kültüre hizmet etmesi gerektiğini vurguladıkları, kaynak metni yalnızca bilgilendirici bir çıkış noktası olarak aldıkları ve çeviri sürecini büyük ölçüde erek kültürün gereksinimleri yönünde tanımladıkları için erek odaklı sayılırlar. Erek odaklı çeviri kuramlarına kapsamlı bir örnek de betimleyici çeviri araştırmalarıdır.

Betimleyici Çeviri Araştırmaları

Betimleyici Çeviri Araştırmaları (BÇA) Gideon Toury tarafından 1970'li yıllarda Itamar Even-Zohar'ın geliştirdiği bir kültür kuramı olan Çoğuldizge Kuramı temelinde oluşturulmuş, daha sonra birçok çeviribilimci tarafından geliştirilerek tamamlanmış, günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan bir yaklaşımdır. James Holmes betimleyici çeviri araştırmalarına oluşturduğu harita içinde yer vermiş ve daha önce de belirtildiği gibi bunları "saf" çeviribilim kapsamında, kuramsal çeviri araştırmalarıyla birlikte ele almıştır. Bugün genel bir çeviri kuramı oluşturulmasının olanaksız olduğu artık az çok ortaya çıkmıştır, onun yerine kültür ve dönemlerle sınırlı kısmi kuramlardan söz etmek mümkündür. Bu gözle

bakıldığında BA genel, hatta kısmi bir çeviri kuramı değildir; daha çok çeviri metinlerin incelenerek bulguların açıklanması-na yönelik geliştirilen bir yöntemler bütünüdür. Toury'nin bu yöntemleri geliştirirken ortaya koyduğu norm kavramı, kendine özgü eşdeğerlik tanımı ve szdeeviri gibi kendisinden önce değinilmemiş olan çeviri olgularına getirdiği bakış açısı bu yöntemlerin çeviriye bütüncül ve açıklayıcı bir çerçeveyle yaklaşmasını mümkün kılmıştır. Bu nedenle eviribilimde BA'ya yalnızca yöntemsel değil, kuramsal bir alan olarak da başvurulmaktadır. Gideon Toury'nin betimleyici yaklaşımının temelinde erek odaklı bir bakış açısı yatar. Toury'ye göre çeviriler kaynak kültürün değil, erek kültürün birer gerçeğidir (Toury, 1995: 13). BA'da erek kültürün çevirilerin üretildiği ve okunduğu bağlamları nasıl oluşturduğu, bu bağlamların nasıl doğduğu, evrildiği ve değiştiği oğuldizge Kuramı'na dayanılarak açıklanmaktadır.

oğuldizge Kuramı

Bugün genel olarak "dizgeci" kuramlar olarak adlandırılan ve eviri ve kültür içinde çevirinin konumunu yapısalcı bir yaklaşımla ele alan kuramların öncüsü olan Çoğuldizge kuramı Itamar Even-Zohar tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiştir. Yalnızca eviri metinleri değil, her tür kültür ürününü incelemekte yararlanılabilecek bir kuram olarak oluşturulan oğuldizge Kuramı, eviri araştırmalarına da yeni bir boyut kazandırmış ve eviri metinlerin seçilmesi, çevrilmesi ve okunmasında toplumsal bağlamın ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. oğuldizge Kuramı büyük ölçüde 1920'lerde Rus Biimcilerinin ve ek Yapısalcılarının yürüttüğü çalışmalardan esinlenilerek oluşturulmuştur. Kuramın amacı toplumsal evrim içinde kültürel üretim, özellikle de edebiyatın rolünü vurgulamaktı. Even-Zohar oğuldizgeyi "birbiriyle kesişen ve kısmen örtüşen, farklı seçenekleri kullanan, ancak yeleri birbirine bağımlı, yapılandırılmış

bir bütün teşkil eden çoklu bir dizge" olarak tanımlar (1990a: 11). Diğer bir deyişle kültür birçok dizgeden oluşan dev bir dizge olarak kavramsallaştırılır. Edebiyat, siyaset, eğitim, medya vb. dizgelerin tümü birbirleriyle ilişki halinde, kesişme noktalarında birbirleriyle etkileşime girer, alışverişte bulunur, birbirinden etkilenirler. Çeviri de bu dizgelerden biridir. Edebiyat çevirisi ise daha genel edebiyat dizgesi ile örtüşme halindedir.

Çoğuldizge kurgusunda bazı ikili karşıtlıklar yer alır. Bunlardan en başta geleni merkez ve çevredir. Ancak ne merkez ne de çevre durağan, değişmez birer konum değildir. Çoğuldizge, doğası gereği birden fazla merkeze ve birden fazla çevreye sahiptir ve bu dizgeler arasında da Even-Zohar'ın "transfer" olarak adlandırdığı alışverişler gerçekleşir (1990a: 14).

Edebiyat alanına baktığımızda metinler çoğuldizge içinde merkez ya da çevre konumunda bulunurlar. Bu konumlar kuramda yer alan bir diğer ikili karşıtlığı beraberinde getirir: merkezde yer alan metinler "saygın görülen" (canonised), çevrede yer alan metinler ise genellikle "saygın görülmeyen" (non-canonised) metinlerdir. Ancak bu konumlar da sabit değildir. Zaman içinde saygın görülmeyen bazı metin ya da türler konum değiştirerek saygın görülen metinlerin bulunduğu merkeze doğru yol alabilirler. Buna örnek olarak edebiyat dizgesine çevreden giriş yapan, ancak daha sonra merkeze doğru yol alan ve merkezde dönüştürücü bir işlev üstlenerek saygın hale gelen fantastik ya da polisiye edebiyat gösterilebilir. Saygın görülen ile saygın görülmeyen metinler arasında sık sık gerilim yaşanır ve bu gerilimler kimi zaman metinlerin dizge içinde konum değiştirmeyle sonuçlanabilir. Farklı konumlar arasındaki gidiş gelişler ve alışverişler aynı zamanda çoğuldizge içinde değişim yaşanmasına da neden olur. Bu alışverişlerin gerçekleşmediği durumlarda merkezde bulunan metinler kemikleşir ve dizge durağanlaşarak değişim karşıtı bir kültür ortamı oluşmasına neden olur.

Çoğuldizgede oluşabilecek bir diğer ikilik de "birincil" ve "ikincil" edebiyat karşıtlığıdır. Birincil ve saygın edebiyat kimi

zaman örtüşse de bu örtüşmeler kalıcı değildir, çünkü ancak yenilikçi bir edebiyat birincil olma niteliğini taşır. Birincil metinler zaman içinde merkeze yerleşerek yenilikçi olma özelliklerini kaybettiklerinde ikincil konuma düşerler (1990a: 21). Çoğuldizge kuramında yer alan bu ikili karşıtlıklar ve kuramın yapısal kökenleri kurama birçok eleştiri yöneltmesine neden olmuştur. Kuramın eleştirilmesinin bir diğer nedeni de kültürü bir mekanizma olarak yansıtması, bu mekanizmanın arkasında yer alan insan unsuruna yer vermemesidir.

Çoğuldizge kuramına göre, çeviri kendi içinde bir dizge oluşturur ama aynı zamanda edebiyat çoğuldizgesini oluşturan parçalardan biridir. Even-Zohar, çeviri edebiyatın içinde bulunan dönem ve koşullara göre edebiyat çoğuldizgesinin farklı yerlerinde bulunabileceğini belirtmiştir. Even-Zohar'a göre çevirilerin birincil konumda oldukları dönemler şunlardır: "(a) Çoğuldizge henüz oluşmamışken ya da başka bir deyişle, edebiyat henüz "genç" ve yerleşme sürecinde iken; (b) edebiyat ya "çevresel" ya "güçsüz" ya da her iki durumda iken; (c) edebiyatta dönüm noktaları, bunalımlar ve yazınsal boşluklar yaşanırken (Even-Zohar, 1987: 59)." Çeviri edebiyat çoğuldizgenin çevresinde yer alıyorsa, yenilikçi bir değeri yoktur ve ikincil bir konuma sahiptir.

Çeviri metinler çeviri edebiyat dizgesi içinde farklı konumlarda yer alabilirler. Bazı çeviri yapıtlar birincil konumdayken, bazıları ikincil konumdadır. Bu da çevirmenlerin başvurduğu çeviri stratejilerini belirler. Even-Zohar'a göre, çevirilerin konumu birincil ise ve özellikle erek çoğuldizgede kaynak dizgedeki edebiyat modeli mevcut değilse çevirilerde kaynak dil ve kültürün normları, yani "yeterlik", öncelik kazanacaktır. Öte yandan çoğuldizgede çevirinin konumu ikincilse yeterlikten uzaklaşılması söz konusu olacaktır (1990b: 51). Çeviri metinlerin konumu ile çeviri stratejileri arasında tanımladığı ilişkilerle Even-Zohar çeviri metinlerin tek başlarına var olmadıklarını, diğer metinlerin oluşturduğu bir ilişkiler ağının içinde yer aldıklarını vurgulamıştır. Bu ilişkilerin yapısı değiştikçe

çeviriden beklentiler ve çeviri stratejileri de değişir, "eşdeğerlik" ve "yeterlik" tanımları da kabuk değiştirerek tarihsel ve bağlamsal hale gelir. Bu da betimleyici çeviribilim çalışmalarının çıkış noktası olarak kabul edilebilir.

Even-Zohar çoğuldizge yaklaşımını 1990'lı yıllarda kültür planlaması adını verdiği yeni bir çerçeve içine yerleştirmiştir. Kültürün bir repertuarlar bütünü olduğu ve kültürü oluşturan repertuarların kendi kendine gelişip dönüştürebileceği gibi kültür dizgesinde yer alan birey ve kurumlar tarafından belirli amaçlara yönelik olarak biçimlendirilebileceği düşüncesini ortaya atan Even-Zohar (1997: 357-358) repertuarların özgün yaratı, yani icat (invention) ya da başka dizgelerden ödünç alınan seçenekler, yani ithal (import) aracılığıyla oluşturulabileceğini belirtmiştir. Bu yöntemler arasında ithal, edebiyat repertuarında çevirilerin rolünü tanımlamak ve açıklamak açısından önemlidir.

Çoğuldizge kuramı BÇA için, özellikle de bu çerçevede yürütülen tarihsel çalışmalar için önemli bir temel oluşturmuştur, bu nedenle kuramın en fazla bu alanda uygulandığını görmekteyiz. Dünyada 1980'li yıllardan bu yana yapılan çeşitli araştırmalar çoğuldizge yaklaşımından yararlanarak çeviri olgusunu tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtmayı başarmıştır. Bu bağlamlar oluşturulurken yargılayıcı, iyi/kötü gibi yaklaşımların getirildiği bir çerçeveden kaçınılmış ve çeviri olguları ve onları çevreleyen toplumsal ortam betimlenerek bu ortamların oluşmasına yol açan koşullar sorgulanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Çoğuldizge kuramının Türkiye'ye gelişi 1980'lerin ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu gelişmede Saliha Parker'in Even-Zohar'ın "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem" (1990b) adlı çalışmasını Türkçeye çevirmesi ve bu çevirinin Parker'in yazdığı kuramı tarıtan kısa yazı ile *Adam Sanat* dergisinde yayımlanması belirleyici bir dönüm noktası olmuştur (Even-Zohar, 1987). Parker aynı yıl *Metis Çeviri* dergisinin ilk sayısında yayımlanan bir makalesiyle (1987) çoğuldizge kuramının Türkiye'deki ilk uygulamasını da gerçekleştirmiş ve Türk çeviri tarihinin incelen-

mesinde çoğuldizge kuram ve kavramlarından yararlanan ilk araştırmacı olmuştur. Paker’in önce Tanzimat dönemi çeviri olgusunu incelemekte yararlandığı çoğuldizge çerçevesi bu alanda yürütülen birçok çalışmaya esin kaynağı olmuş ve kendisinden sonra birçok araştırmacı 19. ve 20. yüzyıllarda Türkiye’de edebiyat ve sosyal bilimler alanlarında çevirinin oynadığı kilit rolü benzer bir çerçeve içinde ele almıştır.

Saliha Paker son yıllarda dizgeci yaklaşıma ve onun kuramsal ve yöntemsel uzantısı olan BÇA’ya Türkiye bağlamında yeni bir bakış açısı geliştirmektedir. 2000’li yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalarla Paker (2002a, 2002b, 2004, 2006, 2007, 2008, 2009b 2011, yayım aşamasında a;), Osmanlı toplumunda çeviri kavramının nasıl tanımlandığına eğilmiş ve günümüzde geçerli Batı kaynaklı çeviri kavramının farklı kültürlerde ve dönemlerde gerçekleşen bazı çeviri etkinliklerini tanımlamakta yetersiz kalabileceğini göstermiştir. Bu çalışmaları son yıllarda uluslararası çeviribilim alanında çeviri kavramının kapsayıcılığını gündeme getirerek sorgulayan literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca bu çalışmalarda Paker, Türkiye’de özellikle Osmanlı ve modern Türk edebiyatında kabul edilen sınıflandırmaları söken, sorgulayan bir yöntem de geliştirmiştir.³

“Varsayılan Çeviri” Kavramı, Toury’ye Göre Eşdeğerlik ve Normlar

Gideon Toury’nin toplumsal dinamiklerin şekillendirdiği olgular olarak çevirilerin nasıl incelenebileceğine ilişkin geliştirdiği yöntem daha önce de belirtildiği gibi, Çoğuldizge Kuramının bir uzantısı olarak düşünülebilir. Betimleyici Çeviribilim Araştırmaları’nın yöntemsel ve kuramsal temeli Toury’nin 1980

3 Dünyada ve Türkiye’de Çoğuldizge Kuramı’ndan yola çıkılarak yapılan araştırmaları daha ayrıntılı biçimde ele alan bir inceleme için bkz. Tahir Gürçağlar 2003.

yılında yayımlanan *In Search of a Theory of Translation* (Bir Çeviri Kuramının Peşinde) ile atılmış, Toury 1995 yılında yayımladığı *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimleyici Çeviri Araştırmaları ve Ötesi) ile çalışmalarını yeni bir düzleme taşımış, özellikle son yıllarda yoğun bir araştırma konusu haline gelen "varsayılan çeviri" kavramını ortaya atmıştır. "Varsayılan çeviri" aslında Toury'nin çeviri tanımıdır. Toury için çeviri, erek kültürde hangi nedenle olursa olsun çeviri olduğu varsayılan ya da çeviri olduğu sonradan anlaşılan her tür metindir (Toury, 1995: 31). Diğer bir deyişle, Toury çeviriyi tanımlayacak kriterler sunmak, bir metne çeviri denilebilmesi için bu metin ile kaynak metin arasında ne tür bir ilişki olması gerektiği üzerinde durmak yerine tanımı tersine çevirir ve erek kültürün çeviri saydığı ya da ortaya çıkan verilerle (örneğin bir kaynak metnin keşfedilmesiyle) çeviri olduğu anlaşılan her tür metne çeviri denilebileceği sonucuna varır. Bunun bir sonucu olarak erek kültürde çeşitli nedenlerle çeviri olarak sunulan, ancak gerçekte özgün yapıt olan metinler, yani sözde çeviriler (Toury, 1995: 40) ya da çeviri olduğu halde özgün metin olarak sunulan metinler yani gizli çeviriler (Toury, 1995: 70-71) çeviribilimin araştırma nesnesi haline gelir. Bu tür metinlerin çeviribilimciler tarafından araştırılabilmesi çok önemlidir, çünkü çoğu zaman bu metinler erek kültürün çeviriden beklentilerini çeviri metinlerden daha iyi ortaya koyabilmektedir.

Varsayılan çeviri kavramı BÇA'nın erek odaklılığının en önemli göstergesidir. Toury'nin eşdeğerlik kavramını ele alışında aynı erek odaklı yaklaşımı ortaya koyar. Kendisinden önce kuramcılarının çoğunun eşdeğerlik kavramını kuramsal bir boyutta incelediğini ve eşdeğerliğe ulaşılması gereken bir ideal olarak baktıklarını öne süren Toury, eşdeğerliği uygulamada her çeviride mevcut bir özellik olarak tanımlar (Toury, 1980). Doğal olarak her çeviri metin diğerlerinden farklı olacağı için eşdeğerlik de her çeviride farklı biçimlerde ortaya çıkacaktır. Bu nedenle BÇA'da çeviri metinler üzerine yürütülen çalışmalar eşdeğer-

lik kavramına getirilen bu kapsayıcı ve görece bakış sayesinde çevirinin nasıl *olması gerektiğini* değil, *nasıl olduğunu* incelerler. Toury’ye göre erek-kaynak metin karşılaştırması sırasında odaklanılması gereken konu iki metin arasında eşdeğerlik kurulup kurulmadığı sorusu değil, zaten çevirinin doğası gereği var olan eşdeğerliğin derecesinin ve türünün saptanmasıdır (Toury, 1980: 47). Eşdeğerliğin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışma ise betimleyici olacaktır ve bu çalışmanın temelini “norm” kavramı üzerine kurulu betimleyici bir yöntem oluşturacaktır. Bu yöntem yalnızca çeviri metinlerle sınırlı değildir, metinlerin içinde yer aldığı toplumsal ve kültürel bağlamın da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Toury’ye göre BÇA yöntemi üç aşamadan oluşur (Toury, 1995: 36-39; Munday, 2001: 112):

- 1) Öncelikle çeviri metnin erek kültür dizgesi içindeki konumu belirlenir, metne verilen önem ya da erek kültür tarafından ne derece kabul gördüğü incelenir.
- 2) Kaynak ile erek metinler karşılaştırılarak deyiş kaydırmaları saptanır, her iki metinden seçilecek ikili metin birimleri arasındaki ilişkiler betimlenir ve altta yatan çeviri kavramına ilişkin genellemeye varmaya çalışılır.
- 3) Gelecekte çeviri yaparken alınan kararlarda yararlanılabilecek sonuçlara varılır.

Bu üç aşamadan BÇA’nın betimleyici yönü birinci ve ikinci aşamalarla sınırlıdır, üçüncü aşama çeviri eğitimi alanında başvurulabilecek bazı sonuçların üretilmesini içerdiğinden BÇA’nın uygulamalı alana uzanan bir devamı gibi görülebilir. Toury’nin öne sürdüğü aşamalardan birincisi Çoğuldizge Kuramı ile yakından ilişkilidir ve çeviri metnin bu kurama göre konumlandırılmasını içermektedir. İkinci aşamada belirtilen karşılaştırmalı çalışmanın yapılması ise norm kavramı ile mümkün olabilmektedir.

Toury’ye göre normlar çevirmenler arasında görülen düzenli davranış biçimleridir (1995: 55). Söz konusu davranış biçimle-

ri çeviri sürecinde alınan kararları içermektedir. Normların incelenmesi iki yolla yapılabilir. Birincisi, Toury'nin üç aşamalı yönteminde de belirtildiği gibi kaynak ile erek metin karşılaştırması sırasında saptanan deyiş kaydırmalarının incelenmesini içeren metinsel çeviri incelemesidir. Normların araştırılmasında Toury'nin önerdiği ikinci yol ise çeviri metnin dışında kalan söylemin incelenmesidir. Bu söylem çeviri yapıtlara ilişkin eleştiri yazıları, önsöz, sonsöz ya da çevirmenlerle yapılan söyleşiler gibi kaynaklarda bulunabilir.

Toury normları toplumsal yaşamı düzenleyen bazı davranış biçimlerini konumlandığı bir skalanın ortasına yerleştirmiştir. Bu skalanın bir ucunda kesin bağlayıcılığı bulunan ve çiğnenmeleri durumunda çevirmenler açısından olumsuz sonuçlar doğuracak olan kurallar, diğer bir uçdaysa her çevirmenin kendine özgü karar ve tercihlerini içeren, o çevirmenin biçimini tanımlayan davranışlar vardır. Bu davranışlar söz konusu çevirmenin kendi tasarrufudur ve aykırı davranışlara karşı herhangi bir yaptırım söz konusu değildir. Toury'nin çeviri normları bu skalada ortalarda bir yerde yer almaktadır, kurallar kadar bağlayıcı olmasalar da genel eğilimleri yansıtırlar ve normlara aykırı davranmak hafif ya da ağır yaptırımlara neden olabilir, en azından okurlar ile meslektaşlar arasında eleştiri ya da kınama konusu olabilir.

Toury üç tür normun varlığından söz eder (1995: 57-59): öncül normlar, süreç öncesi normlar ve süreç normları. Bu normların adlarından da anlaşılacağı gibi Toury çeviri kararlarından kimilerinin çeviri süreci sırasında alındığını, ancak bir kısmının da çeviri süreci başlamadan, hatta daha çeviri metin ortada yokken oluştuğunu, diğer bir deyişle bunların kaynak metnin gerektirdiği ya da dayattığı değil, çevirmenlerin meslek edinme sürecindeki toplumsallaşmaları sırasında öğrendikleri, edindikleri genel davranış biçimleri olduklarını ortaya koymuştur. Süreç öncesi normlar iki ana başlık altında incelenir: Çevirinin doğrudan kaynak metinden yapılıp yapılmadığı, yani bir ara dilden yararlanılıp yararlanılmadığı ve çevrilecek yapıtlara ve bunların ait oldukları kaynak kültürlerle ilişkin

ölçütler içeren bir çeviri politikasının bulunup bulunmadığı. Süreç normları ise matris normları ve metinsel-dilsel normlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Matris normları çeviri metnin dağılımını, çeviride cümle yapılarının değişip değişmediği, herhangi bir ekleme ya da atlama yapıp yapılmadığını betimlemekte kullanılır. Metinsel-dilsel normlar ise sözcük ve deyiş seçimini ve sözcük ve deyiş düzeyinde biçimsel tercihleri araştırırken devreye girerler. Öncül norm ise Toury’ye göre en temel normdur. Öncül norm, çevirmenlerin yaptıkları çevirilerde kaynak metin ve kültürün normlarına mı, yoksa erek dil ve kültürün normlarına mı daha yakın olacaklarını belirler. Eğer çevirmen kaynak metne daha yakın duruyorsa çeviride yeterlik, erek metne daha yakın duruyorsa kabul edilebilirlik söz konusu olur. Öncül norm çoğu zaman çevirmen henüz çeviriye başlamadan mevcuttur, buna karşın betimleyici çalışmada en son ortaya çıkan norm da budur. Çeviri araştırmacıları ancak süreç öncesi ve süreç normlarını inceledikten sonra benimsenen öncül norma ilişkin bir sonuca varabilirler.

Öncül norm kavramının çeviride daha önce söz edilen iki kutuplu yaklaşımı pekiştirdiği, yeterlik kavramının sadık, kabul edilebilirlik kavramının serbest çeviri ile özdeşleştirilebileceği öne sürülebilir. BÇA’nın, bu klasik ikilikten ayrılan önemli bir yönü vardır, çeviri kararlarının tek kutuplu, yani *ya* yeterli *ya* kabul edilebilir çevirilere yol açacağı düşüncesine yer vermez. Toury’ye göre çevirmen kararları bu iki kutup arasında kurulu bir çizgide farklı konumlarda yer alabilir. Bir çeviri kimi yönleriyle kabul edilebilir (örneğin metnin daha rahat okunması amacıyla cümlelerin bölünmesi) kimi yönleriyle de yeterli olabilir (örneğin kültürel öğelerin kaynak metindeki adlarıyla erek metne taşınmaları). Son yıllarda yapılan birçok çalışmada öncül norm esnek bir biçimde tanımlanmış ve iki kutup arasında yer alan ara alanların önemi vurgulanmıştır.

BÇA’ya göre çeviri normları çeviri metinlerde ve çeviri metinlerin dışında yayımlanan basılı malzemelerden oluşan iki dü-

zeyde incelenebilir. Çeviri metinlerde gözlemlenen normların incelenmesi metinler üzerinde yapılan ayrıntılı çözümlemelerle gerçekleştirilir. Metin dışı malzemeler çeviri ve çevirmenler üzerine oluşan üstsöylemin yansıtıldığı eleştiri yazıları, röportajlar, tanıtım yazıları gibi malzemelerden oluşur. Bu malzemeden çıkarılabilecek normların incelenmesi için BÇA'da yapılandırılmış bir yöntem önerisi yoktur; her araştırmacı kendi inceleme yöntemini seçer ve uygular. Metin dışı malzemelerin incelenmesinde sıklıkla tercih edilen bir yöntem temellerini sosyoloji ve dilbilimden alan "eleştirel söylem çözümlemesi" yöntemidir. Öte yandan, Toury'nin değinmediği, ancak çeviri normlarının ortaya çıkarılmasında önemli rol oynayabilecek bir diğer malzeme türü de önsöz, sonsöz, dipnot, kapak yazıları vb. gibi çeviriyle fiziksel temas içinde olan, ancak çevirinin bir parçası olmayan yanmetinlerdir. Yanmetinlerin incelenmesinde Gerard Genette'in önerdiği model ve sınıflandırmalara başvurulmaktadır (Genette, 1997; Tahir Gürçağlar, 2002b).

Getirilen bazı eleştirilere karşın norm kavramı bugün de çeviribilimde önemli bir yere sahiptir ve çeviri metinlerin incelenmesinde bugüne dek sunulan en uygulanabilir, açıklayıcı ve kapsamlı yöntemin temel taşınu oluşturmaktadır. Norm kavramına farklı yaklaşan çeviribilimciler de olmuştur. Özellikle Andrew Chesterman'in gündeme getirdiği norm sınıflandırması Toury'nin normlarının tersine bir meslek grubu olarak çevirmenlerin ve okurların çeviriden beklentilerine de yer vermiş, Toury'nin daha çok metinsel incelemede kullanılacak yöntemsel araçlar olarak sınırladığı normları metinlerin dışında, okur ve çevirmen kitlelerinin davranış biçimlerini ele alırken kullanılacak araçlar haline getirmiştir. Chesterman normları iki başlık altında inceler: metinsel normlar olan ürün ya da beklenti normları ve çeviri sürecinde ortaya çıkan mesleki kaygıları içeren uzmanlık normları. Ürün/beklenti normları erek kültürün çeviri metinlerden beklentilerini içerir. Bu normları belirleyen unsurlar arasında erek kültürün çeviri geleneği, erek dilde benzer metin

türlerinin sergiledikleri özellikler ve ekonomik ve ideolojik kaygılar yer alır. Uzmanlık normları arasında etik bir norm olan, çevirmenin dürüstlüğünü, üstlendiği sorumluluğu yerine getirmesini içeren hesap verebilirlik normu, çevirmenin kaynak ile erek taraflar arasında mümkün olan en yüksek düzeyde iletişimi sağlamasını gerektiren ve toplumsal bir norm olan iletişim normu ve kaynak ile erek metin arasında kurulacak ilişkiyi içeren dilsel bir norm olan ilişki normu yer alır (Chesterman, 1997: 64-70). Karşılaştırmalı olarak bakıldığında Toury'nin normlarının metinsel, Chesterman'ın normlarının ise toplumsal temelli olduğu sonucuna varılabilir. Bu nedenle Chesterman'ın norm kavramına daha geniş bir bakış açısı getirdiği söylenebilir.

BÇA ve Eleştirel Yaklaşımlar

Çoğuldizge Kuramı ve BÇA birçok çeviribilimci tarafından insan unsuruna yeterince yer vermedikleri, kültür dizgesini kendi kendini besleyen mekanik bir yapı olarak tasarlayarak sundukları için eleştirilmiştir (Hermans, 1999). Even-Zohar bu eleştirileri kısmen kültür planlaması kavramını geliştirerek karşılamış ve kültür içindeki bireylerin birer girişimci olarak farklı seçenekler yaratmak ya da bu seçenekleri başka kültürlerden aktarmak yoluyla kültürel dönüşümde önemli rol üstlendiklerini ortaya koymuştur (1997). Bu iki yaklaşıma karşı yöneltilen bir diğer eleştiri de güç ilişkilerine yeterince eleştirel bakmamış olmaları, çeviri metinlerin dizge içindeki konumlarını ya da çeviri stratejilerini incelerken metinler, dizgeler, kültürlerarası güç dengelerini sornsallaştırmamalarıdır (Hermans, 1999). Dizgeci yaklaşım içinde yer alan, ancak özellikle 1990'lı yıllarla birlikte çeviribilimde ağırlık kazanmaya başlayan ideoloji ve güç ilişkilerini gündeme alarak kültür dizgesi içinde güç ilişkilerinin nasıl işlediğini ve çeviri açısından ne tür sonuçlar doğurduğunu inceleyen önemli bir araştırmacı André Lefevere'dir. Lefevere özellikle edebiyat

çevirisiyle ilgilenmiş ve kaynak metinlerin farklı kültürlerle nasıl yansıtıldığını, bu yansıtma sırasında ne tür "kırılmalar" yaşandığını ve bu kırılmaların nedenlerini incelemiştir (2000). Lefevere dizgesel yaklaşımın yapısalcı kökenlerini sorgulamış ve özellikle çevirinin edebiyat ve kültür dizgelerinde üstlendiği rolü mercek altına alarak çeviriyi tanımlamakta kullanılan "yeniden yazım" kavramını oluşturmuştur. Lefevere, "yeniden yazım" kavramını yalnızca çeviri için değil, edebiyat yapıtlarını yorumlayan, onların okurlara taşınmasında birer araç olan eleştiri, tarih yazımı, antoloji hazırlığı gibi etkinlikler için de kullanır (1992). Çeviriyi bu etkinliklerle birlikte ele alması çeviriyi "özgün yaratı" ürünleriyle aynı düzlemde (ve değerinde) düşündüğü anlamına gelir. Öte yandan Lefevere çeviriyi diğer yeniden yazım etkinliklerinden ayrı bir yere oturtur ve çevirinin en güçlü yeniden yazım yolu olduğunu, çünkü çeviri aracılığıyla yapıtların farklı kültürlerle taşındığını belirtir (1992: 9). Lefevere özellikle edebiyat metinlerinin okurlar tarafından alınmasını belirleyen, kabul görmesine ya da reddedilmesine neden olan somut etkenler üzerinde durur (Munday, 2001: 127). Bu somut etkenler arasında iktidar sahibi ya da edebiyatı himaye eden kişi ve kurumlar olabilir. Lefevere için edebiyatı ve çeviriyi biçimlendiren üç farklı unsur vardır: 1) Eleştirmen, çevirmen gibi edebiyat dizgesinin içinde yer alan uzmanlar, 2) Kökleri edebiyat dizgesinin dışında bulunan bir himaye sistemi 3) Dönemin ya da kültürün baskın yazım tekniği (poetikası). Lefevere'in dikkat çektiği himaye sistemi gerçekten de çeviride önemli bir rol oynamaktadır. Çeviri tarihi üzerine yapılan araştırmalar dünyanın farklı bölgelerinde hami kurum ve kişilerin çeviri üzerinde ne denli önemli bir etkiye sahip olduklarını ortaya koymuştur. Hamilere örnek olarak kral, kilise, hükümet gibi edebiyat dizgesinin tamamen dışında, ancak simgesel olarak önemli bir güce sahip olan kişi ya da kurumlar örnek gösterilebilir. Günümüzde ise himaye işlevi daha çok yayınevleri, akademik kurumlar, edebiyata destek veren büyük şirketler ya da medya tarafından üstlenilmektedir. Hami

kişi ve kurumların çeviriye destek vermeleri aynı zamanda onun üzerinde belli bir hakimiyet kurmalarını da beraberinde getirir. Hamiler, destekleyecekleri çevirilerin kaynak metinlerinin seçiminde ya da çeviri stratejilerinde söz sahibi olabilirler. Bu kişi ve kurumlar kendi ideolojilerine uygun çeviri etkinliklerine destek verirken uygun olmayanları baskılayarak bir dile neyin çevrilip neyin dışlanacağına da karar vermiş olurlar. Himaye altında çalışan bir çevirmen çoğu zaman hamilerinden ekonomik destek alır, bu da edebiyat dizgesinin yalnızca ideolojik değil, ekonomik faktörler tarafından da biçimlendirildiğinin önemli bir göstergesidir. Bu girift ilişkiler ağına vurgu yapan Lefevere'in sunduğu dizge kurgusunun en önemli yönü, çevirinin ve edebiyatın ideoloji ile ne denli yakın bir ilişki içinde olduğuna dikkat çekmesidir (Lefevere, 1992).

Lefevere, 1980'li ve 1990'lı yıllarda çeviribilimin gelişiminde önemli bir köprü oldu. Çeviri ve edebiyata dizgeci bir bakış açısı benimsemeye devam etti, ancak bunları tamamlayan ideoloji ve güç kavramlarıyla özellikle 1990'lı yıllarda yükselişe geçen kültür ağırlıklı bir çeviribilim paradigmasının da habercisi oldu. Susan Bassnett ile yazdığı bir kitapta da bu yeni paradigmanın adını koyarak ona "kültürel dönüş" adını verdi (Bassnett ve Lefevere, 1990). 1990'ların bu yeni paradigmasından aşağıda "eleştirel çeviribilim" başlığı altında söz edilecektir.

Yukarıda da belirtildiği gibi Çoğuldizge Kuramı ve BÇA'ya yöneltilecek eleştiriler iki ana nokta üzerinde odaklanmaktaydı. Bunlardan biri güç ilişkilerine yeterince önem vermemeleri, diğeri ise insan unsurunu yok saymalarındır. Bu alanlarda getirilen eleştiriler aslında bir çeviri sosyolojisi alanının oluşmasına da aracılık etmiştir. Bu, çeviride insan unsuruna, özellikle de etken birer özne olarak çevirmenlerin gizil gücüne yönelik çalışmaların artışını beraberinde getirmiştir. Bu konuda iki isim üzerinde durmakta yarar vardır: Anthony Pym ve Daniel Simeoni. Daniel Simeoni, Toury'nin norm kavramına alternatif bir bakış açısı geliştirmiştir. 1998 yılında yayınlanan bir makale

lesinde Simeoni çeviribilime sosyolojik bir yaklaşım getirmekte ve çeviri normlarının nasıl öğrenildiği, içselleştirildiği ve daha sonra bu normların ne tür süreçlerle değiştiği sorunsallarını ele almıştır. Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun *habitus* kavramını çeviribilim bağlamında ele alan Simeoni, çevirmenlerin meslek eğitimleri ve uygulama aşamasında benimsedikleri modelleri meslek yaşamları boyunca uyguladıklarını, bu modellerin onların doğal bir parçası haline geldiğini belirtir. Çeviri normları çevirmenlerin gönüllü olarak korudukları ve devam ettirdikleri davranış biçimleridir. Yeri geldiğinde bu normlarda gerçekleşen değişiklikleri de yine çevirmenler sergiledikleri davranışlar ya da geliştirdikleri söylemler aracılığıyla meydana getirirler. Normlardaki dönüşümü inceleyebilmek için normları yalnızca düzenli davranış biçimleri olarak tanımlamak yetmez. Düzenli davranışların yanında düzensiz ya da normdışı davranışları inceleyerek çeviri alanında gerçekleşen değişiklikleri öngörebilmek ve bu değişikliklerin kimler tarafından, hangi aşamalarda başlatıldığını ortaya koymak olasıdır (Tahir Gürçağlar, 2008). Simeoni'nin BÇA'yı bireysel ve toplumsal özne kavramını öne çıkararak yeniden yorumlamasıyla 2000'li yıllarda ağırlığını hissettirmeye başlayan ve eleştirel kültürel çeviribilimi tamamlar nitelikte bir çeviri sosyolojisi akımının ortaya çıktığından söz edilebilir.

Çeviri Süreçlerine Yönelik Araştırmalar

Günümüzde çeviri olgusunun incelenmesinde en fazla tercih edilen yöntem çeviri metinlerin incelenmesidir. Bunun en önemli nedeni çeviri metnin somut ve kalıcı bir nesne olması ve çoğu zaman bu metne kolaylıkla ulaşılabilesidir. Öte yandan çeviribilimciler her zaman çeviri süreçleriyle de yakından ilgilenmişler ve bu süreçleri ve bunlara eşlik eden bilişsel olguları incelemek üzere bazı deneysel yöntemler geliştirmişlerdir. Bu

yöntemlerden en yaygın olanı “sesli düşünme protokolleridir”. Sesli düşünme deneyleri sırasında bir grup denekten çeviri yapmaları istenir. Ayrıca deneklerden çeviri sırasında zihinlerinden geçen düşünceleri sesli olarak dile getirmeleri talep edilir. Deneklerin söyledikleri, çeviri süreci sırasında kaydedilir. Kayıtlar daha sonra yazıya dökülür ve ortaya çıkan “protokoller” ayrıntılı analizlere tabi tutulur (Toury, 1995: 234). Üretilen yazılı protokoller çeviriye ilişkin farklı olguların incelenmesinde kullanılabilir. Başlıca amaç, çeviri sırasında harekete geçen psikolojik ve dilsel mekanizmaların tanımlanabilmesidir. Bu genel amacın yanı sıra, yazılı protokoller çevirmenlerin sorun çözme stratejileri, karar verme ölçütleri ya da çeviride yaratıcılık gibi konularda bilgi sunmaktadır (Jääskeläinen, 2009: 291). Çeviri sürecine eğilen bu tür deneysel araştırmalar bazı açılardan eleştirilmektedir. Bu eleştirilerden biri deneklerin deney ortamında doğal davranmalarının mümkün olmadığı görüşüne dayalıdır. Ayrıca çeviri yaparken düşünceleri sesli ifade etmenin bilişsel süreçler üzerinde etkisi olduğu da iddia edilmektedir.

Sesli düşünme protokollerine ek olarak son yıllarda geliştirilen bir diğer yöntem de çevirmenlerin bilgisayarda çalışırken metin üzerinde yaptıkları değişiklikleri kaydeden yazılımların kullanımudur. Böylece çevirmenlerin çeviri sürecinde yaptıkları değişiklikler, sildikleri metin birimleri, metin içinde ileri geri hareketleri ya da ara verdikleri anlar kaydedilmekte ve daha sonra bu kayıtlar sesli düşünme protokolleri ya da çevirmenlerle çeviri süreci sonrası yapılan görüşmelerin kayıtları gibi verilerle bir araya getirilerek analiz edilmektedir. Kullanılan yazılımların en bilineni Translog’dur. Yine son yıllarda göz konumunu ve gözün hareketlerini ölçen teknolojiler çeviri sürecinin araştırılmasında kullanılmaya başlanmıştır. Translog, sesli düşünme, göz izleme yönteminin yanı sıra çeviri sırasında çevirmenin beyin faaliyetini ölçmek üzere EEG ölçümlerinin yapıldığı deneysel projeler de vardır. Buna örnek olarak 2006-2009 yılları arasında

AB 6. Çerçeve Programı kapsamında Finlandiya'daki Tampere Üniversitesi'nin koordinatörlüğünde yürütülen Eye-to-IT projesi gösterilebilir.

Eleştirel Çeviribilim

Çoğuldizge Kuramı'na ve BÇA'ya en fazla eleştiri getiren araştırmacılar yapısalcılık ve sömürgecilik sonrası çerçeveyi benimseyenler olmuştur. Lawrence Venuti, Tejaswini Niranjana ve Gayatri Spivak gibi araştırmacılar çeviribilime yeni bir bakış açısı getirdiler. Bu araştırmacıların geliştirdikleri düşünceler Walter Benjamin ve Jacques Derrida'nın dil ve çeviri üzerine düşüncelerinden ve bu iki yazarın yapıtlarının yakın okumalarından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu yaklaşımların yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı bir dizi araştırma da çeviriye feminist bir yaklaşım geliştirilmesinde rol oynamış, eleştirel çeviribilim çerçevesi içinde yer almıştır (von Flotow, 2009). Bu araştırmacıların BÇA'ya getirdikleri başlıca eleştiri, Toury'nin çeviriye "bilimsel" bir yaklaşım geliştirme çabaları ve bu nedenle çeviriyi görgül ve özcü bir mercekten yansıtmaya kaygısıdır. Eleştirel yaklaşım özellikle çevirinin toplumdaki güç ilişkilerinin hem göstergesi, hem de aracı olabileceğini öne sürmekte ve bu nedenle bilimsel bir araştırma nesnesi olarak, belirli kural ve yöntemlerle incelenecek bir olgu olmadığını, ideolojik ve söylemsel bir iktidar aracı olarak, siyasi konumu açısından incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle Lefevere'nin geliştirdiği "yeniden yazım" kavramı ve çeviriyi yöneten güç odaklarına yaptığı vurgu BÇA'dan eleştirel çeviribilime giden yolda bir köprü olarak kabul edilmektedir. Eleştirel çeviribilimin çeviribilime belki de en büyük katkısı, araştırmacıların kendi nesnellik iddialarını sorgulamaya başlamalarını, çeviriye yeni ve eleştirel bir gözle bakabilmelerini, çevirinin arkasındaki kişi ve kurumları güç ilişkileri ve top-

lumsal cinsiyet rolleri açısından ele almalarını sağlaması olmuştur.

Eleştirel çeviribilimcilerin BÇA'dan en önemli farkı yine BÇA'ya getirdikleri eleştiride gizlidir: bu araştırmacılar BÇA'yı fazlasıyla "betimleyici", diğer bir deyişle "edilgen" bulmakta ve çeviribilim aracılığıyla toplumsal değişim süreçlerine katkıda bulunulabileceğini, çeviribilimcilerin görevinin yalnızca çevirileri betimlemek ya da çözümlenmek olmadığını, bunun ötesine geçerek çevirinin toplumda algılanış ve uygulanışında bir dönüşüm gerçekleştirmek olduğunu vurgulamaktadır. Eleştirel çeviribilim toplumsal bir gündemi olan, "angaje" (committed) bir yaklaşımdır (Koskinen, 2004: 153; Brownlie, 2009: 79). Ancak eleştirel çeviribilim içinde yer alan araştırmacıların her birinin gündemi diğerinden farklı olduğu için çevirinin ne yapması ve nasıl olması ile ilgili bütüncül bir eleştirel çeviribilimin varlığından söz etmek de olası değildir.

Tejaswini Niranjana (1992), çeviriye sömürgecilik sonrası bakış açısından bakmakta ve çevirinin İngiliz sömürgesi olduğu dönemde Hindistan'da bir hegemonya aracı olarak kullanıldığını ve Hint dillerinden İngilizceye yapılan çevirilerde Hindistan halkının olumsuz biçimlerde temsil edildiğini vurgulamaktadır. Niranjana'ya göre bu çevirilerin çizdiği imgeyi değiştirebilmek için kaynak metinlere daha "sadık", hatta "sözcüğü sözcüğüne" çeviriler yapılarak kaynak kültürün çeşitlilik ve zenginliğini ortaya koymak gerekir.

Lawrence Venuti (1995) çevirmenin "görünmezliğine" vurgu yaparak Batı ülkelerinde, özellikle de Amerikan-İngiliz kültüründe akıcı çeviri stratejilerinin ağırlıkta olduğunu, bu stratejiler nedeniyle kaynak metinlerin erek dile gerektiğince aktarılamadığını, kaynak metinlerin homojen ve farklılıkları gözetmeyen standart şekillerde çevrildiğini öne sürmektedir. Venuti için çevirmenin görünmezliği çift yönlüdür, hem çeviri üzerine oluşan söylemi hem de çeviri stratejilerini kapsar. Çeviri kitaplarla ilgili çıkan tanıtım ya da eleştiri yazılarında çevirmene hiç yer

verilmediği gibi kitabın çeviri olduğu dahi göz ardı edilmektedir. Öte yandan çevirmenler de içinde buldukları erek kültürün beklentilerine yanıt vererek kolay okunur, akıcı çeviriler üretir ve bu nedenle çevirmen olarak kendi "seslerinin" ya da "biçemlerinin" çeviri metinde görünmez hale gelmesine neden olurlar. Venuti, kapitalist sistemin değerlerinin yapılan çeviriler aracılığıyla aktarıldığını ve gizlice benimsetildiğini, akıcılık rejimi adını verdiği bu düzenin çevirmenin mevcudiyetinin daha fazla hissedildiği çeviriler aracılığıyla sarsılması gerektiğini belirtir. Venuti'ye göre çeviride "yabancılaştırma" stratejisi benimsemeli ve akıcılık stratejisinin yerini almalıdır. Bunun çevirinin etik yönleriyle yakından ilgisi vardır, çünkü akıcı çeviriler Batı-merkezci bir düşünce tarzının yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Yabancılaştırıcı çeviri sözcüğü sözcüğüne çeviriyi içermekle birlikte onunla sınırlı değildir; erek kültürün dışladığı bir kaynak metnin seçilerek çevrilmesinden erek dilde marjinal biçimlerin tercih edilmesine kadar çok farklı yöntemlerle yapılabilir. Amaç okuru yadırgatacak, şaşırtacak, çeviri ve kaynak kültür üzerine düşünmeye davet edecek yabancılaştırıcı bir bağlam oluşturmaktır.

Yapısalcılık ve sömürgecilik sonrası dayanakları olan ve yukarıda iki örneği sunulan çeviri yaklaşımları, çeviriyi iki kutuplu bakış açısına geri götürmekle eleştirilmektedir. Bu araştırmacıların hem çeviri stratejileri hem de çeviriye bakışları açısından kaynak odaklı ve son derece kuralcı olmaları çevirideki geleksel ikilikleri, kaynak/erek odaklı, yabancı/yerli, iyi/kötü gibi karşıtlıkları sürdürdükleri bir gerçektir (Robinson, 1996: xi). Öte yandan bu yaklaşımları geçmişte olduğu gibi kaynak yazarı ya da metni yüceltmek amacıyla değil, kültürel asimetrisini gidermeyi amaçlayan ideolojik bir duruşla benimsemektedirler, o yüzden çeviribilimi geriye götürdükleri söylenemez.

Benzer bir ideolojik duruş 1990'larda özellikle Kanada'da bir grup çevirmen ve çeviribilimci tarafından çeviribilimin gündemine getirilen toplumsal cinsiyet alanında da geçerlidir. Çeviri-

rinin tarihsel olarak kullanılan eğretilmeler ve “çeviri kadın gibidir, güzeli sadık, sadığı güzel olmaz” gibi deyişlerle kadını ve dişi bir alan olarak gösterilmesine (Simon, 1996: 1) karşı çıkan Barbara Godard, Sherry Simon, Susanne De Lotbinière-Harwood, Luise von Flotow gibi çoğu kadın araştırmacı, feminist bir çeviribilim oluşturma yolunda adımlar atmıştır. Çeviribilimde feminizm kimlik politikalarıyla doğrudan bağlantılıdır ve iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi çevrilecek yapıtların seçimi açısından yalnızca kadın yazarların metinlerine ya da feminist bir gündeme hizmet ettiği düşünülen yapıtlara ilgi gösterilmesidir. İkincisi ise çeviri stratejileri açısından feminist seçimler yapmak ve Batı dillerinde mevcut eril yapıları dışıl ya da nötr yapılara dönüştürmek ya da kadına biçilen geleneksel konumu yeniden üreten metinlere açık eleştiriler getirerek bunların çevirisi sırasında metin içi ekleme ve çıkarmalar ya da dipnotlar gibi bazı metin dışı öğelerle bu eleştirileri dile getirmek biçiminde gerçekleşmektedir. Bu alanda çalışan araştırmacıların farklı yaklaşımları benimsemeleri ve sahip oldukları farklı ilgiler nedeniyle feminist çeviribilim alanında da tek bir yönelim ya da yöntemden söz etmek olanaklı değildir (von Flotow, 1998).

Eleştirel çeviribilim içinde gelişen yaklaşımların da katkılarıyla BÇA yöntemini benimseyen araştırmacılar, yaptıkları çalışmalarda “nesnel” bir bilim dalı olma kaygısını geri plana çekmeye başlamış ve verilerin toplanması, normların belirlenmesi ve çevirmen davranışlarının nedenlerinin açıklanması gibi araştırmanın farklı aşamalarında kendi öznel konumlarını da sorgulamaya başlamışlardır. Eleştirel yaklaşım, çeviri ve çevirmenlerin kültürel ve toplumsal bağlamlarını ve güç ilişkilerini de içeren daha kapsayıcı bir BÇA’nın ortaya çıkmasına da aracı olmuştur. Bu eleştirel BÇA, betimleyici olma özelliğini korurken farklı disiplinlerden ve bakış açılarından daha fazla yararlanan, araştırmacının özne konumunu çok daha fazla sorunsallaştırdığı bir bakış açısı geliştirmiştir. Son yıllarda birçok çeviri araştırmacısının benimsediği bu disiplinlerarası ve olumlu anlamda

eklektik yöntemde bilimsellik ile öznelliği dengeli bir biçimde birleştirme çabası öne çıkmaktadır (bkz. Tymoczko, 1999; Parker, 2002; Crisafulli, 2002; Calzada Pérez, 2003; Koskinen, 2004; Pym, Shlesinger ve Simeoni, 2008).

Çeviri Sosyolojisi

Çeviri sosyolojisi, çeviribilimin “kültürel dönüş” sonrası eleştirel yaklaşımlarla birlikte ortaya çıkan ve sosyoloji disipliniyle yakın temas içinde gelişen bir alt alanıdır. Çeviri araştırmacılarının sosyoloji disiplininin bazı kuram ve yöntemleri benimsemeleriyle birlikte bu alanda üç önde gelen araştırmacının adı öne çıkmıştır: Pierre Bourdieu, Niklas Luhmann ve Bruno Latour.

Çeviribilimde metinlerin arkasında yer alan çevirmenlere odaklanmaya başlanması 1990'lı yılların sonunda iki çeviribilimcinin iki ayrı yayınıyla gerçekleşti. Bunlardan biri Daniel Simeoni'nin yukarıda da sözü edilen makalesiydi (Simeoni, 1998). Bir diğeri de çeviri tarihi bağlamında metinlere değil, çevirmenlere odaklanması gerektiğini vurgulayan ve çeviri tarihine alternatif olarak bir “çevirmen tarihi” oluşturulması gerektiğini öne süren Anthony Pym'in *Method in Translation History* (Çeviri Tarihinde Yöntem) başlıklı kitabıydı (Pym, 1998). Çevirmenlerin özne konumlarının sorunsallaştırılmasıyla birlikte özne-toplum ilişkileri de gündeme geldi ve özellikle yapısalcı/nedenselliğe dayalı açıklayıcı modellerle bireyci/özneelliğe dayalı modeller arasında bir buluşma noktası yaratılmaya çalışıldı. Bu buluşma sosyolojik yaklaşımların alana getirilmesiyle gerçekleşti. Çeviri sosyolojisinin ortaya çıkışıyla kimi araştırmacılar çeviri olgularının arkasında yer alan insan unsuruna eğilirken bir birey ve meslek mensubu olarak çevirmenlerin toplumsallaşma süreçlerini mercek altına aldılar. Sosyolojik açıdan üzerinde durulan konular arasında çeviri eğitimi, çeviri ve yayın dünyası, uluslararası çeviri metin akışları,

çevirmenlerin yaşam öyküleri, çeviri ve aktivizm bulunmaktadır (Inghilleri, 2009).

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu çeviribilimde ilgi gören ilk önemli isim oldu. Simeoni (1998) çevirmenlerin kendilerini kaynak yazara göre ikincil konumda görmeleri eğilimini sorun-sallaştırırken Bourdieu'nun "alan", "habitus" ve "sermaye" kavramlarından yararlandı. Moira Inghilleri (2005) Bourdieu'nün kavramlarını sözlü çeviri alanına taşıdı, Jean-Marc Gouanvic (1999) ise Fransa'da İkinci Dünya Savaşı sonrası çeviri edebiyat ortamını incelerken Bourdieu'nün çerçevesinden yararlanıyordu. Onları izleyen birçok araştırmacı hem tarihsel hem de güncel boyutuyla çeviriyi incelerken Bourdieu'nün kavramlarından yararlandı (Hanna, 2005; Meylaerts, 2006).

Alman sosyolog Niklas Luhmann daha sınırlı bir ilgiyle karşılanırsa da çeviri sosyolojisinde önemli bir isim haline gelmiştir. Theo Hermans'ın çalışmalarıyla çeviribilime sunulan Luhmann, özellikle geliştirdiği dizge kavramıyla ilgi çekmektedir. Hermans, Luhmann'ın dizge kavramından çeviriyi bir iletişim biçimi olarak tanımlamakta yararlanmakta, çeviri eğitimi ile uygulaması arasındaki ilişkiyi bu dizgesel yaklaşımla açıklamaktadır (Hermans, 2007).

Bruno Latour'un aktör-ağ (Actor-Network Theory – ANT) yaklaşımı da çeviribilimciler arasında ilgi görmektedir. Çevirmenleri toplumsal bir ağ içinde çalışan aktörler olarak gören bu yaklaşımda katılımcı gözlem gibi etnografik yöntemlerden yararlanılmaktadır (Buzelin ve Falaron, 2007).

Önümüzdeki yıllarda kuramsal ve yöntemsel açıdan çeviri sosyolojisine gösterilen ilginin artacağına kesin gözüyle bakılabilir. Çeviribilimde çeviri sosyolojisi ile sürmekte olan bir bağlam genişlemesi süreci olduğu bir gerçektir. Yazılı çeviriyi ele alan araştırmacılar bu bölümde de belirtildiği gibi sözcükler, sözcükler ya da metin birimleri yola çıktılar, zamanla araştırmacıların ilgisi bir bütün olarak çeviri metne ve kaynak metinle ilişkisine kaydı. Daha sonra çeviri metinlerin kültür ve edebiyat dizgesi

içindeki yerine ve diğer özgün ve çeviri metinlere göre konumlarına bakılmaya başlandı. Daha sonra bağlam daha da genişletildi ve toplumlar ve kültürlerarası ilişkiler açısından çeviri ele alınmaya başlandı. Çeviri sosyolojisinde de çeviri metinlerden çok çeviri alanındaki aktörlerin birbirleri ve toplumla ilişkileri incelenir. Bu süreçte ilgi odağının metinden topluma doğru kaydığı söylenebilir. O halde bugün karşımızda duran yönetsel bir sorun, çevirinin fazlasıyla kavramsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanması ve bu süreçte dilsel ve metinsel yönlerinin gözardı edilmesidir. Bunu önleyebilmek ve çeviri araştırmalarının hem çeviri metinleri, hem de çevirmenleri ve içinde çalıştıkları toplumsal dinamikleri kapsamalarını sağlayabilmek için eleştirel BÇA'nın sunduğu olanak ve yöntemlerden yararlanmak uygun olacaktır.

Bu noktaya kadar ele alınan kuramlar daha çok yazılı çeviri alanında geliştirilmiş olanlardır. Kuşkusuz birçoğundan, örneğin işlevci ya da betimleyici yaklaşımlardan ve çeviri sosyolojisinden sözlü çeviriyi ele alırken yararlanılabilmek ve yararlanılmaktadır. Buna karşın sözlü çeviri kuramlarının kendi içinde farklı bir evrim gösterdiği ve aşağıda kısaca değinileceği gibi yazılı çeviriden farklı bir noktada olduğunu söylemek gerekir.

Sözlü Çeviri Kuramları

Sözlü çeviri kuşkusuz yeryüzünde farklı diller konuşulmaya başladığından beri uygulanan bir çeviri yöntemidir ve bu yönüyle yazılı çeviriden çok daha eskidir. Buna karşın sözlü çevirinin kuramsal bir araştırma alanı olarak kabul görmesi yazılı çeviriye göre çok daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Birinci bölümde sözlü çeviri yöntemleri ve bu çeviri türünün uygulandığı ortamlar üzerinde durulmuştu. Bugün uygulanan yaygın sözlü çeviri yöntemlerinden eşzamanlı çeviri ve özellikle de konferans çevirmenliğinin ortaya çıkışıyla sözlü çeviri kuramsallaş-

maya başlamış ve ancak geçen yüzyılın ortalarına doğru, özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Nürnberg Mahkemeleri ve daha sonra Birleşmiş Milletler genel kurullarında eşzamanlı çeviriye başvurulmaya başlanmasıyla bu iki alanda kuramsal araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde sözlü çeviri araştırmacılarının üzerinde en fazla durdukları alan eşzamanlı çeviri olmaya devam etmektedir, ancak bunun yanı sıra icra edildikleri ortamların toplumsal açıdan ilginç ve önemli olması nedeniyle toplum ve mahkeme çevirmenliği de son yıllarda giderek artan bir ilgiyle ele alınmaktadır.

Sözlü çeviri üzerine ilk araştırmalar ve sözlü çeviri eğitimine ilişkin ilk çalışmalar 1950'li yıllarda başladı. Yapılan çalışmalar akademik olmaktan çok didaktikti, yine de bu çalışmaların günümüzde sözlü çeviri alanında tartışılan konuların birçoğunun temelini attıkları söylenebilir (Gile, 2009: 53). Günümüzde ise sözlü çeviri araştırmalarında iki farklı paradigmadan söz etmek olasıdır: bunlardan birincisi psikoloji disiplininin araçlarından yararlanan bilişsel paradigma, diğeri ise özellikle 1990'lı yıllarla birlikte toplum çevirmenliği alanında gelişerek sözlü çevirinin her dalında daha fazla öne çıkmaya başlayan kültürel-toplumsal paradigma.

Sözlü çeviri üzerine eğilen ilk araştırmacılar psikoloji alanından geliyordu. 1960 ve 1970'li yıllarda yürütülen bir dizi deneysel araştırmayla konuşmacının hızı, konuşmayı algılamakten geçen süre (kulak-ses aralığı), kaynak dil gibi konferans çevirmenliği sürecindeki bazı değişkenler incelenmeye çalışıldı. Ancak bu çalışmalar çevirmenler tarafından konferans çevirmenliği ortamını tam olarak yansıtmadıkları için eleştirildiler ve dışlandılar (Gile, 2009: 53-54). Daha sonra konferans çevirmenliğinin hem uygulama hem de eğitimiyle ilgilenen bir dizi araştırmacı konuya eğildi ve Paris'teki çevirmenler okulu ESIT'de Daniela Seleskovitch'in geliştirdiği yorumlayıcı yaklaşım kapsamında çalışmalar yaptı. Yorumlayıcı yaklaşım sözcüklerin dilsel anlamlarından çok yorumsal anlamlarını öne çıkarır ve iletilerin tam olarak anla-

şılabilmesi için taraflar arasında ortak bir temele dayalı dilsel olmayan anlamın da ortaya çıkarılması gerektiğini belirtir. Kuramsal temelleri psikoloji ve psikodilbilime uzanan yorumlayıcı yaklaşım bugün hâlâ sözlü çeviri araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır (Salama-Carr, 2009). 1990'ların sonunda bu yaklaşımın sorgulanmaya başlanmasıyla disiplinlerarası ve deneysel çalışmalar öne çıkmış ve nörolojik ve nörodilbilimsel bir yaklaşım ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Sözlü çeviride deneylere dayalı bilişsel yöntem bellek ve dikkat, stres düzeyleri, kulak-ses aralığı, çevirmenlerin kulak tercihleri gibi bir dizi konuyu ele almıştır (bu konuların ayrıntılı bir özeti için bkz. Diriker 2005).

Sözlü çeviriye kültürel yaklaşımlar öncelikle toplum ve mahkeme çevirmenliği alanlarında ortaya çıktı. 1990'lı yıllarda sözlü çevirinin bir iletişim ve etkileşim biçimi olduğu konusunda artan bilinçle sözlü çevirinin toplumsal yönlerine ilgi artmaya başladı. Bu ilginin arkasında hastanelerde tıp alanında ve iltica başvurularında uygulanan toplum çevirmenliği ve mahkeme çevirmenliğinin göç alan birçok Batı ülkesinde kurumsallaşmaya başlaması ve lisans, lisansüstü ve sertifika programları aracılığıyla eğitimlerinin verilmesi yatmaktadır. Toplum çevirmenliği alanında yürütülen araştırmaların iki önemli temeli bulunmaktaydı: BÇA, özellikle de norm kavramı ve toplumsal dilbilimin sunduğu araçlar, özellikle de söylem çözümlemesi yöntemleri. Sözlü çevirinin toplumsal bağlamına yöneltilen ilgi çok geçmeden konferans çevirmenliği alanında da varlığını hissettirmeye başladı. Sözlü çeviri ve yazılı çeviri araştırmalarının 1990'lı ve 2000'li yıllarda daha yakın bir dirsek teması içinde olması da sözlü çeviri araştırmalarının çeviribilimdeki genel yönelimleri izlemesini beraberinde getirmektedir (Diriker, 2009: 56). Gecikmeli de olsa sözlü çeviri de kendi "kültürel dönüşünü" gerçekleştirmiş ve toplumsal bağlamı ve konferans çevirmenliğinde güç ilişkilerini konu alan çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Franz Pöchhacker, Ebru Diriker, Claudia Monacelli gibi araştırmacılar konferans çevirmenlerinin buldukları ortamlarla arala-

rındaki etkileşimi ve bu etkileşimin performans üzerindeki etkilerini sosyoloji, etnografya gibi disiplinlerden ödünç aldıkları katılımcı gözlem ve söyleşi gibi yöntemlerle araştırmaktadırlar. Yazılı çeviri alanında çeviribilimde son yıllarda önemli ölçüde ilgi gören toplumsal cinsiyet, ideoloji, güç ilişkileri, çeviri etiği gibi konuların yakın tarihte sözlü çeviri araştırmalarının gündemine gireceğine kesin gözüyle bakılabilir.

Çeviri Tarihi

İkinci Bölüm'ün bu son başlığı altında çeviri tarihi ve çeviri tarihyazımı ile ilgili bazı kuramsal ve yöntemsel konulara değinilecektir.

Çeviri tarihi kavramı bugün çeviribilimde iki farklı anlamda kullanılmaktadır:

- 1) Çeviri etkinliklerinin geçmişi ile ilgili toplanan bilgilerin bütünü
- 2) Çeviri etkinliklerinin geçmişini yazarken kullanılan yöntemleri ve tarih üzerine oluşan üstsöylemi inceleyen bir araştırma alanı, yani çeviri tarihyazımı.

Daha önce de belirtildiği gibi bir ürün, süreç ve kavram olarak çeviri son yıllarda önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir ve bunun sonucunda da çevirinin tarihine duyulan ilgi artmıştır. Dünyanın farklı ülkelerinde araştırmacılar kendi kültürlerinin çeviri tarihini incelemeye başlamış, çevirinin kültür, sanat, bilim, siyaset gibi alanlarda üstlendiği rolü irdelemiştir. Bu araştırmacıların benimsediği araç ve yöntemler de birbirinden farklı olmuştur, bu nedenle "yazdıkları" tarih ve sundukları tarihsel bakış açıları da önemli farklılıklar taşımaktadır.

Bugün elimizde çeviri tarihi ile ilgili yürütülen araştırmaların ortaya koyduğu onbinlerce sayfalık veri mevcuttur, ancak

bu verilerin bütünleşik, evrensel bir çeviri tarihi yazmaya yönelik olmadığını belirtmek gerekir. Çeviri ve çevirmen, çok yakın zamana kadar üzerinde fazla durulmayan, beklenen işlevi, yani iletişim kurma görevini, yerine getirdiği sürece yok sayılan olgular olmuştur. Bu nedenle çevirinin geçmişteki konumuna ilişkin belge ve kayıtlar son derece sınırlıdır. Bu, özellikle çevirinin Batı'dan farklı gelişim gösterdiği, sözlü kültürün ağırlıkta olduğu, arşiv geleneği bulunmayan Batı dışı kültürler için geçerlidir. Örneğin Afrika kültürlerinin çeviri tarihi üzerine çalışan Paul F. Bandia, yaptığı araştırma sırasında geleneksel veri kaynaklarına erişim olanaksız olduğu için Batı'da tarihçilerin yararlandıklarından çok farklı yöntemlerden yararlanmak zorunda kaldığını belirtmektedir (2005). Aynı şekilde Latin Amerika çeviri tarihi üzerine çalışan Kanadalı çeviribilimci Georges L. Bastin de bu bölgeye özgü çeviri olgularını incelemek için alternatif bakış açıları ve yöntemler gerektiğinden söz eder (2006). Bugün dünyanın bütün kültürlerinde çevirilerin ve çevirmenlerin geçmişlerine ilişkin yazılı belgeler bulunduğunu varsaysak bile çevirinin son derece çokanlamlı ve kültüre bağlı bir kavram olması nedeniyle araştırmacılar araştırma nesnelerini farklı tanımlayacaklardır. Ayrıca çeviri tarihçilerinin kendi özne konumları da araştırma nesnesinin seçiminden yöntemin geliştirilmesine, varılacak sonuçların bugünle bağlantılandırılmasına kadar araştırmanın her aşamasında sunulan "gerçeklere" farklı açılardan yaklaşılmasına neden olacaktır.

Bu bölümde ele alınan çeviri kuramları örneğinde görüldüğü gibi son elli yıl içinde çeviribilim alanında birçok kırılma ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçte tarihsel araştırmaların alana tartışılmaz bir katkıları olmuştur. Geliştirilen kuramların pek çoğu, özellikle BÇA ve sömürgecilik sonrası çeviri araştırmaları, tarihsel bulgulardan hareketle oluşturulmuş, araştırmacılar geçmişe ilişkin saptamalarla yola çıkarak çevirinin bugününe ilişkin sonuçlara varmıştır. Fransız çeviribilimci Antoine Berman, çağdaş bir çeviri kuramının ilk görevinin çeviri tarihini araştırmak olduğunu belirtmiş (1984: 12), José

Lambert (1993) yeni sayılabilecek çeviribilim alanının akademik bir disiplin olarak meşruiyet kazanabilmesi için çeviri tarihinin yazılmasını elzem görmüştür. Çeviribilimciler arasında çeviri tarihinin önemine ilişkin genel bir görüşbirliği olduğu söylenebilir, ancak her araştırmacının çeviri tarihi alanında araştırma yapmak için kendi nedenleri vardır. Çeviri tarihi üzerine araştırma yapanların birçoğu salt “çeviri tarihçisi” değildir. Birçok araştırmacı çeviriye ilişkin genel olguları araştırmak ya da yalnızca tarihsel değil, bugünkü olgular için de geçerli olan kuramları ele almak amacıyla tarihsel veri toplamaktadır. Uluslararası Çeviri Tarihçileri Rehberi’nde yer alan yaklaşık 200 araştırmacının ilgi alanlarına bakıldığında bu durum daha da net görülebilir (http://aix1.uottawa.ca/~jdelisle/fit_index.htm). Araştırmacıların birçoğu çeviri tarihini ilgi alanları içinde belirtirken, edebiyat çevirisi, medya çevirisi, terminoloji gibi alanları da ilgi alanları arasında saymıştır. Buradan yola çıkarak çeviri tarihinin çeviribilimde nihai bir hedef olmaktan çok genel çeviri olgularına ilişkin bir bilgi toplama aracı olduğu söylenebilir. Çevirinin ve çevirmenlerin geçmişi araştırmaya isteği aslında çevirinin bugünü daha iyi anlama isteğinden kaynaklanmaktadır.

Çeviri tarihçisi Lieven D’hulst çeviri tarihinin yerine getirdiği işlevleri ve son yıllarda çeviri tarihine artan ilginin olası nedenlerini şöyle özetlemektedir (2001: 22):

- Tarih çeviribilimde önemli konulara dikkat çeker ve uyarcı bir işlevi vardır.
- Tarih bilgisi sayesinde araştırmacılar yeni fikirlere uyum sağlamak için gerekli esnekliği kazanırlar.
- Tarih bilgisi araştırmacıların tek bir kurama körü körüne bağlı kalmasını engeller.
- Tarih bilgisi sayesinde çeviribilim disiplininin yapısı daha iyi anlaşılır, farklı yaklaşım ve uygulamalar arasındaki ilişkiler açığa çıkar.
- Tarih bilgisi bir “çeviri kültürünün” geliştirilmesine yardımcı olur.

- Tarih bilgisi, çevirmenlerin yeni teknikler geliştirmelerine esin kaynağı olabilir.

Bu özetten de görülebileceği gibi, D'hulst'a göre çevirinin tarihini bilmek, bugün çeviriyi araştıran ya da çevirmen olan herkesin yararına olacaktır.

Çeviri Tarihinde Başlıca Araştırma Alanları ve Araştırma Soruları

Çeviribilimin diğer birçok alanında olduğu gibi geçmişte çeviri tarihi de edebiyat çevirisi ve kutsal metinlerin çevirisi alanlarına yoğunlaşarak gelişmiştir. Ayrıca çeviri kuramının tarihi de üzerinde en fazla durulan tarihsel alanlardan biri olmuştur. Ancak özellikle BÇA'nın gelişmesiyle son yıllarda çeviri tarihi çeviri kuramlarından çeviri uygulamalarına ve tarih içinde çevirmenlerin etkinlik ve konumlarını incelemeye yönelmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren "genel" çeviri tarihleri yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmaların çoğu (Vermeer dışında) Batı odaklı olmuştur (Steiner, 1975; Kelly, 1979; Ber- man, 1984; Ballard, 1992; Vermeer, 1992 ve Robinson, 1997).

Çeviri tarihleri farklı başlıklar altında sınıflandırılabilir (Woodsworth, 1998; Pym, 2001): Zaman ve yerle sınırlı tarihler, çeviri türlerine odaklanan tarihler, çeviri tarihinde önemli dönüm noktalarını konu alan tarihler ve çevirmenleri konu alan tarihler.

Yer ve zamanla sınırlı tarihler belli bir coğrafi bölge ya da döneme odaklanırlar. Ulus devlet en fazla üzerinde durulan coğrafi sınırlama aracı olmuştur. Ulus devletlerde çeviri etkinliklerini konu alan birçok çeviri tarihi yazılmıştır. Kanada (Delisle, 1987), İrlanda (Cronin, 1996), Hindistan (Niranjana, 1992), Çin (Cheung, 2006) ve Türkiye (Tahir Gürçağlar, 2008) bunlara birkaç örnek olarak sayılabilir. Daha az sayıda çalışma bölgesel (Simon, 1989) ya da kıtasal çeviri tarihleri üzerinde odaklanmıştır (Bastin, 2004; Bandia, 2005). Son yirmi yılda çeviri tarihinin kapsamı genişletilmiş ve Batı dışı kültürleri konu alan çeviri tarihleri öne çıkmaya başlamıştır (St André, 2009: 134).

Çeviri türlerine odaklanan çeviri tarihleri çeşitli metin türlerini ya da metin ve yazarları konu almaktadır. Bunlara örnek olarak kutsal metin çevirileri (Noss, 2007; Pezzini, 2008; Cheng, 2003), Shakespeare çevirileri (Delabastita ve D'hulst, 1993) ya da çocuk edebiyatı çevirileri gösterilebilir (Shavit, 1997). Çeviri tarihinde dönüm noktalarını ele alan tarihler ise çeviri etkinliğinin özel yoğunluk ve önem kazandığı dönemlere yönelir. Bunlara örnek olarak Toledo Okulu (Foz, 1999; Burnett, 2009), Bağdat Okulu (Gutas, 1998) ve Tanzimat dönemi (Paker, 1991) gösterilebilir. Son on yıl içinde çevirmenin özne konumunu öne çıkaran kuramsal yaklaşımların etkisiyle birey olarak çevirmenler üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Delisle ve Woodsworth, 1995; Pym, 1998; Milton ve Bandia, 2009).

Anthony Pym, çeviri tarihi alanını üçe ayırır, ancak üç alt alanın ilişkili ve birbirine bağımlı olduğunu da belirtir. Söz konusu üç alt alan çeviri arkeolojisi ('Kim ne zaman neyi nasıl nerede kimin için çevirdi? Nasıl bir etki doğurdu?' sorularının yanıtı olabilecek araştırmalar), tarihsel eleştiri (çevirinin tarihsel ilerlemeyi nasıl sağladığına ya da engellediğine ilişkin söylemler) ve açıklayıcı araştırmalar ('Neden?' sorusunun yanıtı) (Pym, 1998: 5-6). Kuşkusuz iyi bir çeviri tarihi bu alt alanların tümünü kapsamak zorundadır, ancak çeviri tarihi gibi görece az araştırılmış alanlarda arkeolojik çalışmalara öncelik verilmesine şaşırılmak gerekir.

Lieven D'hulst da çeviri tarihçilerinin üzerinde durduğu alanları bir dizi soru olarak ortaya koymuştur: Kim? Ne? Nerede? Kimin yardımıyla? Neden? Nasıl? Nasıl bir etkiyle? (D'hulst, 2001: 24-30) D'hulst'un sorduğu sorular Pym'in alt alanlarından üçünü de kapsamaktadır. Bu soruların yanıtları yalnızca çeviri listeleri çıkararak ya da kataloglar hazırlayarak, kısaca çeviri arkeolojisi yaparak bulunamaz, yanıtlara ulaşabilmek için yorum da gereklidir. D'hulst'un sorduğu sorular daha da geliştirilebilir, yine de tarihsel çalışmalara giriş için iyi bir başlangıç noktası sundukları söylenebilir.

Türkiye'de Tarihsel Çeviri Araştırmaları

Çeviribilim Türkiye'de de yeni bir araştırma alanıdır, ancak çeviribilimin bir disiplin olarak kabul görmeye başlamasıyla birlikte oluşan güçlü bir çeviri tarihi araştırma geleneği ortaya çıkmış ve uluslararası çeviribilim alanında çeviri tarihi bağlamında öne çıkan bir dizi araştırmacının yetişmesini de sağlamıştır. Osmanlı-Türkiye çeviri tarihi üzerine çeviribilim bakış açısıyla yürütülen ilk araştırmalar günümüzde de Osmanlı çeviri tarihi üzerine öncü çalışmalar yapmaya devam eden Saliha Paker tarafından başlatılmıştır. Paker, araştırmalarına 1980'li yıllarda Tanzimat dönemi ve Batı edebiyatından Türkçeye yapılan çevirileri odağına alarak BÇA çerçevesi içinde başlamıştır, 1990'larla birlikte Paker'in tarihsel araştırmaları iki yönlü bir eksende gelişmiştir. Bunlardan biri Tanzimat ve Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda çeviri kavramı ve tanımına ilişkin yürüttüğü çalışmalardır. Bu çalışmalar çeviri kavramının zenginliğine ve çok yönlülüğüne işaret ederek uluslararası çeviri tarihyazımında önemli bir sorunsal olarak görülen çeviri tanımının görece yönleri ve kültüre bağlılığı tartışmalarına önemli bir katkı niteliğindedir. Bu çalışmalara eşlik eden ikinci eksen ise günümüzde ve geçmişte Türk edebiyatı uzmanlarının çeviri kavramına bakışlarına eleştirel bir yaklaşım sunmaktadır. Son çalışmalarında Paker, eleştirel BÇA olarak adlandırılacak sorgulayıcı bir bakış açısı benimsemektedir. Paker'in öncülüğünde gelişen Osmanlı ve Türk toplumunda çevirinin tarihini araştırmaya yönelik çalışmalar yıllar içinde akademik düzlemde sürdürülerek yaygınlaşmış ve somut ürünlere dönüşmüştür. Cemal Demircioğlu (2005, 2009), Paker'in danışmanlığında 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda çeviri kavramı ve etkinliklerini ele alan bir doktora tezi yazmıştır ve akademik çalışmalarını Osmanlı çeviri tarihi üzerine sürdürmektedir. Ayşe Banu Karadağ da 19. yüzyıl Osmanlı toplumunu Batılılaşma bağlamında ele alan bir araştırmacıdır (Karadağ, 2008). Sakine Eruz, Osmanlı döneminde sözlü ve yazılı çeviri etkinliklerini ana hatlarıyla ele alan *Çokkültürlülük ve Çeviri* (2010) başlıklı bir çalışma yayımlamıştır.

Osmanlı çeviri tarihini konu alan bir diğer çalışma Taceddin Kayaoğlu'nun *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri* (1998) başlıklı kitabıdır. Kayaoğlu bu kitabında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde devlet eliyle başlatılan ve sürdürülen çeviri girişimlerini ayrıntılı olarak ele almakta, bu girişimlerin ürünü olarak yayımlanan yapıtların listelerini sunmaktadır.

Özlem Berk (Albachten) (2004) ve Şehnaz Tahir Gürçağlar (2005, 2008) çalışmalarını Cumhuriyet dönemi çeviri tarihi üzerine yürüten iki araştırmacıdır. Her iki araştırmacı da öncelikle Türkiye'de Batılılaşma ve çeviri ilişkilerini ele aldıkları, çevirinin ideolojik yönlerini vurguladıkları genel çalışmalar yapmış, daha sonra çalışmalarını diliçi çeviri, sözdeçeviriler, çevirmenlerin özne konumları gibi çeviri tarihinin özgül bazı konularına yöneltmişlerdir. Müge Işıklar Koçak da doktora çalışmasını Cumhuriyet döneminde kadın okurlar için yapılan çeviri yayınlar üzerine tamamlamıştır ve bu konuda çalışmaya devam etmektedir (2007, yayım aşamasında). Emine Bogenç Demirel popüler edebiyat alanında çevirinin yakın tarihine eğilmiş ve erotik roman çevirilerini inceleyen bir kitap yayımlamıştır (2003), çalışmalarını çeviri tarihine sosyolojik bir bakış açısı getirerek sürdürmektedir.

Türkiye'de çeviribilim alanında ilk doktora programını kuran ve 1994'ten bu yana kesintisiz olarak yürüten Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim Bölümü, çeviri tarihi konusunda üç geniş kapsamlı uluslararası konferansa da ev sahipliği yapmıştır. Bunlar *Translation, (Re) shaping of Culture* (1996), *Translation, History, Culture: A Tribute to Saliha Paker* (2008) ve *Asian Translation Traditions 3* (2008) başlıklı konferanslardır.

Ülkemizde çeviribilim alanında yüksek lisans ve doktora programlarının yaygınlaşmasıyla çeviri tarihine duyulan ilgi de yoğunlaşarak sürecektir. Bu süreçte yürütülecek araştırmaların gerekli arkeolojik bulguları içermekle birlikte çeviri tarihine eleştirel bir bakış açısı getirmeleri ve yeni kuramsal ve yöntemsel açılımları da içermeleri uluslararası çeviri tarihi alanına bugüne dek Türk çeviri tarihçilerinin getirdiği katkıyı pekiştirecektir.

EK

Türkiye’de Yayımlanmış ya da Türkiye Üzerine Çeviri ve Çeviribilim Kitapları¹

- Aksoy, Berrin (2002), *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, İstanbul, İmge Yayınları.
- Akbulut, Ayşe Nihal (2004), *Söylenceden Gerçekliğe: Çeviribilim*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Anamur, Hasan (der.) (1997), *Hasan Ali Yücel’i Anma Kitabı. Ekinler ve Zamanlar Kavşağı*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Ali Kemali (1933), *Tercüme Hakkındaki Düşünceler*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası.
- Berk, Özlem (2004), *Translation and Westernisation in Turkey, from the 1840s to the 1980s*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Berk, Özlem (2005), *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Bengi-Öner, Işın (1999), *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim?*, İstanbul, Sel Yayıncılık.

1 Bu liste özenli bir tarama sonucunda hazırlanmıştır, ancak dağıtım sorunları nedeniyle yaygın dolaşıma girmeyen kitaplar gözden kaçmış olabilir. Listeye Türkiyeli araştırmacıların yazdıkları çeviri ve çeviribilim konulu kitaplar dahil edilmiş, yabancı dillerden Türkçeye çevrilen çeviribilim kitaplarına yer verilmemiştir. Türkiye’de yazılan ve Lambert Academic Publishing ve VDM tarafından yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin listesi de bu başlıktan çıkarılmıştır. Ayrıca Türkçe ile farklı diller arasında çeviri yapma tekniklerini ya da dil öğrenme yöntemi olarak çeviriyi konu alan kitaplar listeye dahil edilmemiştir.

Türkiye’de çeviri alanındaki güncel yayın ve tartışmaların izlenebileceği önemli ve yararlı bir kaynak Sabri Gürses tarafından hazırlanan ve 2010 yılından bu yana Çeviribilim adıyla matbu dergi olarak da yayımlanmaya başlayan “Çeviribilim” web sitesidir. Siteye <http://www.ceviribilim.com> adresinden ulaşılabilir.

- Bengi-Öner, Işın (2001), *Çeviri Kuramlarını Düşünürken*, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Bengi-Öner, Işın (2001), *Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Boztaş, İsmail ve Şirin Okyayuz Yener (2005), *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Bulut, Alev (2008), *Basından Örneklerle Çeviride İdeoloji, İdeolojik Çeviri*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Ece, Ayşe (2010), *Edebiyat Çevirisinin ve Çevirmenin İzinde*, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Ergil, Başak (2007), *İngiliz-Amerikan Yayın Dünyasında Nazım Hikmet İmajı*, İstanbul, Nazım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı.
- Ertan, Elif (2013), *Uzmanlık Alanları Çevirilerinin Tarihsel Süreci, Eğitimi, Önemi ve Çeviri Uygulamalarındaki Konumu*, İstanbul, Ofis 2005.
- Erten, Asalet (2003), *Tıp Terminolojisi ve Tıp Metinleri Çevirisi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Eruz, F. Sakine (2000), *Çeviride ve Çeviri Eğitiminde Koşut Metinler*, İstanbul, Basın Yayın Matbaacılık.
- Eruz, F. Sakine (2003), *Çeviriden Çeviribilime*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Eruz-Esen, Sakine (2008), *Akademik Çeviri Eğitimi: Çeviri Amaçlı Metin Çözümlemesi*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları
- Eruz-Esen, Sakine (2010), *Çokkültürlülük ve Çeviri*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Eruz, Sakine ve Filiz Şan (2011), *Çeviribilimden Kesitler (Turgay Kurultay'a Bir Armağan)*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Daldeniz, Elif (der.) (2010), *Contemporary Perspectives on Translation in Turkey*, *Translation Studies* dergisi özel sayısı.
- Demirel, Emine (2003), *Habitus dans le champ de la traduction, infiltration des traductions de romans populaires français "rosérotiques" dans l'espace culturel turc entre 1950-1975*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.

- Diriker, Ebru (2004), *De-/Re-Contextualizing Conference Interpreting: Interpreters in the Ivory Tower?*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Diriker, Ebru (2005), *Konferans Çevirmenliği, Güncel Uygulamalar ve Araştırmalar*, İstanbul, Scala.
- Doğan, Aymil (2003), *Sözlü Çeviri Çalışmaları ve Uygulamaları*, Ankara, Hacettepe Doktorlar Yayınevi.
- Göktürk, Akşit (1986), *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- İnce, Ülker ve Işın Bengi-Öner (2009), *Kızılıcak Karpuz Olur mu Hiç? İlahi Çevirmen*, İstanbul, Diye Yayınları.
- İşçen, İsmail (2002), *Çevrim Kuramı: Çeviribilim Temelleri Üzerine*, İstanbul, Seçkin Yayıncılık.
- Kansu-Yetkiner, Neslihan (2009), *Çeviribilim Edimbilim İlişkisi Üzerine*, İzmir, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, Dinçay (2005), *Çeviri Eğitimi Kuram ve Uygulama*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuran Burçoğlu, Nedret (2010), *Çeviriye Bilimsel Yaklaşımlar*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Mehmet Rifat (der.) (2003), *Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler*, İstanbul, Dünya Yayıncılık.
- Mehmet Rifat (der.) (2004), *Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?: Başkasının Bakışı*, İstanbul, Dünya Yayıncılık.
- Mehmet Rifat (der.) (1995), *Çeviri ve Çeviri Kavramı Üzerine Söylemler*, İstanbul, Düzlem Yayınları.
- Mehmet Rifat (2010), *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Karadağ, Ayşe Banu (2008), *Çevirinin Tanıklığında 'Medeniyet'in Dönüşümü*, İstanbul, Diye Yayıncılık.
- Kayaoğlu, Taceddin (1998), *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul, Kitabevi.
- Kurultay, Turgay ve İlknur Birkandan (der.) (1997), *Forum 1: Türkiye'de Çeviri Eğitimi, Nereden Nereye?*, İstanbul, Sel Yayıncılık.

- Neydim, Necdet (2003), *Çeviri Çocuk Edebiyatı*, İstanbul, Bu Yayınevi.
- Öğüt Şermet, Filiz (2013), *Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu'na Armağan: Disiplinlerarası Çalışmalar*, İstanbul, Korpus Yayınları.
- Özben, R. Tunç (1999), *A critical Re-Evaluation of the Target-Oriented Approach to Interpreting and Translation*, İstanbul, Marmara University.
- Öztürk Kasar, Sündüz (2003), *Impact de la traduction à la genèse du roman turc*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk Kasar, Sündüz (2003), *Cours de lexicologie dans la formation des futurs traducteurs*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk Kasar, Sündüz (2003) (Prof. Dr. Jean-Claude Coquet ile birlikte), *Discours, Sémiotique et Traduction / Söylem, Göstergibilim ve Çeviri*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk Kasar, Sündüz (2006), *Interdisciplinarité en traduction / Interdisciplinarity on Translation*, 2 cilt, İstanbul, ISIS Yayınları.
- Öztürk Kasar, Sündüz (2009), *Introduction a La Linguistique Pour Futurs Traducteurs*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Paker, Saliha (der.) (2002b), *Translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sert, Gülperi (der.) (2009), *Çeviri: Araştırma, İnceleme, Eleştiri*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.
- Suçin, Mehmet Hakkı (2013), *Öteki Dilde Var Olmak*, İstanbul, Say Yayınları. (1. baskı, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007)
- Susam-Sarajeva, Şebnem (2006), *Theories on the Move. Translation's Role in the Travel of Literary Theories*, Amsterdam ve New York, Rodopi.
- Şahin, Mehmet, (2013), *Çeviri ve Teknoloji*, İzmir, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2005), *Kapılar, Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, İstanbul, Scala.

- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2008), *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*, Amsterdam ve New York, Rodopi.
- Tosun, Muharrem (2007), *Çeviri Eleştirisi Kuramının Temelleri*, Sakarya, Sakarya Kitabevi.
- Ülken, Hilmi Ziya (1997), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Ülken Yayınları.
- Yağcı, Öner (der.) (1999), *Cumhuriyet Dönemi Edebiyat Çevirileri Seçkisi*, Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Yazıcı, Mine (2004), *Çeviri Etkinliği*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yazıcı, Mine (2005), *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yazıcı, Mine (2007), *Yazılı Çeviri Edinci*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yazıcı, Mine (2011), *Çeviribilimde Araştırma*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yücel, Faruk (2007), *Tarihsel ve Kuramsal Açından Çeviri Edimi*, Ankara, Dost Kitabevi.

KAYNAKÇA

- Aaltonen, Sirkku (2003), "Retranslation in the Finnish Theatre", *Cadernos de Tradução*, XI: 2003/1, 141-159.
- Ali Kemali (1933), *Tercüme Hakkındaki Düşünceler*, İstanbul, Resimli Ay Matbaası.
- Al-Qinai, Jamal (2000), "Translation Quality Assessment. Strategies, Parametres and Procedures", *Meta*, 45: 3, 497-519.
- Anderman, Gunilla (2008), "Drama Translation", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 92-95.
- Arevalillo Doval, Juan José (2005), "The EN-15038 European Quality Standard for Translation Services: What's Behind It?", http://www.lisa.org/globalizationinsider/2005/04/the_en15038_eur.html.
- Ballard, Michel (1992), *De Cicéron à Benjamin: Traducteurs, traductions, réflexions*, Lille, Presses Universitaires de Lille.
- Bandia, Paul F. (2005), "Esquisse d'une histoire de la traduction en Afrique", *Meta*, 50: 3, 957-971.
- Bassnett, Susan ve André Lefevere (1998), *Constructing Cultures, Essays in Literary Translation*, Clevedon, Multilingual Matters.
- Bassnett, Susan ve André Lefevere (der.) (1990), *Translation, History, Culture*, Londra ve New York, Pinter Publishers.
- Bassnett-McGuire, Susan (1980), *Translation Studies*, Londra ve New York, Methuen.
- Bastin, Georges L. (2004), *HISTAL – Histoire de la traduction en Amérique latine* (elektronik kaynak), Université de Montréal. <http://www.HISTAL.umontreal.ca> (23 Temmuz 2010).

- Bastin, Georges L. (2006), "Subjectivity and Rigour in Translation History. The Case of Latin America", Georges L. Bastin ve Paul F. Bandia (der.), *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*, Ottawa, University of Ottawa Press, 111-129.
- Bastin, Georges L. (2009), "Adaptation", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 3-6.
- Berk, Özlem (2004), *Translation and Westernisation in Turkey, from the 1840s to the 1980s*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Berk, Özlem (2005a), *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*, İstanbul, Multilingual.
- Berk, Özlem (2005b), "Diliçi Çeviriler ve Mai ve Siyah", *Dilbilim* 14, 139-150.
- Berman, Antoine (1984), *L'épreuve de l'étranger: Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*, Paris, Gallimard.
- Biau Gil, José Ramón ve Anthony Pym (2006), "Technology and Translation (a pedagogical overview)", Anthony Pym, Alexander Pereskrestenko ve Bram Starink (der.), *Translation Technology and Its Teaching*, Tarragona, Intercultural Studies Group, 5-19.
- Boase-Beier, Jean (2009), "Poetry", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 194-196.
- Brownlie, Siobhan (2009), "Descriptive vs. committed approaches", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 13-20.
- Bulut, Alev ve Turgay Kurultay (2001), "Interpreters-in-Aid at Disasters: Community Interpreting in the Process of Disaster Management", *The Translator*, 7:2, 249-263.
- Burnett, Charles (2009), *Arabic into Latin in the Middle Ages. The Translators and Their Intellectual and Social Context*, Aldershot, Ashgate.

- Bush, Peter (1998), "Literary Translation, Practices", Mona Baker (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra ve New York, Routledge, 127-130.
- Buzelin, H  l  ne ve Debbie Folaron (der.) (2007), Special issue on Translation and Network studies, *Meta*, 52: 4.
- Byrne, Jody (2006), *Technical Translation, Usability Strategies for Translating Technical Documentation*, Dordrecht, Springer.
- Calzada P  rez, Mar  a (der.) (2002), *Apropos of Ideology. Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation Studies*, Manchester, St. Jerome.
- Catford, J. C. (2000), "Translation Shifts", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 141-147.
- Cheng, Mei (2003), "Xuan Zang's Translation Practice", *Perspectives: Studies in Translatology*, 11:1, 53-62.
- Chesterman, Andrew (1997), *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*, Amsterdam ve Philadelphia, Benjamins.
- Cheung, Martha (der.) (2006), *An Anthology of Chinese Discourse on Translation. Volume 1: From Earliest Times to the Buddhist Project*, Manchester, St. Jerome.
- "CIUTI – a Profile", http://www.uni-leipzig.de/ialt/ciuti/en/frame_en.html.
- Connolly, David (1998), "Poetry Translation", Mona Baker (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra ve New York, Routledge, 170-176.
- Crisafulli, Eduardo (2002), "The Quest for an Eclectic Methodology of Translation Description", Theo Hermans (der.), *Cross-cultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues*, Manchester, St. Jerome, 26-43.
- Cronin, Michael (1996), *Translating Ireland*, Cork University Press, Cork.
- "  evirmen mi? O da Ne?", *Gizli   zne*, <http://www.cevbir.org/>.

- D'hulst, Lieven (2001), "Why and How to Write Translation Histories", *Crop, Emerging Views on Translation History in Brazil*, No. 6, 21-32.
- Delabastita, Dirk ve Lieven D'hulst (der.) (1993), *European Shakespeares: translating Shakespeare in the Romantic Age*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Delisle, Jean (1987), *La Traduction au Canada/Translation in Canada, 1534-1984*, Ottawa, Les Presses de l'Universite d'Ottawa.
- Demircioğlu, Cemal (2005), *From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Light of Ahmed Midhat Efendi's Works in the Late Ottoman Literary Tradition*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircioğlu, Cemal (2009), "Translating Europe: The Case of Ahmed Midhat as an Ottoman Agent of Translation", John Milton ve Paul Bandia (der.), *Agents of Translation*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins, 131-159.
- Demirel, Emine (2003), *Habitus dans le champ de la traduction, infiltration des traductions de romans populaires français "rosérotiques" dans l'espace culturel turc entre 1950-1975*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları
- Díaz Cintas, Jorge (2009), "Introduction – Audiovisual Translation: An Overview of its Potential", Jorge Díaz Cintas (der.), *New Trends in Audiovisual Translation*, Bristol, Multilingual Matters, 1-18.
- Diriker, Ebru (2005), *Konferans Çevirmenliği, Güncel Uygulamalar ve Araştırmalar*, İstanbul, Scala.
- Diriker, Ebru (2009), "Conference Interpreting, Sociocultural Perspectives", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 56-59.
- Diriker, Ebru ve Şehnaz Tahir Gürçağlar (2004), "Community Interpreting in Turkey", *Çeviribilim ve Uygulamaları*, No. 14, Hacettepe Üniversitesi, 73-92.
- Dizdar, Dilek (2004), "Çeviribilim: Konular, Sorunlar, Arayışlar", *Varlık*, 71: 1155, 3-8.

- Eker-Roditakis, Arzu (2010), *Publishing Translations in the Social Sciences since the 1980 s: An Alternative View of Culture Planning in Turkey*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing. *Across Languages and Cultures* dergisi özel sayısı.
- Eker-Roditakis, Arzu (yayım aşamasında), "Žižek in Turkey: A philosopher's Integration into a Target System", Şehnaz Tahir Gürçağlar ve Nike Pokorn (der.), *Across Languages and Cultures* dergisi özel sayısı.
- Enfants de langue et Dragomans – Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (1995), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Eruz, Sakine (2010), *Çokkültürlülük ve Çeviri*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Even-Zohar, Itamar (1990a), "Polysystem Theory", *Polysystem Studies, Poetics Today*, 11: 1, 9-26.
- Even-Zohar, Itamar (1997), "The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer", *Target*, 9:2, 355-363.
- Even-Zohar, Itamar (1987), "Yazınsal 'Polisistem' İçinde Çeviri Yazının Durumu", çev. Saliha Paker, *Adam Sanat*, No. 14, Ocak 1987, 58-68.
- Even-Zohar, Itamar (1990b), "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem", *Polysystem Studies, Poetics Today*, 11:1, 45-51.
- Farahzad, Farzaneh (1992), "Testing Achievement in Translation Classes", Cay Dollerup ve Anne Loddegaard (der.), *Teaching Translation and Interpreting*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins, 271-278.
- Flotow, Luise von (1998), "Dis-Unity and Diversity: Feminist Approaches to Translation Studies", Lynne Bowker, Michael Cronin, Dorothy Kenny ve Jennifer Pearson (der.), *Unity in Diversity?*, Manchester, St. Jerome, 3-13.
- Flotow, Luise von (2009), "Gender and sexuality", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 122-126.
- Foz, Clara (1999), "Bibliografía sobre la escuela de traductores de Toledo", *Quaderns*, 4, 85-91.

- Gamal, Muhammad Y. (2009), "Court Interpreting", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 63-67.
- Genette, Gerard (1997), *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, çev. Jane E. Lewin, Cambridge, Cambridge University Press.
- Gentzler, Edwin (1993), *Contemporary Translation Theories*, Londra ve New York, Routledge.
- Gile, Daniel (2004), "Chapter 1. Translation Research versus Interpreting Research: Kinship, Differences and Prospects for Partnership", Christina Schäffner (der.), *Translation Research and Interpreting Research Traditions, Gaps and Synergies*, Clevedon, Multilingual Matters.
- Gile, Daniel (2009), "Conference Interpreting, Historical and Cognitive Perspectives", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 51-56.
- Gouanvic, Jean-Marc (1999), *Sociologie de la traduction: la science-fiction américaine dans l'espace culturel français des années 1950*, Arras Cedex, Artois Presses Université.
- Göktürk, Akşit (1986), *Çeviri: Dillerin Dili*, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- Gutas, Dimitri (1998), *Greek thought, Arabic culture: the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early Abbasid society (2nd-4th/8th-10th centuries)*, Londra ve New York, Routledge.
- Hanna, Sameh F. (2005), "Hamlet Lives Happily Ever After in Arabic. The Genesis of the Field of Drama Translation in Egypt", *The Translator*, 11: 2, 167-192.
- Heim, Michael Henry ve Andrzej W. Tymowski (2006), *Guidelines for the Translation of Social Science Texts*, New York, American Council of Learned Societies.
- Hermans, Theo (1999), *Translation in Systems*, Manchester, St. Jerome.
- Hermans, Theo (2007), *The Conference of the Tongues*, Manchester, St. Jerome.

- Holmes, James S. (2000), "The Name and Nature of Translation Studies", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 172-185.
- Holz-Mänttari, Justa (1984), *Translatorisches Handeln: Theorie und Methode*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- House, Juliane (2001), "Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation", *Meta*, 46: 2, 243-257.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (2004), *Science, Technology and Learning in the Ottoman Empire*, Aldershot, Ashgate.
- Inghilleri, Moira (2005), "The Sociology of Bourdieu and the Construction of the 'Object' in Translation and Interpreting Studies", *The Translator*, 11: 2, 125-145.
- Işıklar Koçak, Müge (2007), *Problematizing Translated Popular Texts on Women's Sexuality: A New Perspective on the Modernization Project in Turkey from 1931 to 1959*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işıklar Koçak, Müge (yayım aşamasında), "Pseudotranslations of Pseudo-scientific Sex Manuals in Turkey", Şehnaz Tahir Gürçağlar, Saliha Paker ve John Milton (der.), *Tension and Tradition: The Dynamics of Translation in Turkey*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Jääskeläinen, Riitta (2009), "Think-aloud Protocols", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 290-293.
- Jakobson, Roman (2000), "On Linguistic Aspects of Translation", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 113-118.
- Jones, Francis R. (2009), "Literary Translation", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 152-157.
- Karadağ, Ayşe Banu (2008), *Çevirinin Tanıklığında 'Medeniyet'in Dönüşümü*, İstanbul, Diye Yayıncılık.
- Kayaoğlu, Taceddin (1998), *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul, Kitabevi.

- Kearns, John (2009), "Strategies", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 282-285.
- Kelly, Dorothy ve Anne Martin (2009), "Training and Education", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 294-300.
- Kelly, Louis G. (1979), *The True Interpreter. A History of Translation Theory and Practice in the West*, Oxford, Basil Blackwell.
- Kingscott, G. (2002), "Technical Translation and Related Disciplines", *Perspectives: Studies in Translatology*, 10: 4, 247-255.
- Koskinen, Kaisa (2004), "Shared Culture? Reflections on recent trends in Translation Studies", *Target*, 16: 1, 143-156.
- Kurz, Ingrid. (2001), "Conference Interpreting: Quality in the Ears of the User", *Meta*, 46: 2, 394-409.
- Lambert, José (1993), "History, Historiography and the Discipline. A Programme", Yves Gambier ve Jorma Tommola (der.), *Translation and Knowledge: Proceedings of the 1992 Scandinavian Symposium on Translation Theory*, Turku, Centre for Translation and Interpreting, 3-25.
- Landers, Clifford E. (2001), *Literary Translation, A Practical Guide*, Clevedon, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters.
- Lawrence Venuti (der.) (2000), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge.
- Lefevere, André (1975), *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint*, Assen, van Gorcum.
- Lefevere, André (1992), *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, Londra ve New York, Routledge.
- Lefevere, André (2000), "Mother Courage's Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 233-249.
- Mason, Ian (2009), "Dialogue Interpreting", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 81-84.

- Meyer, Jim (1997), "What is Literature", *Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, University of North Dakota Session 1997*, 41:1 <http://www.und.nodak.edu/dept/linguisticswp/1997Meyer.htm>
- Meylaerts, Reine (2006), "Conceptualizing the translator as a historical subject in multilingual environments: a challenge for Descriptive Translation Studies", Georges L. Bastin ve Paul F. Bandia (der.), *Charting the Future of Translation History. Current Discourses and Methodology*, Ottawa, University of Ottawa Press, 59-79.
- Milton, John ve Paul F. Bandia (der.) (2009), *Agents of Translation*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Milton, John, Adriana Pagano ve Irene Hirsch (2001), "Interview with Anthony Pym", *Crop. Emerging Views on Translation History in Brazil*, No. 6, 273-284.
- Multilingualism, An Asset and A Commitment* (2008), Avrupa Komisyonu.
- Munday, Jeremy (2001), *Introducing Translation Studies*, Londra ve New York, Routledge.
- Newmark, Peter (1988), *A Textbook of Translation*, New York, Prentice Hall.
- Nida, Eugene (2000), "Principles of Correspondance", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 126-140.
- Niranjana, Tejaswini (1992), *Siting Translation. History, Poststructuralism and the Colonial Context*, Berkeley, Los Angeles ve Oxford, University of Oxford Press.
- Nord, Christiane (1997), *Translating as a Purposeful Activity: Functional Approaches Explained*, Manchester, St. Jerome.
- Noss, Philip A. (der.) (2007), *A History of Bible Translation*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura.
- O'Hagen, Minako (2009), "Computer-aided Translation (CAT)" Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 48-51.

- Orhonlu, Cengiz (1974), "Tercüman", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12/I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 175-181.
- Paker, Saliha (1987), "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul-dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme", çev. Ali Tükel, *Metis Çeviri 1*, Güz 1987, 22-31.
- Paker, Saliha (1991), "The Age of Translation and Adaptation, 1850-1914: Turkey" Robin Ostle (der.), *Modern Literature in the Near and Middle East 1850-1970*, London, Routledge.
- Paker, Saliha (2002a), "Translation as *Terceme* and *Nazire*, Culture-Bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History", Theo Hermans (der.), *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II: Historical and Ideological Issues*, Manchester, St. Jerome.
- Paker, Saliha (der.) (2002b), *Translations: (re)shaping of literature and culture*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Paker, Saliha (2004), "Türkiye Odaklı Çeviri Tarihi Araştırmaları, Kültürel Hafıza, Unutuş ve Hatırlayış İlişkileri", *Journal of Turkish Studies*, 28:1, Günay Kut'a Armağan, der. Zehra Toska.
- Paker, Saliha (2006), "Ottoman Conception of Translation and its Practice: The 1897 'Classics Debate' as a Focus for Examining Change", Theo Hermans (der.), *Translating Others*, Cilt 2, Manchester, St. Jerome, 325-348.
- Paker, Saliha (2007), "Influence-Imitation-Translation or Translation-Imitation-Influence? A Problematic Interrelationship in Mehmed Fuad Köprülü's Literary-Historical Discourse", A.-F. Christidis (der.), *Language, Society, History: The Balkans*, Selanik.
- Paker, Saliha (2008), "Sources for a History of Ottoman Practices and Theories of Translation: Islands in the Ocean", ana konuşmacı olarak 3rd Asian Translation Traditions Konferansı'nda sunulan bildiri, 22-24 Ekim 2008, Boğaziçi Üniversitesi.
- Paker, Saliha (2009a), "Turkish Tradition," Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 550-559.

- Paker, Saliha (2009b), "The Curious Methodological Validity of "Assumed Translation" / *Terceme* as the Conceptual Basis of Analysis in Ottoman Literary Translation History", Rethinking Methods in Translation History başlıklı Çalıştay'da sunulan bildiri, 27-28 Eylül 2009, Okan Üniversitesi.
- Paker, Saliha (2011), "Translation, the Pursuit of Inventiveness and Ottoman Poetics: A Systemic Approach", Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Monticelli (der.), *Between Cultures and Texts: Itineraries in Translation History. Entre les cultures et les textes: itineraire en histoire de la traduction*, Frankfurt a. M., Peter Lang.
- Paker, Saliha (yayım aşamasında), "On the Literary Practices of 'a Singularly Uninventive People' and the Concept of *Telif* as Creative Mediation", Şehnaz Tahir Gürçağlar, Saliha Paker ve John Milton (der.), *Tension and Tradition: The Dynamics of Translation in Turkey*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Pérez González, Luis (2009), "Audiovisual Translation", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 13-20.
- Pettit, Zoë (2009), "Connecting Cultures: Cultural Transfer in Subtitling and Dubbing", Jorge Díaz Cintas (der.), *New Trends in Audiovisual Translation*, Bristol, Multilingual Matters, 44-57.
- Pezzini, Domenico (2008), *The Translation of Religious Texts in the Middle Ages: Tracts and Rules, Hymns and Saints' Lives*, Bern, Peter Lang.
- Ping, Ke (2009), "Machine Translation", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 162-169.
- Pöchhaker, Franz (2004), *Introducing Interpreting Studies*, Londra ve New York, Routledge.
- Popovič, Anton (1970), "The concept 'shift of expression' in Translation", James Holmes (der.), *The Nature of Translation*, Lahey, Mouton, 78-85.

- Pym Anthony, Miriam Shlesinger, Daniel Simeoni (der.) (2008), *Beyond Descriptive Translation Studies: investigations in homage to Gideon Toury*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Pym, Anthony (1998), *Method in Translation History*, Manchester, St. Jerome.
- Reiss, Katharina ve Hans J. Vermeer (1984), *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Tübingen, Niemeyer.
- Reiss, K., (2000), *Translation Criticism: Potential and Limitations*, çev. E. F. Rhodes, Manchester, St. Jerome.
- Robinson, Douglas (1996), *Translation and Taboo*, Illinois, Northern Illinois University Press.
- Robinson, Douglas (1997), *Western Translation Theory from Herodotus to Nietzsche*, Manchester, St. Jerome.
- Salama-Carr, Myriam (2009), "Interpretive Approach", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 145-147.
- Schäffner, Christina (1998), "Skopos theory", Mona Baker (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra ve New York, Routledge, 235-238.
- Schäffner, Christina (2004), "Researching Translation and Interpreting", Christina Schäffner (der.), *Translation Research and Interpreting Research Traditions, Gaps and Synergies*, Clevedon, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters.
- Schäler, Reinhard (2009), "Localization", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 157-161.
- Shavit, Zohar (1997), "Cultural agents and cultural interference: the function of J. H. Campe in an emerging Jewish culture", *Target*, 9:1, 111-130.
- Simeoni, Daniel (1998), "The pivotal status of the Translator's Habitus", *Target*, 10:1, 1-39.
- Simon, Sherry (1989), *L'inscription sociale de la traduction au Québec*, Quebec, Office de la langue française.

- Simon, Sherry (1996), *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*, Londra ve New York, Routledge.
- Snell-Hornby, Mary (2006), *The Turns of Translation Studies*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- St André, James (2009), "History," Mona Baker ve Gabriela Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı. Londra ve New York, Routledge, 133-136.
- Steiner, T. R. (der.) (1975), *English Translation Theory: 1650-1800*, Assen ve Amsterdam, van Gorcum.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2002a), "Translation as Conveyor: Critical Thought in Turkey in the 1960s", *Works and Days*, 20: 1-2, 253-278
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2002b), "What Texts Don't Tell: The Use of Paratexts in Translation Research", Theo Hermans (der.), *Crosscultural Transgressions. Research Models in Translation Studies II: Historical and Ideological Issues*, Manchester, St. Jerome, 44-60.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2003), "Çoğuldizge Kuramı, Uygulamaları, Eleştirileri", Mehmet Rifat Güzelşen (der.), *Çeviri Seçkisi 1*, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 243-269.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2005), *Kapılar, Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*, Scala, İstanbul.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2006), "Tercüme Bürosu ve Bir Edebiyat Kanonunun Oluşturulması", Talat Sait Halman (der.), *Türk Edebiyatı Tarihi 4*, İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 571-586.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2008), *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*, Amsterdam ve New York, Rodopi.
- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2009), "Translation, Presumed Innocent. Ideology and Translation in Turkey", *The Translator*, 15: 1, 37-64.
- Torres, Ira (2009), "Advertising", Mona Baker ve Gabriel Saldanha (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2. baskı, Londra ve New York, Routledge, 6-10.

- Toury, Gideon (1980), *In Search of a Theory of Translation*, Tel Aviv, Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, Gideon (1995), *Descriptive Translation Studies and Beyond*, Amsterdam ve Philadelphia, John Benjamins.
- Tymoczko, Maria (1999), *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*, Manchester, St. Jerome.
- Ülken, Hilmi Ziya (1997), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Ülken Yayınları.
- Üstün, Münir "Türk Yayıncılığının Bugünü ve Geleceği", 5. Ulusal Yayın Kongresi'nde yapılan konuşma, 4.12.2009.
- Üyepazarcı, Erol (2008), *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes! Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)*, 2 cilt, İstanbul, Maceraperest Kitaplar.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984), *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Valdeón, Roberto A. (2009), "Editorial. Translating informative and persuasive texts", *Perspectives: Studies in Translatology*, 17: 2, 77-81.
- Venuti, Lawrence (1995), *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, Londra ve New York, Routledge.
- Vermeer, Hans J. (1992), *Skizzen zu einer Geschichte der Translation, Anfänge von Mesopotamien bis Griechenland. Rom und das frühe Christentum bis Hieronymus*, Frankfurt am Main, IKO
- Vermeer, Hans J. (2000), "Skopos and Commission in Translational Action", Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 221-232.
- Vinay, Jean-Paul ve Jean Darbelnet (2000), "A Methodology for Translation", çev. J. C. Sager ve M.-J. Hamel, Lawrence Venuti (der.), *The Translation Studies Reader*, Londra ve New York, Routledge, 84-93.
- Wallerstein, Immanuel (1981), "Concepts in the Social Sciences: Problems of Translation", Rose, Marilyn Gaddis (der.), *Translation Spectrum: Essays in Theory and Practice*, Albany, State University of New York Press. 88-98.

- Woodsworth, Judith (1998), "History of Translation", Mona Baker (der.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Londra ve New York, Routledge, 100-105.
- Yazıcı, Mine (2007), *Yazılı Çeviri Edinci*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Özel İsimler Dizini

A

- Ahmed Midhat Efendi 19, 172
Ahmed Vefik Paşa 19
AİİC 69, 79, 88
Avrupa Adalet Divanı 74, 84
Avrupa Birliği 5, 49, 64, 80, 81,
82, 83, 84, 95, 96
Avrupa Birliği Genel Sekreter-
liği 83
Avrupa Komisyonu 83, 84, 96,
177
Avrupa Komisyonu Sözlü Çeviri
Genel Müdürlüğü, 84, 96
Avrupa Parlamentosu 84

B

- Baker, Mona, 7, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 183
Bandia, Paul F., 154, 156, 157,
169, 170, 172, 177
Bastin, Georges L., 43, 154, 156,
169, 170, 177
Benjamin, Walter, 112, 144, 169
Berk Albachten, Özlem, 7

C-Ç

- Catford, J. C., 115, 116, 171
Chesterman, Andrew 138, 139,
171

- CIUTI 90, 91, 93, 94, 171
Cicero 105, 106
Çeviribilim ve Uygulamaları
22, 102, 172
Çeviri Derneği 86, 87
Ç. N. 22

D

- Darbelnet, Jean 113, 114, 115,
182
De Lotbinière-Harwood, Su-
sanne, 147
Derrida, Jacques, 144
Diriker, Ebru 75, 81, 84, 86, 97,
152, 164, 168, 172

E

- EDİSAM 86
EMCI 92, 96, 97
EMT 92, 95
Encümen-i Daniş 19
ESIT 90, 151
Even-Zohar, Itamar, 120, 128,
129, 130, 131, 132, 139, 173

F

- FIT 87, 91

G

- Godard, Barbara, 147

Goethe, Johann Wolfgang von

110, 111

Gouanvic, Jean-Marc 149, 174

Göktürk, Akşit, 22, 164, 174

H

Holmes, James, 101, 102, 103,

104, 105, 113, 128, 174, 179,

182

Holz-Mänttari, Justa 121, 174

Horatius 105, 106

House, Juliane, 78, 79, 167, 174

I

İbrahim Şinasi, 18

K

Kitap Çevirmenleri Meslek
Birliği 36, 86, 87

L

Latour, Bruno 148, 149

Lefevere, André 46, 140, 141,

144, 169, 176

Luhmann, Niklas, 148, 149

M

Metis Çeviri 22, 132, 177

Monacelli, Claudia 152

Munday, Jeremy, 7, 106, 107,

108, 109, 110, 113, 114, 115,

116, 117, 119, 121, 124, 135,

140, 177

Münif Paşa 18

N

Newmark, Peter 49, 50, 51, 78,

177

Nida, Eugene 107, 117, 118,

119, 120, 177

Niranjana, Tejaswini, 144, 145,

156, 177

Nord, Christiane 123, 124, 126,

127, 177

O

Ortega y Gasset, José 112

P

Paker, Saliha, 13, 17, 132, 133,

148, 157, 158, 159, 165, 173,

175, 177, 178, 179

Popovič, Anton, 119, 120, 179

Pöchhacker, Franz, 152

Pym, Anthony 63, 64, 91, 141,

148, 156, 157, 170, 177, 180

R

Reiss, Katharina, 120, 121, 122,

123, 125, 180

Remzi Yayınevi 20

S-Ş

Schleiermacher, Friedrich, 110,

111

Seleskovitch, Daniela, 151

Simeoni, Daniel, 141, 142, 148,

149, 180

Simon, Sherry, 147, 156, 180,

181

Spivak, Gayatri 144
Şemseddin Sami 19

T

Tercüme 13, 18, 19, 20, 21, 22,
112, 159, 163, 165, 169, 175,
181
Tercüme Bürosu 13, 19, 20, 21,
22, 181
Toury, Gideon, 6, 34, 120, 128,
129, 133, 134, 135, 136, 137,
138, 139, 142, 143, 144, 180,
182
Translog 143
Türkiye Konferans Tercüman-
ları Derneği 23, 88
Türkiye PEN 86
Türkiye Yayıncılar Birliği 86
Türkiye Yazarlar Sendikası 86

V

Varlık Yayınları 20
Venuti, Lawrence 112, 115,
144, 145, 146, 171, 174, 175,
176, 177, 182
Vermeer, Hans J., 120, 121, 123,
124, 125, 156, 180, 182
Vinay, Jean-Paul, 113, 114, 115,
182
von Flotow, Luise 144, 147,
182, 183

W

Wallerstein, Immanuel 53, 183
Werner, Koller 116

Y

YAY-BİR 86
Yazko Çeviri 22, 112
Yusuf Kamil Paşa 18

Kavramlar Dizini

A

- Aktör-ağ 149
Anlamına göre çeviri 107
Anlatımcı metinler 122, 189
Ardıl çeviri 70, 74, 84, 96

B

- Bağdaşıklık 124, 125
Bakarak çeviri 72
Basın Yasası 85, 86
Beklenti normları 138
Betimleyici çeviri araştırmaları
127
Biçimsel eşdeğerlik 189
Bilgisayar destekli çeviri 61, 103
Bilgisayarlı çeviri 61, 63, 104

C

- Çeviri bellekleri 62, 77
Çeviri eğitimi 12, 27, 80, 84, 89,
90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
105, 112, 135, 148, 149
Çeviri stratejileri 19, 37, 38, 39,
41, 49, 56, 75, 106, 131, 132,
146, 147
Çeviriye ilişkin eylem 121
Çıkarma 57
Çoğuldizge Kuramı 6, 128, 129,
131, 133, 135, 139, 141, 181
Çok araçlı metin 122

D

- Devingen eşdeğerlik 117, 118
Deyiş kaydırması 120
Diyalog çevirisi 70, 73, 80
Düzyazı Çevirisi 42

E

- Edebiyat çevirisi 21, 33, 35, 37,
38, 155, 156
Ekleme 43, 137, 147
Eleştirel söylem çözümlemesi
138
Erek odaklı 127, 128, 129, 134,
146, 189
Eşdeğerlik 13, 38, 115, 116, 117,
118, 120, 125, 129, 132, 134,
135, 189
Eşzamanlı çeviri 67, 69, 70, 74,
150, 151

F

- Feminist çeviribilim 147

G

- Görsel-İşitsel Metinlerin Çeviri-
risi 5, 57
Güncelleştirme 44, 190

H

- Habitus 142, 149
Himaye 140

I-İ

- İkame 43, 190
İncil çevirisi 106, 107, 117, 119,
190
İşlemci metin 122
"İşlev artı bağıklık" 126, 127,
190
İşlevci çeviribilim 103, 120, 123

K

- Kabul edilebilirlik 137
Kalite 27, 57, 65, 76, 77, 78, 79,
80
Kaynak odaklı 127, 146, 190
Konferans çevirmenliği 1, 22,
23, 69, 72, 75, 79, 88, 89, 95,
96, 97, 110, 151, 152
Kültür planlaması 54, 132, 139

M

- Mahkeme çevirmenliği 72, 73,
75, 80, 151, 152
Matris normları 137
Medya çevirmenliği 72
Metinsel-dilsel normlar 137

N

- Norm 129, 135, 137, 138, 139,
142, 152

O-Ö

- Ödünç Alma 43, 113
Öncül normlar 136
Özel alan çevirisi 49, 50

R

- Röle 73

S-Ş

- Sadakat 13, 40, 78, 124, 125, 126
Serbest çeviri 137
Sesli düşünme protokolleri
143
Skopos kuramı 125, 126, 190
Sosyal bilimler çevirileri 52,
190
Sözcüğü sözcüğüne çeviri 74,
109, 123
Sözlü çeviri 12, 15, 22, 29, 31,
32, 66, 68, 71, 73, 75, 76, 79,
80, 82, 83, 85, 87, 94, 95, 96,
97, 102, 104, 149, 150, 151,
152, 153
Standartlaştırma 44, 191
Süreç normları 136
Süreç öncesi normlar 136, 191
Şiir çevirisi 44

T

- Tarihselleştirme 43, 191
Teknik çeviri 33, 50, 51
Toplum çevirmenliği 72, 73,
75, 88, 151, 152

U

- Uyarlama 114, 191
Uygunluk 125
Uzmanlık normları 138

Ürün/beklenti normları 138

V

Varsayılan çeviri 6, 133, 135,
137

Y

Yabancılaştırma 110, 146

Yazılı çeviri 32, 67, 68, 76, 153,
191

Yeniden yazım 18, 46, 140,
144

Yerelleştirme 64, 65, 77, 110

Yeterlik 131, 132, 137

Yorumlayıcı yaklaşım 151, 152

Çeviri olgusu bugüne dek binlerce kitabın ve akademik çalışmanın konusu olmuş, ülkemizde çeviriye gösterilen ilgi 1970'lerden bu yana hızla artmıştır.

Türkiye'de kültür, bilim ve düşün alanları çeviriden yoğun biçimde beslenmektedir. Bu nedenle çeviri olgusunu derinlemesine anlamak, uygulama alanındaki çeşitlilik ve gelişmelerle ilgili bilgi edinmek ve çevirinin kültürel yönlerini, kültürlerarası aktarımda üstlendiği rolü eleştirel bir bakışla görebilmek, kültür alanının yapısını ve izlediği yönü anlamının önkoşuludur.

Çeviribilime giriş niteliği de taşıyan **Çevirinin ABC'si**, konuyu geniş bir çerçevede ele alarak uygulamalı ve mesleki bir alan olarak çevirinin günümüzdeki konumunu inceleyecek, aynı zamanda sosyal bilimlerin ve insan bilimlerinin disiplinlerarası bir kolu olarak çeviribilime özet niteliğinde bir giriş sunacaktır.

İnternet satış
saykitap.com

ISBN 978-605-02-0008-9

